

196**9**

št. **10** OKTOBER

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

●
iz vsebine

- LADO RUPNIK: Reforma '69
- MIRO MASTNAK: Ekonomski odnosi s tujino pod bremenom preteklosti
- ERMIN KRŽIČNIK: Poskusi projekcije dolgoročnega razvoja SRS
- ESAD ČIMIČ: Mednacionalni odnosi na razpotju
- IVO TAVČAR: Zapisek na rob »Dilemam komunistične partije na oblasti«
- MOJCA DRČAR-MURKO: Politika in morala, pravica in pravičnost

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

1969 LETNIK VI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

GLAVNI UREDNIK

ODGOVORNI UREDNIK

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA

OBLIKOVALEC

LEKTORJA

UREDNIŠTVO

UPRAVA

NAROČNINA

TEKOČI RAČUN

ROKOPISE

TISKA

IZDAJA VISOKA SOLA
ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE
VEDE IN NOVINARSTVO

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Zihlerl

STANE KRANJC

ZDENKO ROTER

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec, Vinko Trinkaus

Jure Cihlař

Mojca Močnik in Jože Snoj

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

Letna naročnina za *posameznike* 30 din, polletna 15 din, posamezen izvod 3 din, za *organizacije* letna naročnina 40 din, posamezen izvod 4 din. Cena dvojne številke za nenaročnike je 6 din. Celoletna naročnina za *tujino* je 80 din, za posamezen izvod 8 din.

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo »Teorija in praksa«; devizni račun VSSPVN: 501-620-7-3204-10-646 — za revijo »Teorija in praksa«.

sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke, razprave, eseje do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovinke« do 5 strani; rokopisov ne vračamo.

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

št. 10

- LADO RUPNIK:** Reforma '69 1427
MIRO MASTNAK: Ekonomski odnosi s tujino pod bremenom preteklosti 1434
ERMIN KRŽIČNIK: Poskusi projekcije dolgoročnega razvoja SRS 1447
DRAGO DRUŠKOVIC: Dvojezična vzgoja in izobraževanje 1462
ESAD ČIMIČ: Mednacionalni odnosi na razpotju 1479
- POGLEDI, KOMENTARJI:** **ALEKSANDER KUTOŠ:** Reorganizacija ZK in slog dela 1491
BERNE STRMCNIK: Korak naprej — da ali ne? 1498
JOZE VOLFAND: Domovi na razpotju 1505
JADRAN ZALOKAR: Nezaposlenost kot pojav dela 1511
- ODMEVI:** **IVO TAVČAR:** Zapisek na rob »Dilemam komunistične partije na oblasti« 1516
JANEZ BUKOVEC: Finančni vidiki cene družbenega kapitala in dohodka podjetij 1521
- DRUZBA IN UNIVERZA:** **MARKO KOS:** Cilji reforme tehniškega visokega šolstva 1534
- SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:** **GYÖRGY MARKUS:** Polemike in smeri v marksistični filozofiji 1544
- MEDNARODNI ODNOSI:** **MOJCA DRČAR-MURKO:** Politika in morala, pravica in pravičnost 1556
- BREZ OVINKOV:** **V. T.:** Ne le »pravila igre« 1566
O. R.: Zakaj pretežno (samo) splošno? 1569
B. M.: Občutek za mero 1573
I. J.: Nadležni spomin 1574
Z. R.: Med dvema kritikama 1577
- PRIKAZI, RECENZIJE:** **VLADIMIR BRACIČ:** Vinorodne Haloze (Julij Tittl) 1580
MARJAN BRITOVSEK: Revolucionarni idejni preobrat med I. svetovno vojno (Janko Prunk) 1583
ANDREJ KIRN: Moč in humanost 1586
VLADO VODOPIVEC: Seminar o humanizaciji industrijske družbe 1589
Beleške o tujih revijah 1594
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV** 1596

CONTENTS

LADO RUPNIK: Reform '69	1427
MIRO MASTNAK: Economic Relations with Foreign Countries under the Burden of the Past	1434
ERMIN KRŽIČNIK: The Attempt of a Projection of a Long-term Development of the Socialist Republic of Slovenia	1447
DRAGO DRUŠKOVIC: Bilingual Upbringing and Education	1462
ESAD ČIMIČ: International Relations at the Cross-roads	1479

VIEWS, COMMENTS:

ALEKSANDER KUTOS: Reorganization of the League of Communists and the Style of Work	1491
BERNE STRMČNIK: A Step Forward — Yes or Not?	1498
JOZE VOLFAND: Homes at the Cross-roads	1505
JADRAN ZALOKAR: Unemployment as a Phenomenon of Labour	1511

ECHOES:

IVO TAVČAR: A Note to »The Dilemmas of a Communist Party in Power«	1516
JANEZ BUKOVEC: Financial Aspects of the Price of Social Capital and Income of Enterprises	1521

THE UNIVERSITY AND SOCIETY:

MARKO KOS: The Aims of the Reform of the Technical Higher Schools	1534
---	------

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

GYÖRGY MARKUS: Polemics and Directions in Marxist Philosophy	1544
--	------

INTERNATIONAL RELATIONS:

MOJCA DRČAR-MURKO: Politics and Morals, Justice and Justness	1556
--	------

STRAIGHT AWAY:

V. T.: Not only »the Rules of the Game«	1566
O. R.: Why Mostly (Only) General?	1569
B. M.: A Feeling for Measure	1573
I. J.: Inconvenient Memory	1574
Z. R.: Between two Critiques	1577

REVIEWS, NOTES:

VLADIMIR BRAČIČ: Wine-producing Haloze (Julij Titl)	1580
MARJAN BRITOVSEK: The Revolutionary Ideological Change during the First World War (Janko Prunk)	1583
ANDREJ KIRN: Power and Humanity	1586
VLADO VODOPIVEC: Seminar on Humanization of the Industrial Society	1589
Notes on Foreign Reviews	1594

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

1595

СОДЕРЖАНИЕ

ЛАДО РУПНИК: Реформа 1969	1427
МИРО МАСТНАК: Экономические отношения с границей под бременем прошлого	1434
ЭРМИН КРЖИЧНИК: Попытки выработки проекта долгосрочного развития СР Словении	1447
ДРАГО ДРУШКОВИЧ: Двужычное воспитание и образование	1462
ЭСАД ЧИМИЧ: Межнациональные отношения на распутье	1479

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ

АЛЕКСАНДАР КУТОШ: Реорганизация СК и стиль работы	1491
БЕРНЕ СТМЧНИК: Шаг вперед — да или нет?	1498
ИОЖЕ ВОЛЬФАНД: Дома на распутье	1505
ЯДРАН ЗАЛОКАР: Безработица — одно из проявлений работы	1511

ОТЗЫВЫ

ИВО ТАВЧАР: Заметки на полях к »Диалогам компартии у власти«	1516
ЯНЕЗ БУКОВЕЦ: Финансовые аспекты стоимости общественного капитала и дохода предприятий	1521

ОБЩЕСТВО И УНИВЕРСИТЕТ

МАРКО КОС: Цели реформы высшего технического образования	1534
--	------

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ

ДЖОРАЖ МАРКУС: Poleмики и направления в марксистской философии	1544
--	------

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

МОИЦА ДРЧАР-МУРКО: Политика и мораль, право и справедливость	1556
--	------

БЕЗ ОБИНЯКОВ

В. Т.: Речь не только о »правилах игры«	1566
О. Р.: Почему преимущественно (лишь) в общем?	1569
Б. М.: Чувство меры	1573
И. И.: Докучливые воспоминания	1574
З. Р.: Между двумя критиками	1577

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

ВЛАДИМИР БРАЧИЧ: Винограднические Халозы (Юлий Титл)	1580
МАРЯН БРИТОВШЕК: Революционный иденный переворот во время первой мировой войны (Янко Прунк)	1583
АНДРЕЙ КИРН: Мощь и гумманность	1586
ВЛАДО ВОДОПИВЕЦ: Семинар о гуманизации индустриального общества	1589
По страницам иностранных журналов	1594

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

1596

REFORMA '69

Spopasti se z nelikvidnostjo in njenimi vzroki je v jeseni 1969. leta prav tako zahtevna, pogumna, a hkrati nujna odločitev, kot je bila uveljavitev reforme poleti 1965. leta. Čeprav še ne vemo, kakšen bo izid tega spopada, pa primerjava z reformo ni prav nič pretirana, če bomo, seveda, v tem spopadu skušali res dosledno izkoreniniti predreformsko gospodarjenje, ki je glavni vzrok nelikvidnosti in vseh njenih težav. Poleg tega bo ta spopad nujno terjal tudi žrtve, in sicer tiste in tolikšne, na katere v preteklih štirih letih reforme nismo bili pripravljene, saj sicer ne bi toliko časa odlašali z uveljavitvijo tistih ukrepov zoper neodgovorno gospodarjenje, za katere smo bili vsaj v besedah ves čas prepričani, da so odločilni za uspeh reforme. Tokrat pa se je položaj resnično tako zelo zaostril, da je izbira popolnoma alternativna: ali vrnitev v predreformsko birokratsko-etatistično psevdosocialno idilo na račun vseh, ki neguje vse in vsakogar, ne glede na to, kako gospodari, ali pa postopna, vendar dosledna zaostritev odgovornosti za gospodarjenje do tiste mere, ki je brez nje nesmiselno razglašati naše gospodarstvo za tržno gospodarstvo.

Večina sedanjih razprav o tej »temi dneva« se sicer skuša tej vznemirljivi dilemi izogniti in obravnavati nelikvidnost kot finančno-tehnično vprašanje. Žal pa ni taka metoda razprave, na videz sicer elegantna, v resnici prav nič koristna. Kdor se ob plačilnem dnevu znajde brez kuverte, nima prav nobenega posluha za razlago o bolj ali manj uspešnih instrumentih plačilnega prometa, o taki ali drugačni strukturi kreditno-monetarne politike in podobnem, ampak zahteva čisto preprosto pojasnilo, zakaj mora sam špecerijo, obleko, inkasante in obroke plačati sproti in mora živeti samo v mejah svojega zaslužka in kvečjemu še potrošniškega kredita, veliko število organizacij z najbolj zvenečimi imeni pa lahko leta in leta nabavlja, investira in razdeljuje, čeprav same niti ne ustvarjajo sredstev v potrebni višini, niti jim teh sredstev ni pripravljen nihče prostovoljno podariti ali posoditi. Logika tržnega gospodarstva — »vzemi in plačaj ali pojdi« — torej deluje pri nas neizprosno za posameznika; v družbenem sektorju pa se lahko jemlje in ne plačuje, pa tudi daje in ne zahteva plačila brez kakršnihkoli resnejših sankcij zelo dolgo, praktično neomejeno. Popolnoma jasno je, da takšna dvojnost v

merilih ravnanja nikakor ni posledica različne finančne tehnike, ampak zadeva v bistvo našega načina gospodarjenja.

Iz dosedanjih izvajanj torej izhaja, da skušamo probleme v zvezi z nelikvidnostjo obravnavati kot širši in trajnejši pojav in ne kot nekakšno neprijetno dogodivščino, značilno za letošnje leto. Zato tudi iščemo vzroke za nelikvidnost predvsem v neustreznem gospodarjenju številnih ekonomskih subjektov v naši družbi, ki ga dopušča neizostrena finančna odgovornost za odločitve pri poslovanju, delitvi in investicijah. Vrsta uglednih jugoslovanskih ekonomistov pa skuša, nasprotno, najti pojasnila za tolikšne razsežnosti nelikvidnosti v letošnjem letu predvsem v neustrezni monetarni politiki. Monetarna politika naj bi bila neustrezna zato, ker so od drugega četrtletja dalje v veljavi nekateri restriksijski ukrepi, ki so povzročili, da denarna masa ne spremlja več večanja produkcije ali ga celo prehitava, večanje, ki je značilno za letošnja gospodarska gibanja. Skratka, denarja za tako visoko povečanje produkcije, kot ga dosežemo, je premalo in odtod tudi nelikvidnost.

Čeprav taka ali drugačna monetarna politika prav gotovo precej vpliva na likvidnost gospodarstva, bi iz več razlogov težko soglašali z mnenji, ki iščejo glavnega krivca za nelikvidnost v monetarni politiki. Prvič, ustreznosti ali neustreznosti monetarne politike najbrž ni mogoče presojati samo tako, da primerjamo obseg produkcije z denarjem v obtoku, ne da bi upoštevali inflacijo in pa položaj v plačilni bilanci. Velika emisija od sredine lanskega leta dalje je oživila konjunkturo, a že letos tudi inflacijo in velikanski primanjkljaj. Prav primanjkljaj v plačilni bilanci pa je tista edina objektivna ovira, ki popolnoma preprečuje sicer tako priljubljena pogajanja o tem, kaj je za jugoslovansko gospodarstvo boljše: ali visoka rast z visoko inflacijo ali umirjena rast z zmernejšo inflacijo. Zadržati naraščanje primanjkljaja vsaj v nekih razumnih okvirih je torej naloga, ki ji je treba podrediti tudi tako vabljive cilje, kot je visoka stopnja rasti. Če si z monetarno politiko prizadevamo doseči vsaj nekaj v tej smeri, so prav gotovo tudi določene restrikcije upravičene.

Drugič, zaradi neizostrene finančne odgovornosti za poslovne odločitve, za odločitve glede delitve in investicij letošnja, za malenkost bolj restriktivna monetarna politika sploh še ni prizadela konjunkturo. Nabavlja, prodaja, deli in investira se najprej v enakem ali celo večjem obsegu kot v začetku leta, ko je bilo na voljo za vse to dovolj kreditov. Ker je denarja manj, kratko malo z odlaganjem plačila prisilimo dobavitelja, da nas kreditirajo. Monetarni politiki se torej še ni niti posrečilo »ohladiti« konjunkturo, ki si je v tolikšnem obsegu zaradi primanjkljaja v plačilni bilanci ne moremo privoščiti, pa se že rojevajo zahteve, da je treba s povečano emisijo potrditi ta njen začasni neuspeh. Ne glede na posledice na trgu in v plačilni bilanci bi morali, če bi problem nelikvidnosti tako reševali, monetarno politiko kratko malo črtali iz že tako skromnega arzenala

ukrepov naše ekonomske politike, s katerimi je možno zavreti konjunkturo, kadar se preveč razbohoti. Preostali nam bi torej večidel samo še čisto administrativni ukrepi (prepoved uvoza, investiranja, blokacija sredstev in podobno). Če je brezobzirna finančna neodgovornost precejšnjega števila ekonomskih subjektov v nekem gospodarstvu sposobna zavreči nujne ukrepe ekonomske politike, takega gospodarstva seveda prav gotovo ni moč usmerjati z instrumentarijem, ki izhaja iz načel tržnega gospodarstva, ampak s čisto administrativnim prisiljevanjem, ki edino lahko obvlada nastalo anarhijo. To ni niti posebno tragično, saj tako gospodarstvo očitno ne deluje več po tržnih načelih, kot smo jih navajeni razumeti.

Čeprav sposobnosti monetarne politike za usmerjanje gospodarskih tokov nikakor ne želimo precenjevati, pa izkušnje drugih držav, v katerih je občutljivost ekonomskih subjektov za spremembe v monetarni politiki mnogo večja in hitrejša kot pri nas, vendarle kažejo, da bi bilo nesmiselno popolnoma in za vselej zavreči monetarni instrumentarij samo zato, ker niso pri nas ustvarjene še vse možnosti, da bi lahko učinkovito deloval. Če pride v nemškem ali ameriškem gospodarstvu, kadar se zviša diskontna stopnja ali ob kvantitativnih kreditnih restrikcijah, do tega, da začno dokaj hitro opuščati investicijske načrte, krčiti produkcijo, se preusmerjati v izvoz, in do občutnih borznih posledic, to prav gotovo ne izhaja iz večje »državljanске discipline« tamkajšnjih gospodarstvenikov, ampak čisto preprosto iz tega, ker v obdobjih »tesnega denarja« ni moč ekspandirati, sistem pa neizprosno izloči pretežno večino tistih, ki bi si drznili sprejemati poslovne odločitve brez zadostnega finančnega kritja. O ustreznosti ali neustreznosti monetarne politike bomo torej lahko tehtno razpravljali šele tedaj, ko bo omejitev finančne neodgovornosti sploh ustvarila potrebne pogoje, da bo lahko kolikor toliko učinkovito delovala. V tej smeri pa je verjetno dodatna emisija najmanj koristno in zaželeno zdravilo.

Še tretja skupina razlogov govori o nesprejemljivosti teze, po kateri naj bi sedanjo nelikvidnost skušali omiliti z dodatno emisijo. S povečanimi krediti bi kratko malo pokrili vse tiste poslovne odločitve, ki so bile doslej nepokrite. Po tej poti bi sicer sčasoma vsi sedaj oškodovani upniki prišli do svojih sredstev, vendar pa bi se hkrati vsi neodgovorni dolžniki še utrdili v svojem prepričanju, da se pri nas zelo izplača tako poslovati, saj je bil doslej še vedno na dobrem tisti, ki si ni hotel ali ni mogel privoščiti poslovanja na tuji račun. Inflacija, ki bi nujno spremljala tolikšno emisijo, bi seveda tako novo razdelitev v korist dolžnikov samo še povečala in utrdila. Boljšo spodbudo za popolno degradacijo racionalnega gospodarjenja bi si najbrž težko izmislili.

Nelikvidnosti torej očitno ne moremo — najbrž niti začasno ne — ozdraviti z dodatno emisijo. Lotiti se je treba njenih trajnih korenin: finančne neodgovornosti ekonomskih subjektov na vseh ravneh

za poslovne in investicijske odločitve in odločitve o delitvi, ki jih sprejemajo. Nastajajo pa seveda vprašanja, kako se lotiti te sanacije, s kakšnimi ukrepi, in kakšne odpore bo treba pri tem premagovati.

Uvodna primerjava sanacije nelikvidnosti z reformo ni pomenila samo stilistične figure, ampak izhaja tudi iz trdnega prepričanja, da finančne neodgovornosti ni moč ozdraviti čez noč, tako kot ni bilo moč nekaterih ciljev reforme uresničiti niti še do danes. Ker je finančna neodgovornost pri dokajšnjem številu ekonomskih subjektov pomembna sestavina »jugoslovanskega poslovnega stila«, saj smo skoraj 15 let dopuščali takšno »iznajdljivost«, moramo biti prav gotovo toliko strpni in realistični, da privolimo v postopno izvajanje te sanacije. Postopnost seveda ne pomeni, da se zavzemamo za odlaganje rešitve v nedogled. Prav tako postopnosti ne pojmujejo kot maratonsko razpravljanje o ciljnih in ukrepih sanacije, ki so že zdaj skoraj docela jasni. Postopnost pomeni, da moramo že v začetku sanacije sprejeti vse potrebne ukrepe za zaostritev finančne discipline, vendar pa nekatere njihove najbolj radikalne sestavine uveljavljati šele po nekaj mesecih, da se ekonomski subjekti vsaj malo oddahnejo in potem prilagodijo. Gre čisto preprosto za »privijanje vijaka« finančne odgovornosti za postopno doslednost.

Sanacijo nelikvidnosti bo treba zagotoviti s precej številnimi ukrepi, katerih skupna značilnost mora biti težnja preprečiti ali pa zelo otežiti sprejemanje kakršnihkoli ekonomskih odločitev brez zadovoljivega finančnega kritja. Samouprava, ki temelji na uzurpaciji tujih sredstev in tujega dohodka, vsekakor ne sodi v naš samoupravni model, saj pomeni omejevanje samouprave nekoga drugega. To načelo pa bo seveda treba uresničiti z različnimi prijemi v podjetniškem sektorju, drugače v bankah in spet drugače pri družbenopolitičnih skupnostih, če se omejimo samo na najpomembnejše ekonomske subjekte, ki so sposobni sprejemati finančno neodgovorne odločitve.

Realno pot za sanacijo nelikvidnosti v podjetniškem sektorju nedvomno pomenijo ukrepi, ki bodo pripomogli, da prezadolžena podjetja hitro in zadostno ozdravijo ali pa nehajo biti samostojni poslovni subjekti. Glavno besedo pri tem morajo seveda imeti upniki, ki so materialno tudi najbolj prizadeti zaradi nesolidnega poslovanja svojih dolžnikov. To, da so bili doslej sanacijski ukrepi odvisni predvsem od družbenopolitičnih skupnosti, je namreč največkrat pomenilo samo podaljševanje dotedanjega poslovanja, in sicer spet na račun poslovnih upnikov, ki so tako postali glavni plačniki raznih kombinacij v lokalnem interesu. Upnikom pa je seveda treba pustiti, da si izberejo ukrepe zoper neredne dolžnike. Če bodo uporabili tudi najbolj radikalno pot za izterjavo, ki jim bo zagotovljena v sistemu, bodo v številnih primerih svojega nerednega dolžnika močno paralizirali ali sploh izločili iz poslovnega življenja, seveda če ga ne bo kdo pripravljen sanirati. Če pa bodo upniki ukrepali mileje,

bo tako ravnanje največkrat posledica spoznanja, da je tak dolžnik zelo pomemben poslovni partner, katerega izločitev bi povzročila tudi upnikom precejšnjo škodo. Vendar bodo v tem primeru morali sami upniki nositi pretežni del sanacijskega bremena. Čeprav se zavedamo, da je tako reševanje tudi nevarno, ker utegnejo monopolisti izkoristiti svojo premoč, pa se vendarle zdi, da bo po tej poti možno mnogo hitreje izpeljati razne integracije, sanacije in preusmeritve, ki smo jih vsa leta reforme glasno razglašali kot nujne za uspeh reforme, praktično pa smo storili v tej smeri zelo malo.

Družbena lastnina produkcijskih sredstev v našem gospodarstvu seveda nekoliko zožuje učinkovitost ukrepov zoper neredne dolžnike, ki jih sicer uporabljajo razvita tržna gospodarstva. Riziko izgube premoženja je prav gotovo manj boleč, kadar gre za družbena sredstva, kot pa tedaj, kadar je predmet poslovnih kombinacij lastno premoženje tistega, ki sprejema poslovne odločitve. Vendar pa to dejstvo ni in ne more biti nepremostljiva ovira za zaostritev finančne odgovornosti. Sankcije za neodgovorno gospodarjenje morajo biti zato nekoliko specifične ter med drugim usmerjene na področje osebnih dohodkov, vodstvenih položajev posameznikov ter avtonomnosti v upravljanju.

Največ pomislekov je seveda zoper sankcije na področju osebnih dohodkov. V kapitalizmu imajo, če dolžnik zabrede v težave, osebni dohodki delavcev prednost pred terjatvami poslovnih upnikov. Odtod in pa iz socialnih motivov tudi pri nas prepričanje, da morajo biti osebni dohodki nedotakljivi. Če bi sprejeli tako stališče, bi samoupravo zožili samo na pravice brez vsakršnih dolžnosti in obveznosti. To pa seveda ni sprejemljivo, saj bi v takem primeru čisto jasno priznali, da v sistemu družbene lastnine produkcijskih sredstev ni moč zagotoviti niti približno tolikšne odgovornosti v gospodarjenju, kakršna je zagotovljena v sistemih z zasebno lastnino. Ker je naš delavec upravljavec družbenih sredstev, je prav, da ga bremeni tudi del rizika, čeprav ne celotni riziko, ker ni lastnik. Zato seveda ni mogoče še v naprej obdržati sedanje ureditve, po kateri so bili osebni dohodki tudi v primeru popolne nelikvidnosti podjetja do neke meje zavarovani pred zapadlimi obveznostmi do upnikov. To je v končni posledici pomenilo, da so upniki s svojim dohodkom, včasih celo na račun svojih osebnih dohodkov, preprečevali, da bi pri njihovih prezadolženih dolžnikih nastali socialni in politični problemi. Znana banalnost: »Kar je tvoje, je moje; kar je moje, tebi nič mar...« je bila tako pri nas ne samo dopuščena, ampak celo uzakonjena.

Seveda pa radikalnosti na področju osebnih dohodkov ni moč gnati do skrajnosti. Zato se bo treba sporazumeti za rešitev, da bodo v primeru nelikvidnosti dolžnika vendarle določeni osebni dohodki imeli še vedno prednost pred terjatvami upnikov. To pa nikakor ne smejo biti neokrnjeni dohodki, ki jih popolnoma avtonomno določijo dolžniki s samoupravo, ampak primerno znižani, čeprav ne na

raven sedanjih minimalnih osebnih dohodkov, ki ne krijejo niti najbolj skromnega življenjskega minimuma. Ta kompromis med interesi upnikov in nujnimi življenjskimi potrebami delavcev dolžnika pa morajo seveda spremljati tudi druge sankcije zoper dolžnika, ki morajo delovati najprej preventivno, da do neracionalnih odločitev v gospodarjenju sploh ne pride, nato pa tudi varovati interese upnikov, če je zaradi neracionalnih odločitev dolžnika vendarle prišlo pri njem do nelikvidnosti. Predvsem imamo v mislih obvezno razrešitev vodilnih kadrov v primeru daljše nelikvidnosti, prisilno upravo, ki bi jo lahko predlagali tudi upniki, določalo pa sodišče, objavljanje »črnih list« nerednih plačnikov, možnost upnikov, da na podlagi svojih terjatev, ki jih ne morejo v celoti izterjati, sodelujejo pri upravljanju in delitvi dohodka dolžnika itd. Vse te in še druge zelo raznovrstne možnosti upnikov in sankcije zoper nerednega dolžnika bodo hkrati z zaostritvijo pri kritju izgub, pospešeno likvidacijo brezperspektivnih, kontrolo realnosti aktiv v gospodarstvu in z redom na področju delitve in nekaterimi tehničnimi preureditvami v sistemu plačevanja po naši sodbi lahko že v razmeroma kratkem času izolirale večino žarišč neracionalnega odločanja v podjetniškem sektorju ter probleme nelikvidnosti precej omilile.

Prav gotovo pa tudi letošnja reforma ne more v celoti uspeti, če bo tako kot pred štirimi leti pretežno usmerjena le v gospodarstvo. Tudi banke in družbenopolitične skupnosti so namreč pomemben vir odločanja na temelju nezagotovljenih sredstev oziroma odločanja, ki ne pomeni racionalne naložbe sredstev. V tekmi za komitente, pa tudi za naklonjenost družbenopolitičnih organov, banke marsikdaj odobre kredite, za katere nimajo zadostnih sredstev. Ko pa na podlagi takih kreditov komitenti realizirajo posle in nastanejo dejanske obveznosti, začenjajo banke zavlačevati izplačila ali v »skrbi« za likvidnost izplačevati samo tiste situacije, ki so jih izdali izvajalci in dobavitelji z območja banke. Krog nelikvidnosti se tako širi, banka pa se nasproti takim obveznostim vedno lahko potuhne in izjavlja, da ravna po klavzuli kreditne pogodbe, v kateri se je zavarovala, da bo priznavala tovrstne obveznosti samo v mejah »razpoložljivih sredstev«. Ker so banke nasproti gospodarstvu monopolisti, se jim seveda ni treba bati prevelikega števila tožb za izpolnitev kreditnih pogodb. Podobno je tudi z bančnimi jamstvi o tem, ali so zagotovljena sredstva za investicije. Zaradi svoje gospodarske pomembnosti in pa zato, ker upravljajo skoraj izključno tuja sredstva, je seveda treba odgovornost za poslovanje zaostriti tudi v bankah. Narodna banka bo morala mnogo bolj strogo kot doslej presojeti boniteto banke, ne toliko v formalnem, kolikor v resničnem ekonomskem pogledu, zahtevati objavljanje vseh že odobrenih kreditnih in garancijskih pogodb, ki pomenijo bodoče obveznosti bank, in končno predlagati najostrejše sankcije zoper vodstva bank, ki ravnajo neracionalno pri prevzemanju obveznosti.

Tudi družbenopolitične skupnosti, predvsem federacija, se pri poravnavanju svojih obveznosti kaj zlahka izgovorijo na »razpoložljiva sredstva«. Pri zamislih o investicijah in prevzemanju drugih obveznosti pa je bil ta obrazec praviloma samo formalno prisoten, zaradi česar je tudi naša »državna struktura« že vsa pretekla leta precej kriva verižne prezadolženosti. Problem je težje rešljiv, saj najbrž prisilna uprava, zamenjava vodilnih ljudi ali razprodaja ne pridejo v poštev. Do neke mere pa je vendar možno tudi tu zdraviti posledice, čeprav bodo ta zdravila manj učinkovita, če se nam ne bo posrečilo ozdraviti vzrokov, tj. sprejemanja nepokritih odločitev. Pri zdravljenju posledic prihajajo v poštev posebni papirji, ki bi jih država izdala svojim upnikom. Te papirje bi lahko upniki vnovčevali pri plačevanju svojih družbenih obveznosti ali pa jih prodajali tistim, ki imajo take obveznosti. Učinkovitost tega zdravila pa je seveda odvisna od tega, koliko bo država, predvsem federacija, vzdržna pri svoji suvereni pravici kriti svoje potrebe z emisijo. Ne glede na to pa je s tako rešitvijo vendarle možno probleme prezadolženosti vsaj nekoliko omiliti, finančno poslovanje države pa nekoliko posodobiti.

Čeprav ta »receptura« nima namena osvetliti vseh možnih ukrepov za sanacijo nelikvidnosti, pa je že na temelju teh nekaj predlogov mogoče ugotoviti, kako hud odpor bodo sprožili. Vsi tisti ekonomski subjekti, ki so doslej ribarili v kalnem, vse tiste odločitve, ki so doslej temeljile na pričakovanju obilne emisije, in vse tisto gospodarjenje, ki je bilo doslej lahko precej lagodno, so ozadje demagoškega govoričenja, da zaostritev finančne odgovornosti ni sprejemljiva, ki se bo v prihodnjih tednih prav gotovo močno razbohotilo. Uveljavitev bo torej izredno težavna. Zato v tem spopadu nikoli ne bi smeli izgubiti izpred oči že v uvodu nakazane dileme: ali bomo vztrajali in postopno, vendar dosledno uveljavili tudi na finančnem področju vse posledice in zakonitosti tržnega modela gospodarjenja ali pa moramo odstopiti tudi od reforme iz l. 1965 in spet uveljaviti navidezno udoben model etatističnega socializma. Prepričani pa smo, da tokrat kompromis med obema alternativama ni možen in zato tudi ne bi kazalo prizadevati si, da bi ga dosegli.

Ekonomski odnosi s tujino pod bremenom preteklosti

Malo je področij družbene dejavnosti, kjer je toliko različnih pogledov, ocen in nasprotujočih si stališč kot na ekonomskopolitičnem področju. Ni redkost, da tisto, kar na enem gospodarskem in družbenem področju presojujejo kot realno in sprejemljivo, drugod ocenjujejo kot enostransko in zavračajo. Predloge in stališča, ki naj bi uživali splošno podporo in imeli v gospodarskopolitični praksi občo veljavo, neredko protislovno razlagajo in uresničujejo.

Razlogi za to so nedvomno mnogoteri. Nova spoznanja in uveljavljajoči se produkcijski in drugi družbeni odnosi vse huje pritiskajo na podedovane in pod varuštvo etatizma zagotovljene položaje v proizvodnji in delitvi. Počasi, a vztrajno se podirajo do včeraj morda še sprejemljive predstave o egalitarskih odnosih, čedalje bolj pa zmagujejo, in to na vedno številnejših področjih združenega dela, načela delitve po delovnih uspehih. V samoupravnem razvoju se porajajo nova protislovja, in to ekonomska, socialna in idejnopolična. To pa tem bolj, ker je dediščina preteklosti še močno pričujoča in se logika etatizma krčevito upira uveljavljanju samoupravnih ekonomskopolitičnih prizadevanj. Njim, seve, kdaj pa kdaj manjka ustvarjalnosti, odločnosti in sposobnosti, da presežejo miselne in akcijske modele tradicionalizma.

V takih okoliščinah bi ne bilo realno, če bi imeli ambicijo, da ocenimo eno najbolj bogatih in zapletenih obdobj našega samoupravnega družbenoekonomskega razvoja in predlagamo obče sprejemljive razrešitve. Sestavek je v najboljšem primeru lahko pregled morda z malce izostreno optiko opredeljenih problemov, ki otežujejo bolj intenzivno ekonomsko sodelovanje z razvitimi državami tržnega gospodarstva, in hkrati poskusni oris vpliva relativnih dejavnikov na razvoj ekonomskih odnosov s temi gospodarstvi.

Glede na to, da naravo povezovanja, na splošno vzeto, določata dve skupini med seboj povezanih in odvisnih dejavnikov, bomo najprej spregovorili o tem, s kakšno gospodarsko strukturo se je začel proces liberalizacije ekonomskih odnosov s tujino in ali je ekonomska politika v letih priprav na reformo in od reforme sèm dovolj spodbujala kvalitativne preobrazbe, ki bi omogočale hitrejše vključevanje v mednarodni trg, seve v razmerah optimalne gospodarske rasti. V nadaljevanju pretresamo institucionalne dejavnike in razmišljamo o

tem, kako nekatere prvine gospodarskega sistema in sedanja ekonomska politika pomagajo h kvalitativnim spremembam v povezovanju z razvitimi gospodarstvi. Mislim, da lahko ta vprašanja postavljamo na ta način zato, ker ti dve skupini dejavnikov v pretežni meri opredeljujeta tudi uresničevanje reformnih ciljev in vplivata na rezultate reforme na področju ekonomskih odnosov z razvitimi gospodarstvi.

Neadekvatna izvozna struktura — poglobljena ovira za hitrejšo povezovanje z razvitimi gospodarstvi

Liberalizacija ekonomskih odnosov s tujino je sestavni del strategije razvoja tržno-planskega gospodarstva, ki izvira iz samih družbenoekonomskih temeljev Jugoslavije in njene zunanje politike — politike mednarodne ekonomske koeksistence. To, da smo na ta način določili naravo svojega povezovanja z razvitejšimi gospodarstvi, da smo že dolgo posploševali deatizacijo družbenoekonomskih odnosov, da smo lahko spoznavali nove težnje v mednarodnem gospodarstvu in tokove v svetovni trgovini, kot tudi dejstvo, da je že na začetku šestdesetih let bilo več kot očitno, da se je naše gospodarstvo predolgo razvijalo na samozadostnih koncepcijah — vse to so bili objektivni in institucionalni dejavniki, ki so omogočali temeljite vsebinske, organizacijske in druge priprave na reformo.

Toda empirične in teoretične skušnje, ki smo si jih pridobili v predreformskih letih, so odsevale bolj v spremembah posameznih elementov gospodarskega sistema kot sredstva za uresničevanje z reformo postavljenih ciljev. Ekonomska politika v letih pred reformo se očitno ni dovolj usmerila v to, da bi spodbujala spremembe v proizvodni strukturi in sploh kvalitetne preobrazbe v jugoslovanskem gospodarstvu in posameznih nacionalnih ekonomikah, ki naj bi ob optimalni stopnji gospodarske rasti omogočale hitrejšo vključevanje v mednarodno delitev dela. To je bilo toliko bolj potrebno, ker so se nekateri sektorji industrijske strukture razvijali precej v nasprotju z vlogo, ki naj bi jo imeli v blagovni menjavi s tujino. Proučevanja na podlagi novejših teorij in metod opozarjajo, da jugoslovanski blagovni izvoz in uvoz po strukturi zaostajata za tokovi svetovne ekonomske menjave. Primerjave propulzivnosti naših izvoznih sektorjev v letih 1961—1964, to je v letih priprav na gospodarsko reformo, z rang-listo propulzivnosti v strukturi svetovnega uvoza kažejo, da v našem izvozu z nekaj manj kot 60 odstotki sodelujejo proizvodi, ki niso propulzivni na svetovnem trgu. V nasprotju s tem je v našem izvozu manj kot 20 odstotkov na svetovnem trgu propulzivnih proizvodov. Samo ena četrtnina jugoslovanskega izvoza je vsklajena s povpraševanjem na svetovnem trgu.

Tudi struktura jugoslovanskega uvoza se precej oddaljuje od svetovnih uvoznih tokov. Več kot dve tretjini naših uvoznih proizvodov na svetovnem trgu nima konjunktura. V nasprotju s tem je v

jugoslovanskem uvozu manj proizvodov, po katerih na mednarodnem trgu veliko povprašujejo. Le približno 16 odstotkov našega uvoza je enake narave kot v svetovni trgovini.¹

Kljub morebitnim pomislekom, da primerjava strukture blagovne menjave z različno razvitimi gospodarskimi področji ni primerna, se nam zdi, da je prav v tem njena smotrnost in poučnost. Vsiljuje se spoznanje, da našemu največjemu in izredno pomembnemu zunanjetrgovinskemu in sploh ekonomskemu partnerju (mislimo na zahodno Evropo kot celoto) še zmeraj ponujamo največ tistega blaga, po katerem na tem trgu ni popraševanja. Na drugi strani pa od njega spet kupujemo proizvode, ki ne »vsebujejo« najsodobnejših tehničnih dosežkov. Slovenija je verjetno v obeh primerih na boljšem kot Jugoslavija v poprečju.

Ekonomska politika tudi v letih uresničevanja reforme ni dovolj podpirala razvoja proizvodnje, ki uživa visoko konjunkturo na svetovnem trgu, čeprav so to politično vedno poudarjali. Res obstajajo prizadevanja za kvalitativnimi spremembami v proizvodni usmeritvi, toda rezultati so zelo skromni v primerjavi s potrebami. Za osvetlitev naj navedemo, da so na podlagi približnih cenitev v letu 1967 začeli proizvajati pri nas več kot tisoč novih proizvodov, kar je v relativnem znesku približno 0,5 odstotka vse proizvodnje. To, da so največ novih proizvodov vpeljali v Sloveniji, slej ko prej izvira iz dejstva, da je reforma najgloblje prodrla v slovenskem gospodarstvu, morda pa tudi iz tega, da je struktura te proizvodnje precej neadekvatna.

Razen tega so gospodarske organizacije uvedle večje ali manjše zboljšave »starih proizvodov« v obsegu 7,5 odstotka jugoslovanske proizvodnje. Hkrati so opustile 5,5 odstotka dotedanje proizvodnje. Tudi glede tega je slovensko gospodarstvo med prvimi, po številu opuščanih proizvodov pa je na drugem mestu. Kljub temu pa okoli 174 tisoč proizvodov (od približno 200 tisoč, kolikor jih je takrat proizvajala Jugoslavija) ni doživelo nikakršnih sprememb.

Šele zdaj, ko mineva četrto leto reforme, se resneje in bolj intenzivno lotevamo oblikovanja take politike jugoslovanskega gospodarskega razvoja in posameznih nacionalnih področij, ki bo bolj upoštevala sodobne gospodarske procese, zlasti v razvitih deželah, in težnje v svetovni trgovini. To pa najprej zahteva, da bolj »radikalno prekinemo z različnimi oblikami avtarhije«, s »tradicionalizmom, ki vleče na stare odnose in v premagane strukture«, in zahteva takšno politiko, »ki bo spodbujala sodoben ekonomski razvoj in bo temeljila na moderni tehnološki in organizacijski usmeritvi«. Konkretizacija teh političnih načel pomeni, da se mora naše gospodarstvo usmeriti na tiste dejavnosti in proizvode, ki bodo omogočili visoko učinkovito proizvodnjo, v kateri lahko uveljavljamo komparativne prednosti.

¹ JIEI, Uslovi i kriteriji za optimalno uključivanje u međunarodnu podelu rada i proizvodna orijentacija Jugoslavije, Beograd 1967.

Usmeritev na to, da naj bi več kot tretjino družbenega proizvoda menjavali s tujino, nadalje zahteva, da zmanjšamo število proizvodov, da se bolj specializiramo, še zlasti pa, da zboljšamo kvaliteto proizvodov in jih ponudimo za »svetovno« ceno. Taka proizvodna in gospodarska struktura naj bi temeljila na razvojnih programih republik in njihovih komparativnih prednostih, kar pomeni, da bodo v posameznih nacionalnih gospodarstvih propulzivne zelo različne veje in dejavnosti. Zdi se, da obstajajo različna, celo nasprotujoča si prepričanja in stališča o tem, s kakšno proizvodno strukturo naj bi se Jugoslavija in posamezne nacionalne ekonomike z najugodnejšimi pogoji vključevale v mednarodno gospodarstvo. Tudi še niso opustili prakse, da gradijo nerentabilne objekte za proizvodnjo, katere plasma je kaj malo verjeten, še zlasti na zahtevnem svetovnem trgu.

Enostransko bi bilo, če bi problem vključevanja našega gospodarstva v mednarodne ekonomske tokove omejevali na spremembe v proizvodni strukturi. V postreformskem obdobju v strokovnih analizah pa tudi v političnih razpravah vse bolj govorijo o izkoriščenosti posameznih produkcijskih tvorcev in ugotavljajo, da se težišče problema premika na neučinkovitost naše proizvodnje glede na tujo, na »način, kako trošijo fizične količine raznih inputov«. To velja za večino gospodarskih organizacij, še zlasti za tiste v manj razvitih področjih, ki so sicer tehnično najbolj opremljene, imajo pa najnižjo proizvodnost dela. Konkurenčno zmožnost naše industrije slabijo tudi neučinkovita organizacija upravljanja z gospodarskim procesom, nadalje dejstvo, da se znanstvena politika še le začenja oblikovati in da znanstvene metode in rezultate znanosti premalo in prepočasi uporabljajo pri razreševanju tekoče in razvojne problematike.

Premajhna odločnost in vztrajnost ekonomske politike pri zavzemanju, da bi radikalneje preobrazili gospodarsko strukturo in bolj racionalno izrabljali posamezne produkcijske tvorce, je velik vzrok, da so uspehi reforme v ekonomskih odnosih s tujino nasploh in še posebej z razvitimi deželami tržnega gospodarstva nezadovoljivi. Takšnega stanja, kakor tudi tega, da ni ustrezne gospodarsko-politične prakse, ni mogoče pripisovati, vsaj v večji meri ne, delovanju objektivnih faktorjev. Bliže resnici je trditev, da na to predvsem vpliva konstelacija političnih odnosov pri nas, ki so seveda ekonomsko motivirani in ki otežujejo, da bi sicer napredna politična stališča konkretizirali in hitreje uresničevali. Tu je koren težav in problemov, ki nastajajo v postreformnem obdobju na področju ekonomskih odnosov s tujino.

Učinki devalvacije so se kmalu izčrpali

Politiki valutnega tečaja smo namenili pomembno vlogo, saj naj bi pripeljala naše gospodarstvo pod močnejši vpliv proizvodnosti dela visoko razvitih in pospešila vključevanje v mednarodni trg. S spremembami v odnosih in nivoju cen in izvoznih in uvoznih tečajev

smo želeli izboljšati položaj surovinske proizvodnje in vnesti več ekonomskih meril za razvojno usmeritev predelovalne industrije. S staljšča politike povezovanja našega gospodarstva z razvitimi ekonomikami na kvalitetno novi podlagi je bilo še važnejše, da smo neenakosti odpravili tudi na področju blagovne menjave z njimi. Odpravili smo razlike v izvoznih tečajih, ki so se pred reformo kazale zlasti tako, da so primarni in nekateri drugi proizvodi imeli najnižje tečaje. V nasprotju s tem smo industrijske proizvode, še zlasti proizvode višje stopnje predelave, izvažali po najvišjih izvoznih tečajih.

Podobni so bili odnosi pri uvoznih tečajih, le da so oscilacije okoli povprečnega tečaja, ki je znašal 925 dinarjev za en dolar, bile precej manjše. V takšnih odnosih, ko je dinar v zunanjetrgovinski menjavi zgubil lastnost splošnega ekvivalenta, je mogla obstajati in celo ustvarjati vtis rentabilne proizvodnje taka proizvodnja, ki po enotnih merilih sploh ni bila sposobna samostojne reprodukcije.

Nadaljnja naloga politike na tem področju je bila ta, da se podraži uvoz, kar naj bi prispevalo k racionalnemu odnosu do uvoženih proizvodov. Ko smo na začetku reforme zmanjšali vrednost domače valute in hkrati občutno zmanjšali izvozne subvencije in uvozne davkatve, se je spremenil odnos med izvoznim in uvoznim tečajem tako, da je bil uvozni tečaj višji kot izvozni. To je podražilo uvoz za približno 51,4 odstotka, pri čemer so bili v podražitvi posameznih skupin proizvodov precejšnje razlike, in to v odvisnosti od stopnje njihove predelave.

Čeprav je reforma vpeljala enoten obračunski tečaj in izenačila izvozni in uvozni tečaj, smo sklenili, da to ne izključuje družbene intervencije v smislu spodbujanja izvoza ali zaščite domače proizvodnje, če je to v interesu politike gospodarskega razvoja. Poudarili pa smo, da mora zaščita oštati v takem okviru, ki ne negira proizvodnje za trg in enotnega merila vrednosti dinarja. V skladu s tem in še posebej zaradi nezadovoljive konkurenčne sposobnosti izvozne industrije smo uvedli splošno stopnjo premije v višini 5 odstotkov, za izvozne proizvode najvišje stopnje predelave pa je ta stopnja znašala 10 odstotkov. Tako je bil povprečni izvozni tečaj že na samem začetku reforme resda samo nekoliko višji od uradnega obračunskega tečaja. Sodili so, da je to potrebno v razmerah blagovne menjave z različnimi svetovnimi trgi. Vendar smo bili prepričani, da je disparitetni odnos le začasen, da bi se izvozna industrija lažje vključila v nove razmere blagovne menjave in dosegla konkurenčno sposobnost na tujih trgih, še zlasti na konvertibilnem trgu. Tako bi ustvarili ugodne razmere, da bi posebne oblike spodbujanja izvozne industrije lahko uporabljali samo, kadar bi nas zunanjetrgovinski partnerji diskriminirali.

To, da je bil na začetku reforme izvozni tečaj kljub premiranju izvoza prvokrat nižji kot povprečni uvozni tečaj in se je v prvih dveh letih reforme gibal blizu uradnega obračunskega tečaja, kaže na elemente kvalitativnih sprememb v blagovni menjavi s tujino. Toda

stagnantne težnje v gospodarstvu, ki so nastopile že v letu 1967 in so trajale vse do konca prve polovice preteklega leta in ki so jih spremljali povečani proizvodni stroški in občuten padec izvoza, so povzročile, da so se cene dvignile bolj kot je znašala devalvacija.² S tem pa so bili tudi izčrpani pozitivni učinki te »monetarno valutne« operacije. V takih okoliščinah je tekoča ekonomska politika ponovno iskala izhod predvsem v tem, da je povečala stopnjo premije za izvoz, in to na 11 odstotkov za proizvode nižje stopnje predelave in 17 odstotkov za končne izdelke. To je povzročilo pritisk na izvozni blagovni tečaj, s tem pa oslabilo vzpostavljeno pariteto dinarja.

S tem se je brez dvoma zmanjšala konkurenčna zmožnost izvoznih proizvodov na konvertibilnem trgu, ne pa povečala, kot smo predvidevali na začetku reforme. Ponovno uvajanje diferenciranih premij za spodbujanje izvoza začenja ogrožati prve rezultate reforme v blagovni menjavi s tujino, izdatke za premiranje izvoza pa približuje vrednosti izpred reforme.

Podražitev uvoza, ki je nastala z devalvacijo, je vplivala na to, da se je njegov obseg vsaj začasno zmanjšal. Toda uvozni tečaj v preteklih dveh letih spet kaže težnjo, da narašča. Temu so vzrok spremembe v strukturi uvoza in precejšnje zvišanje carinskih stopenj, kar je le deloma povezano s tem, da uvažamo več proizvodov, ki imajo višjo carinsko zaščito.

Z naraščanjem uvoznega tečaja se vsekakor povečuje zaščita domače proizvodnje. Očitno je, da naša proizvodnja zaradi konkurenčne nesposobnosti in pogosto neustreznega reagiranja tekoče ekonomske politike ni bila zmožna vzdržati niti začetne nizke stopnje liberalizacije ekonomskih odnosov z razvitimi gospodarstvi.

Devizni sistem ne temelji na načelih samoupravnega tržnega gospodarstva

Devizni sistem, ki velja od začetka leta 1967 temelji na enotnem obračunskem tečaju, usmerjenosti na splošno liberalizacijo uvoza in izvoza in na novi carinski tarifi, ki naj bi bila glavno sredstvo za zaščito domače proizvodnje. Tak devizni sistem naj bi bil bolj usklajen z ostalimi področji gospodarskega sistema in naj bi bil hkrati pomembna institucionalna predpostavka, ki bi spodbujala k hitrejšemu in širšemu povezovanju našega gospodarstva s tujimi trgi in ustvarjala pogoje za konvertibilnost domače valute. Toda »novi« devizni sistem smo uvedli z zamudo, ko so bili izčrpani že skoraj vsi pozitivni učinki devalvacije.

² Obstajajo različne ocene o tem, za koliko se je zmanjšala vrednost dinarja. JIRI navaja, da je dinar glede na dejanski izvozni tečaj v letu 1965 padel za 16,5 odstotkov, medtem ko se je po mnenju uradnih krogov njegova vrednost zmanjšala le za približno 5 odstotkov.

Novi devizni sistem uveljavlja v »prehodnem obdobju dva paralelna kanala« liberalizacije ekonomskih odnosov s tujino in je sinteza dveh različnih koncepcij. Prva je proces splošne liberalizacije uvoza, pri čemer je poudarek na dinarski stimulaciji izvoza, druga pa je institut deviznega računa delovnih organizacij, ki poudarja devizno stimulacijo izvoza. Vendar celotna ureditev poudarja predvsem dinarsko stimulacijo izvoza, da bi »preprečevali monopol« glede razpolaganja z devizami, kar bi menda neugodno odsevalo v sistemu njihove delitve.

Liberalizacijo si zamišljajo kot postopen proces, ki se je začel v omenjenem letu z odpravo deviznih omejitev za okoli 20 odstotkov celotnega uvoza (če prištejemo sem uvoz na podlagi retencijske kvote, sredstva, ustvarjena po režimu pretežnega izvoznika, in drugo). Ta odstotek naj bi se povečal na račun zmanjševanja uvoza na podlagi režimov, kakršni so pogojno svobodni uvoz, globalna devizna kvota, blagovni kontingenti, tako da bi bila že v letu 1970 plačila za pretežni del uvoza osvobodena vseh deviznih pravnih omejitev. Hkrati imajo namen, da v neki meri liberalizirajo gibanje kapitala, transfer plačil in druge oblike izrabljanja tujega kapitala v naši proizvodnji.

Od vseh kategorij uvoza, to je materiala za reprodukcijo, blaga za široko potrošnjo in investicijske opreme, je zadnja kategorija uvoza najbolj omejena in centralistično urejena. To pa predvsem zaradi tega, ker največji del opreme uvažamo na podlagi tujih kreditov, ki jih še vedno najema država za zidavo novih objektov. S tem, seve, otežuje uresničevanje načela reforme, namreč, da naj bi bile nosilec kreditnofinančnih odnosov s tujino same delovne organizacije. Predvsem pa to povzroča, da so sredstva za modernizacijo in rekonstrukcijo, toliko potrebna še zlasti izvozni industriji, docela nezadovoljiva. To še bolj zastruje probleme na področju ekonomskih odnosov s tujino.

Očitno liberalizacija uvoza s konvertibilnega področja ni napredovala. Narobe, obseg liberaliziranega uvoza se je zožil še posebej v lanskem letu v korist omejitvenih režimov. Zmanjšano je število pozicij blaga na listi svobodnega uvoza, tako da se smejo brez omejitev uvažati večidel manj pomembni proizvodi. V strukturi uvoza je povečan delež blaga, ki ga ureja režim globalne devizne kvote, blagovni kontingent; za manj pomemben odstotek blaga pa so resda uvedli režim dovoljenj. Režim pogojno svobodnega uvoza se spreminja v administrativno omejevanje uvoza, nameni z retencijsko kvoto pa so slej ko prej v škodo izvozne industrije in prizadevanj za povečanje deviznih sredstev. Če sem prištejemo še to, da se je od reforme sem povečala carinska zaščita, se naše gospodarstvo sorazmerno še zelo zapira pred pozitivnimi vplivi razvitih ekonomik.

Spričo takih teženj v ekonomskih odnosih s tujino so elementi gospodarskega sistema, s katerim se naše gospodarstvo povezuje s tujino, predmet pogostih kritik in polemičnih razpravljanj v gospo-

darskih, političnih in znanstvenih krogih. Različna in nasprotujoča si gledišča se največkrat nanašajo na koncepcijo deviznega režima, devizni tečaj in sistem delitve deviz. Temu so vzrok različni in protislovni materialni in drugi interesi ekonomskih in političnih skupin. Zanimivo je, da tako strokovna kritika kot tudi obramba obstoječega sistema navaja skorajda iste dokaze, seve bolj znanstveno utemeljene, kot jih je slišati v gospodarski in politični sferi.

Predloge in zahteve za spremembe in dopolnitve deviznega sistema bi, malce poenostavljeno povedano, lahko razdelili v dve skupini: na tiste, ki zahtevajo revizijo obstoječega režima, in one, ki se zavzemajo za spremembe in dopolnitve v okviru veljavnega sistema. Če bi uresničili prve zahteve, bi delovne organizacije postavili v precej drugačen položaj glede na pogoje uporabljanja pridobljenih deviz. Podjetjem, ki pa potrebujejo devize, ne bi bilo zagotovljeno, da jih kupujejo po vnaprej določenem fiksnem tečaju (obvezna prodaja in kupovanje deviz na medbančnem trgu). Zahteve utemeljujejo s tem, da obstoječi devizni režim daje prednost uvoznikom s konvertibilnega področja, v neugoden položaj pa postavlja izvoznike na ta področja, s čimer omogoča prelivanje dohodka v korist delovnih organizacij, ki izvažajo največ na klirinška področja, oziroma pretežni del proizvodnje prodajajo na domačem trgu. To onemogoča razvoj progresivnih delovnih organizacij in podpira nizko produktivne, slabi izvozno strukturo in otežuje proizvodno-finančno sodelovanje s tujimi partnerji.

Bolj umirjeni in v sedanjih razmerah morda tudi bolj realistični predlogi in zahteve ne mislijo na radikalne spremembe v deviznem režimu, temveč se zavzemajo za to, da bi le-ta bolj spodbujal izvoz na konvertibilno področje zlasti z večjo retencijsko kvoto delovnih organizacij. Nadalje predlagajo in zahtevajo, da se odločneje usmerimo k liberalizaciji izvoznih in uvoznih režimov in prekinemo s tradicijo, da devize delijo po starih merilih na podlagi pridobljenih pravic.

Toda akterji tekoče ekonomske politike ob podpori in pritisku ekonomskih in drugih skupin, ki jim še najbolj ustreza obstoječi devizni režim, ne le nasprotujejo zahtevam za revizijo deviznega sistema, temveč nočejo ugoditi niti sorazmerno skromnim zahtevam za dopolnitev režima v okviru sedanjega modela, ki že tako ne temelji na načelih samoupravnega tržnega gospodarstva. Odklonilno stališče utemeljujejo mimo drugega s tem, da bi (organiziran) devizni trg, ki ga implicira zahteva po »svobodnem« razpolaganju z največjim delom zasluženih deviz, vnašal elemente nestabilnosti, zahteval velike devizne rezerve za ublažitev nihanja deviznih tečajev in povzročal žarišče inflacije. Predlog, ki vidi začasno rešitev v večji retencijski kvoti kot sredstvu za večje spodbujanje izvoza, pa zavračajo s trditvijo, da je institut retencijske kvote prehodnega značaja, devizni sistem pa poudarja splošno liberalizacijo uvoza. Če bi ugodili tem zah-

tevam, bi po njihovem baje ustvarjali možnosti za nezaželeno manipulacije z devizami, slabili bi kriterije za rentabilnost v proizvodnji in investiranju. Morda je v teh pomislekih kanček resnice, več pa je je vsekakor v trditvi, da bi povečanje devizne stimulacije, zlasti v razmerah, ko izvoz na konvertibilna področja šepa, zahtevalo, da popravi vnaprejšnje materialne odločitve na področju investiranja, kjer se angažira zlasti federacija. Na drugi strani pa so v tako imenovanem mehanizmu samoupravnega dogovarjanja na področju delitve deviz ostanki starih odnosov, privilegijev in podedovanih položajev, kar onemogoča pozitivno selekcijo, idejo dogovarjanja pa pogosto spreminja v sredstvo monopola in zaščite nizkoproduktivne proizvodnje.

Tak devizni režim se nikakor ne bo mogel dolgo obdržati, še zlasti ne v razmerah, ko se delovne organizacije vse bolj usmerjajo na maksimalizacijo dohodka in se zavzemajo za delitev po rezultatih dela. Logika etatizma in z njim povezanih interesov bo morala slej ko prej popustiti pred naraščajočim pritiskom napredka in zahtevami, da devizni režim kakor tudi druge elemente sistema ekonomskih odnosov s tujino uskladijo s sistemom samoupravljanja in tržno-planškega gospodarstva.

Na konvertibilnost dinarja ne bomo mogli preiti v času, ki smo si ga določili

Prehod na konvertibilnost dinarja ocenjujemo kot »končni« cilj, pa tudi sredstvo reforme. Dokumenti, s katerimi smo razglasili reformo, poudarjajo, da je treba ta gospodarsko-politični cilj »uresničiti čimprej«. Usmerjenost na konvertibilnost je toliko bolj pomembna, ker je Jugoslavija prva socialistična dežela, ki se zavestno odloča za »popolno« konvertibilnost (po koncepciji MMF) in s tem za »svobodo« ekonomskih odnosov s tujino.

Uresničevanje konvertibilnosti je zahteven in gospodarsko naporen proces, v katerem je treba opraviti precejšnje strukturne spremembe v proizvodni usmerjenosti, še zlasti pa povečati proizvodnost dela, da družba ne bi plačala uresničitve tega cilja z gospodarsko stagnacijo in s previsoko, s socialnega in političnega stališča nesprejemljivo stopnjo nezaposlenosti. Te spremembe bi bilo treba opraviti v »prehodnem obdobju«, ker pomeni, da naj bi se v tem času »poe-notili« tudi pogoji za ustvarjanje dohodka delovnih organizacij na domačem trgu in na tujih razvitih trgih. Če so pogoji za pridobivanje dohodka na teh trgih neenaki, potem se nujno uveljavi težnja po administrativni kupoprodaji deviz po enotnem vnaprej določenem obračunskem tečaju z vsemi svojimi neugodnimi posledicami.

Naslednja težava na poti ustvarjanja pogojev za konvertibilnost domače valute je akumuliranje zadostnih deviznih rezerv. To je toliko težje, ker je bil za naš dosedanji razvoj značilen stalen deficit plačilne

bilance, kar pomeni, da smo si na veliko »sposojali« akumulacijo, ki so jo ustvarjala druga gospodarstva. Sedanja uvozna in izvozna gibanja in nakopičene odplačilne obveznosti do tujine kljub znatnemu prilivu deviznih sredstev od turizma in drugih uslug in storitev dopuščajo docela realen dvom o tem, da bomo lahko do predvidenega 1970. leta ustvarili zadostne devizne rezerve in s tem izpolnili eno od bistvenih predpostavk za prehod na konvertibilnost domače valute.

Tudi ni realno pričakovati, da bomo do prihodnjega leta uresničili drugi postulat konvertibilnosti, to je, da bomo dosegli zadosten obseg (okoli dve tretjini) liberaliziranega uvoza. Narobe, namesto da bi se delež tega uvoza povečal, se od lani naprej, kot sem že omenil, povečujejo omejitveni režimi, tako da v tem času uvažamo več kot tri četrtine blaga na podlagi teh režimov.

Kritiki obstoječega modela konvertibilnosti menijo, da je težko ustvariti pogoje za prehod na zamenljivost dinarja, ker hoče država, ki naj bi za to skrbela, trošiti vedno več, kot dovoljuje politika usmerjenosti na konvertibilnost. Razen tega obstaja tudi dvom o tem, da je fiksni devizni tečaj primerno sredstvo, ki naj pomaga ustvariti pogoje za prehod na konvertibilnost dinarja.

Ves sistem ekonomskega povezovanja s tujino naj bi se torej »naslonil« na gospodarstvo, ki bi samo skrbelo tudi za konvertibilnost dinarja. Država kot njegov politični reprezentant pa naj ustvarja institucionalne pogoje za to, da bodo učinki povezovanja gospodarstva z razvitejšimi ekonomikami odsevali v višjem dohodku in večji zaposlenosti.

Carinska politika mora spodbujati vključevanje v svetovni trg

Reforma pripisuje carinski zaščiti funkcijo ekonomskega regulatorja uvoza. Zaščita domače proizvodnje naj bi vplivala na ustvarjanje takih razmer gospodarjenja, v katerih bi ekonomska merila gospodarske organizacije vse bolj silila v to, da racionalno izrabljajo proizvodne potenciale in se poslovno in razvojno optimalno odločajo. Hkrati naj bi bila carinska zaščita svojevrsten korektiv procesa liberalizacije uvoza iz industrijsko razvitih držav, kjer je produktivnost dela veliko višja.

Podlaga za določanje intenzivnosti in strukture carinske zaščite so bili nov in enoten tečaj domače valute, raven in odnosi cen, ki jih je uvedla reforma. Namen carinske politike je bil omogočiti zaščito tistim gospodarskim področjem, ki imajo višje proizvodne stroške, kot jih priznava svetovni trg. Nerazvita proizvodnja, ki ima nizko produktivnost dela in nezadovoljivo ekonomičnost, a jo vendarle hočemo razvijati, naj bi bila bolj zaščitena. Gospodarske dejavnosti, v katerih se je že oblikovala proizvodnja, ki se lahko uspešneje upira tuji konkurenci, pa so dobile nižjo carinsko zaščito. Politika carinske zaščite se kaže še zlasti v tem, da je višina zaščite odvisna od stopnje

predelave proizvodov. Tako je bila sprva agrarna proizvodnja neznatno zaščitena, proizvodnja surovin in reprodukcijskega materiala je uživala zaščito nekaj nad 10 odstotkov, poprečna zaščita proizvodov visoke predelave pa je znašala okoli 20 odstotkov.

Politika nizke carinske zaščite za surovinsko proizvodnjo lahko vpliva na zmanjšanje stroškov v teh dejavnostih, na drugi strani pa visoka carinska zaščita za končno proizvodnjo podpira nizko produktivnost in tej proizvodnji omogoča monopolni položaj. Taka carinska zaščita omejuje uvoz opreme in drugih proizvodov, otežuje proizvodnjo reprodukcijskih materialov, pospešuje pa razvoj uvozno usmerjenih dejavnosti.

V letih reforme teži carinska politika k višji zaščiti domače, še posebej industrijske proizvodnje. To je delno upravičeno zato, ker je tuja konkurenca začela tu in tam ogrožati celo rentabilno proizvodnjo. Zato se je v lanskem letu zvišala poprečna raven carinske zaščite za več odstotkov, zaščita industrijske proizvodnje pa se je dvignila poprečno na 15 odstotkov, pri čemer se zaščita nekaterih končnih proizvodov giblje med 19 in 27 odstotki. S tem se je povečala vrednost carin za več kot 30 odstotkov.

Vendar je očitno, da carinske zaščite v več proizvodnih skupinah niso racionalno povečali. Razlogi za to so bržkone precej v tem, ker ni ustrezne razvojne politike, ki bi bolj omogočala uporabo selekcijskih meril in bi se uspešneje upirala pritisku manj produktivnih gospodarskih dejavnosti in takih, ki nimajo prihodnosti. Taka carinska zaščita se brez dvoma odmika od prvotnih načel. Zato se tem bolj upravičeno vsiljuje vprašanje, če smo ob reformi smotno in v skladu z razvojem samoupravnega plansko-tržnega gospodarstva sestavili politiko zaščite proizvodnje. Zdi se, da bi bilo bolj smotno, če bi carinsko zaščito kot »objektivni instrument« žele na začetku reforme bolj realistično odmerili. Saj je bilo moč že takrat videti, da ob sorazmerno nizki carinski zaščiti tudi razvitejši gospodarski sektorji in dejavnosti ne bodo mogli dolgo vzdržati konkurence razvitih gospodarstev. Na drugi strani pa bi višja carinska zaščita omogočala odločnejšo usmerjenost k splošni liberalizaciji uvoza kot tudi večjo retencijsko kvoto izvoznikov. Tako bi bilo manj možnosti za administrativna in subjektivistična odločanja na področju deviznega sistema. Res je gospodarstvo prišlo na isto: carinska zaščita je na več področjih tako visoka, da podpira samozadostne težnje nekaterih gospodarskih sektorjev in proizvodnih skupin. Na področju deviznega režima pa se znova uveljavljajo in razširjajo elementi etatističnega odločanja. Oba pojava pa zadržujeta razvoj progresivnih proizvodnih skupin in delovnim organizacijam odtujujeta dohodek.

Liberalizacijo ekonomskih odnosov z razvitimi gospodarstvi mora zato spremljati selektivna politika zaščite domače proizvodnje, ki bo slonela na programu optimalnega gospodarskega razvoja, spodbujala učinkovitost gospodarjenja in vključevanja v mednarodno delitev dela.

V letih, ko se zgoščujejo problemi in težave v zvezi z uresničevanjem reformnih ciljev, se v dnevnem in revialnem tisku, v političnih institucijah in drugje razvema kritika izvršno-političnih in drugih organov, češ da so le-ti predvsem odgovorni za to, da se reforma, zlasti na nekaterih področjih, ne uresničuje zadovoljivo in v skladu s predvidevanji.

Res je »administracija« še precej okorela in se počasi vživlja v vlogo, ki ji gre v našem samoupravnem ekonomskem in političnem razvoju. S tem, ko pripravlja osnutke in predloge za politične odločitve, ima možnost, da pomembno vpliva na politični proces. Administracija želi s svojo politično filozofijo pogosto delovati kot nekakšen usklajevalec protislovnih interesov ekonomskih in drugih skupin ter hoče predstavljati in razlagati splošne družbene interese. Vendar menimo, da vprašanje izvajanja reforme in političnih odločitev, ki vplivajo na to, ni odvisno predvsem od demokratičnega razpoloženja ali okostenelosti administracije, od njene zmožnosti in, narobe, prizadevnosti ali malomarnosti.

Že na začetku političnega procesa, to je v fazi iniciative, pripravljanja osnutkov in predlogov sodelujejo, seveda bolj ali manj zavzeto in uspešno, nosilci političnih funkcij (poslanci — in ne samo ti). V razpravah demokratičnega političnega procesa brez dvoma obstaja možnost, da se, če že ne onemogoči, pa vsaj precej omeji težnja administracije, da političnemu subjektu »vrine svojo voljo«. Politično telo ima tudi vedno možnost, da ovrže nesprejemljiv predlog administracije in ji naroči, da ga spremeni in dopolni, kakor to sam zahteva. Ne nazadnje lahko nosilci političnih funkcij tudi z drugimi sredstvi brzdajo »oblastniške ambicije« administracije, na primer s tem, da ji zmanjšujejo pristojnosti.

Zdi se, da je vprašanje narave političnega procesa, uveljavljanje njegove napredne vsebine in onemogočanje konservativnih prvin v njem, torej dosledno uresničevanje gospodarske in družbene reforme, eminentno politične narave in je povezano predvsem z odnosom političnih sil, z odločnostjo ali popustljivostjo in s sposobnostjo tistih, ki se objektivno, ne samo dolgoročno, ampak tudi v vsakdanjem gospodarsko-političnem delovanju odločajo za reformo. Res je zapletenost političnega procesa tem večja, ker razvodnice med naprednostjo in zavzemanjem za predreformske ekonomskopolitične odločitve ni moč določiti le z merilom razvitosti globalnih družbenoekonomskih področij. Razlike v ekonomski strukturi so se že precej zmanjšale, tako da povsod obstajajo dejavnosti, ki imajo prihodnost, in tiste, ki jih bo napredek slej ko prej izločil. Ni pa mogoče zanikati, da je regionalna (v širšem pomenu besede) obarvanost političnih stališč še vedno očitna.

Značaj ekonomskopolitične odločitve je nemalo odvisen tudi od razmerja političnih sil. Ne malokdaj napredno usmerjenost političnih stališč razvrednoti vulgarizacija demokratičnosti, to da jo avtomatično enačijo z naprednostjo. To razvrednotenje je tem lažje, ker niso dovolj upoštevana in preskušena merila o naprednosti ekonomske odločitve, denimo v smislu njene racionalnosti (če že ne današnje, pa vsaj jutrišnje) v bolj razvitih gospodarstvih. Najbrž niso potrebne obsežne analize za ugotovitev, da so tudi v letih reforme po demokratični poti sprejeli nemalo ekonomskih odločitev in ukrepov, ki niso napredni in racionalni.

Zdi se, da je za hitrejšo uveljavljanje napredka v razmerah tako heterogenih interesov neogibno, da načelo demokratičnosti politične prakse bolj »dopolnujemo« s kriterijem naprednosti še posebej takrat, kadar ekonomskopolitične odločitve prizadenejo interese več ali vseh nacionalnih gospodarstev. Institucionalne spremembe, ki smo jih izvedli lani, so vsekakor v prid ne samo decentralizaciji ekonomskopolitičnega odločanja, temveč tudi omogočajo, da bodo odločitve in ukrepi, ki jih nujno sprejemajo na centralni ravni, bolj usklajeni z interesi republik.

Zdaj, ko pripravljajo družbene načrte za bližnjo in daljnjo prihodnost, so tudi razmere ugodnejše, da ekonomski sistem moderniziramo in ga bolj prilagodimo naši družbenoekonomski stvarnosti. Tak gospodarski sistem bi hkrati na podlagi najsplošnejših enotnih načel bolj omogočal samostojnejši in polnejši razvoj nacionalnih gospodarstev in tudi bolj podpiral prizadevanja in odgovornost republik za svoj gospodarski in družbeni napredek. To nikakor ne bo slabilo ekonomske in siceršnje enotnosti naše družbe, kot kaj radi govore tisti, ki želijo obdržati privilegirane položaje, ampak je, prav nasprotno, eden izmed pogojev in dejavnikov kohezije naše samoupravne socialistične družbe in razvoja tržno-planskega gospodarstva.

Poskusi projekcije dolgoročnega razvoja SRS

Relativna velikost Jugoslavije v Evropi je ena temeljnih determinant naše dolgoročne politike.¹ Ta relativna velikost, bolje rečeno majhnost, pa še zlasti velja za Slovenijo. Ekonomsko-socialni razvoj in na njem temelječi politični razvoj v zgodovini je bistveno prizadel naše narodnostno ozemlje. Nove meje so 1918 odrezale od matičnega telesa gospodarsko izredno pomemben del Slovenije s Trstom, Gorico, Celovcem in Beljakom. V tedaj nastali državi se je organiziral torej le del narodnostnega ozemlja z novim administrativno-teritorialnim imenom. Bil je hud udarec, ko smo po senžermenski mirovni pogodbi in po plebiscitu v coni A Celovške kotline (1920) zgubili večji del Koroške in po rapalski pogodbi (1920) vse tiste slovenske dežele, ki so ležale onkraj črte Peč-Triglav-Blegoš-Cerkniški Javornik-Snežnik, Kvarner. Tako je približno 300.000 Slovencev ostalo v tujih državnih tvorbah in le 985.000 naših ljudi (popis l. 1921) je ostalo v Jugoslaviji. V teritorialnem pogledu je tedanja dravska banovina obsegala le 2/3 slovenskega etničnega ozemlja (16.000 km²); tako smo ostali brez svojega pomembnega gospodarskega področja!

Po drugi vojni, v novi Jugoslaviji, je Slovenija dobila nazaj velik del Primorske, toda brez Trsta in Gorice, medtem ko se severna meja ni spremenila. Slovenija še vedno nosi pečat razkosane in neorganske celote, saj so 1918 in 1945 ostala velika slovenska urbana središča brez zaledja: na zahodu nam je ostalo le zaledje Trsta, na severu pa je nasprotno, zaledje Maribora ostalo zunaj naših meja.

Povojno obdobje, socialistična ureditev družbe, samoupravljanje v gospodarstvu, sorazmerna razvitost Slovenije, delovne navade in tradicije, geopolitični položaj — vse to je prineslo naši republiki prepričljiv ekonomsko-socialni razvoj, in to kljub majhnosti in prej opisani neorganski zgradbi in kljub mnogim drugim pomanjklji-

¹ Delež prebivalstva in BDP SFRJ

v Zahodni Evropi	5,5 % in 1,5 %
v EGS	10,7 % in 2,4 %
(brez Grčije in Turčije)	
v EFTA	20,1 % in 4,7 %

(Podatki za prebivalstvo 1966, za BDP 1967.)

vostim, kot so sorazmerno zastarela osnovna sredstva, sorazmerno nizka stopnja urbanizacije, zastarela infrastruktura, demografska degresija, sodelovanje v financiranju manj razvitih pokrajin idr.

Število prebivalstva se je od l. 1948 (popis) povzpelo od 1,439.800 na 1,679.000 v 1967 (8,5 % prebivalstva Jugoslavije).

Število zaposlenih (v delovnem razmerju) se je po vojni gibalo takole (družbeni in zasebni sektor):²

1938	167.500	—	—
1947	—	242.174	100
1957	—	352.532	145,6
1967	—	504.074	208,1
1968	509.548	—	210,4

Po vojni se je število zaposlenih povečalo za več kot 200 %. Po 1947 letu smo zaposlili novih 267.374 delavcev.

Delež zaposlenih v Sloveniji je 14,2 % vseh zaposlenih v Jugoslaviji (1952 — 15,3 %, 1962 — 14,2 %, 1968 — 14,2 %).

Značilno za našo republiko v primerjavi z drugimi republikami in v primerjavi s federacijo je predvsem tole:

— Slovenija je zaposlovala več ljudi, kot znaša njen naravni prirastek. Ta presežek je 109.000 in smo ga pridobili, ker se je dežela spreminjala iz kmetijske v industrijsko in zaradi dotoka iz drugih republik;

— »Gostota zaposlenosti« je nad jugoslovanskim poprečjem: SFRJ 172,1 zaposlenih na 1000 prebivalcev; SRS 290,0 zaposlenih na 1000 prebivalcev;

— delež žensk v zaposlitvi je med najvišjim na svetu,³ in sicer v 1968. letu 40,3 % (1938 — 30,6 %, 1948 — 34,0 %, 1958 — 34,8 %, 1968 — 40,3 %); v SFRJ je ta delež 30,4 %;

— odstotek oseb, ki iščejo delo, je v Sloveniji relativno najnižji: 3,8 % (V SFRJ 1967 — 8,2 %); podatki so iz l. 1967;⁴

— značilna za Slovenijo je tudi visoka ekonomska emigracija: po podatkih za 1968 je približno dvakrat več delavcev v emigraciji, kot je dotok slovenskega delovnega kontingenta!;

— druga značilnost je dnevna delovna migracija: 22 % — 25 % vseh delavcev prepotuje vsak dan na delovno mesto in nazaj domov poprečno 25 km z najrazličnejšimi prevoznimi sredstvi;

— za Slovenijo je značilna velika disperzija poselitve (6000 naselij). Polovica vsega slovenskega prebivalstva živi v vasicah, ki

² Podatki se nanašajo na letno poprečje.

³ Le Japonska s 44 % žena med zaposlenimi je še pred Slovenijo.

⁴ V letu 1967 je znašal odstotek nezaposlenih v Avstriji 2,6 %, v Italiji 3,5 %, v Grčiji 6 %, ZRN 2,1 %, v Belgiji 3,7 % in na švedskem 1,8 %.

nimajo več kakor 500 prebivalcev. Prav tako velika je disperzija industrijskih središč (čez 200);

— stopnja urbanizacije prebivalstva je nizka, le ca. 37 % ljudi živi v mestih; nasprotno je stopnja urbaniziranosti izredno visoka, saj več kakor 75 % prebivalstva živi od nekmetijskih dejavnosti;

— značilno je, da polovica nekmetijskega življa živi zunaj mest;

— manjša mesta hitreje naraščajo. Od l. 1961 do l. 1967 se je povečalo število prebivalstva v Ljubljani za 20 %, v Celju za 19,8 %, v Mariboru za 14,2 %, v Velenju pa za 66,2 %, v Žalcu za 52,6 %, v Kopru za 39,1 %, v Novi Gorici za 37,4 %, v Murski Soboti za 35,5 %, v Novem mestu za 31,8 %;

— urbanizacija delovnih mest in prebivalstva se v Sloveniji razvija v širino, je ekstenzivna in se zaustavlja sredi poti. Pečat ji daje specifičen socialno-ekonomski sloj kmet-delavec in že prej omenjene visoke vsakdanje delovne migracije;⁵

— politično-teritorialna struktura je razdrobljena. Večina občin nima urbskega središča, in če je to merilo, nima pogojev za normalno funkcioniranje. Zaradi tega je »družbena režija« v Sloveniji zelo visoka;

— razdrobljena je tudi bančna organizacija. Verjetno je njihova šibka finančna moč vzrok in pogoj za ekonomsko strukturo, ki ima presenetljivo visoko stopnjo disperzije: več kakor 200 industrijskih središč, 2486 delovnih organizacij s povprečnim številom 170 delavcev (samo industrija 486 delavcev);

— Slovenija nima koncentriranega kapitala, nima velikih ekonomskih agregatov — prevladujočih nosilcev ekspanzije. Zaradi tega in zaradi nekaterih drugih vzrokov (kot je npr. stara tehnologija, stare strukture zaposlenih, organizacija izobraževanja) se poslabšuje relativna sestava kadrov v gospodarstvu (v primerjavi z Jugoslavijo); finančna slabokrvnost in počasno obračanje sredstev, prezadolženost, nizka akumulativnost in drugo povzroča občutek, da Slovenija ne napreduje, kot bi lahko glede na realne možnosti.

Velja oznaka, da je »družbena organizacija« gospodarjenja v Sloveniji slaba.

Po nekaterih ocenah se utegnejo pokazati posledice naše sedanje ekonomsko-socialne in regionalne konstrukcije in razvoja že v letih 1971—1972.

Slovenija ima realne možnosti za to, da bi izvajala aktivnejšo in ambicioznejšo socialno in gospodarsko politiko. Proizvajalcem in drugim družbenim strukturam moramo razgrniti jasno perspektivo in program, da bodo odločitve družbenega dogovarjanja realnejše in dostopnejše.

⁵ Nasprotno: v drugih republikah razvijajo izrazito urbano industrijo in hkrati terciat, ki je izrazita urbska kategorija. Ugodne posledice takega razvoja že ugotavljajo. To so ugodnejša kadrovska sestava, procesi integracije, raziskovalno delo, organizacija proizvodnje in prodaje itd. Posebej omenjamo koncentracijo bank.

Tempo ekonomske rasti v SR Sloveniji kažejo spodnji podatki.

Po stalnih cenah (1966)	v mio din				
	1952	1955	1960	1965	1967
DP Slovenije	4551	6167	9253	13736	15239
Indeks	100	135	203	302	335
Poprečna letna stopnja rasti DP v Sloveniji 1952—1967 = 8,4 %					
Poprečna letna stopnja rasti DP v Jugoslaviji 1952—1965 = 8,3 %					

Tempo večanja družbenega proizvoda (DP) v Sloveniji je bil v preteklih 15 letih izreden in je zanesljiv temelj za večanje, kakršno pričakujemo v prihodnosti.

Vprašati se je treba, kje so vzroki za sorazmerno visoko povečanje DP v Jugoslaviji in v Sloveniji? In drugo vprašanje je: kakšna je bila kvaliteta te rasti?⁶

DP se v obdobju 1952—1967 vsekakor ni enakomerno večal, temveč opazimo možna ciklična nihanja. Na IER so izdelali posebno raziskavo o cikličnih gibanjih v slovenski industrijski proizvodnji. Študija je nastala v okviru študij za pripravo elementov statistično-matematičnega modela slovenskega gospodarstva. Omenjena raziskava⁷ pove predvsem to-le:

Pri ustvarjanju DP Slovenije ima največji delež industrija. (Ta delež se sicer zmanjšuje, ker se spreminja ekonomska struktura: 1952—1966: 67,2 %, 66,4 %, 61,7 %, 61,6 %, 59,7 %, 57,8 %, 56,4 %, 56,1 %, 54,9 %, 51,3 %, 50,2 %, 50,3 %, 49,4 %, 47,2 %/ 43,6 %). Delež industrije se je zmanjšal v petnajstih letih za več kot tretjino! (Po cenah iz l. 1966)

Zaradi dominantnega deleža industrije v DP lahko uporabimo podatke o tej dejavnosti kot reprezentativne za celotno dinamiko gospodarske rasti Slovenije.

Industrijska proizvodnja se je razvijala ciklično. V preteklih 15 letih je razvidnih pet pretečenih ciklov, ki kažejo da posamezne akceleracijske in reterdacijske faze ne trajajo enako dolgo, da se dolžine ciklov podaljšujejo in da se odvijajo vedno na nižji stopnji rasti.

Če analiziramo ciklično dinamiko povečevanja, lahko napovemo kratkoročno globalno rast, omogoča pa tudi kratkoročne ekonomsko-politične anticiklične ukrepe oziroma izvajanje konjunkturne politike.

⁶ V okviru tega sestavka ne moremo podati analize pogojev in vzrokov za dosedanja tempo rasti. To nalogo ima posebna študija o dosedanjem ekonomsko-socialnem razvoju Slovenije.

⁷ Lovro Pfajfar: Cikličnost stopenj rasti industrijske proizvodnje in zaposlenih v industriji Slovenije od 1952—1969, IER, 1969.

Strateške točke pri taki politiki so tisti agregati in sektorji, ki so pglavitnega pomena in ki pretežno vplivajo na ekonomsko dinamiko (v SR Sloveniji kovinska industrija, tekstilna industrija; v SFRJ pa že veliki organizirani agregati⁸), ki so nastali v preteklih nekaj letih in ki še vedno nastajajo.

Pri predvidevanju za daljši čas (10—15 in več let) uporabljajo modele, utemeljene z določenimi t. i. marginalnimi koeficienti — kot so marginalni koeficient učinkovitosti osnovnih sredstev, marginalni delež novih opredmetenih investicij v DP, in dr. Za dolgoročno predvidevanje in politiko nam analiza ciklične dinamike koristi le deloma.

Za Slovenijo je treba izdelati model razvoja z določenim številom enačb na temelju dosedanjih gibanj DP, ND, zaposlenosti, deleža aktivnega prebivalstva, investicij v OS, izvoza in uvoza, učinkovitosti naložb ipd.

Na IER so izdelali v okviru koncepta dolgoročnega ekonomskopolitičnega razvoja Slovenije nekaj projekcij glede razvoja DP, investicij, izdelali so proizvodno-kapitalni model za gospodarski razvoj Slovenije, račun ekonometrijskega modela za dolgoročni razvoj industrije SR Slovenije.⁹

Z modeli in projekcijami iščemo odgovor na vprašanje, kakšne globalne razsežnosti in strukturo bo imela Slovenija in s kakšno poprečno letno stopnjo rasti se bo razvijalo gospodarstvo Slovenije v prihodnjih petnajstih letih, npr. do 1980 oziroma 1985, če bodo uresničene določene predpostavke. Modeli in projekcije izhajajo iz statističnih podatkov za obdobje 1952—1966. Tu ne bomo opisovali značilnosti in pogojev modela, pač pa navedli rezultate, ki so jih dale posamezne metode projiciranja. Pripomniti pa moramo, da so predpostavke, ki izhajajo iz statističnega gradiva, še vedno nezanesljive. Gre pač za prvi poizkus.

Metoda	Poprečna letna stopnja rasti DP
1. Eksponentni trend	8,5 %
2. Homogena diferenčna enačba prvega reda	8,3 %
3. Nehomogena diferenčna enačba prvega reda	11,9 %—4,7 %
4. Harrodov model	8,0 %
5. Domarjev model	8,5 %

⁸ Politiko je seveda mogoče bolj učinkovito izvajati po agregatih (velikih združbah na področju industrije, trgovine, bančništva, prometa, ipd.) kakor pa po heterogeno organiziranih sektorjih.

⁹ Lovro Pfajfar: Koncept dolgoročnega ekonomskopolitičnega razvoja Slovenije: I. Predvideni razvoj družbenega proizvoda in investicij Slovenije.

II. 1. Račun proizvodnokapitalnega modela za gospodarski razvoj Slovenije.

2. Izračun ekonometrijskega modela za dolgoročni razvoj industrije SR Slovenije. IER, Ljubljana, junij 1969, ciklostil.

Na podlagi prej omenjenih projekcij in modelov¹⁰ in s pomočjo uporabe oziroma modifikacije ekonometrijskega modela za Jugoslavijo¹¹ navajamo projekcijo nekaterih temeljnih kategorij gospodarskega razvoja SR Slovenije¹² do l. 1985.

Projekcija je posebna uporaba oziroma modifikacija Harrodovega in Domarjevega modela, ki temelji na dveh določujočih komponentah gospodarskega razvoja. To sta marginalni koeficient učinkovitosti osnovnih sredstev v gospodarskih dejavnostih in marginalni koeficient deleža novih opredmetenih investicij v družbenem proizvodu.

Kakor je videti, so izračunali dve varianti za drugo komponento, ki diktira gospodarski razvoj, tj. za delež novih opredmetenih investicij. I. varianta predpostavlja, da je marginalni delež novih opredmetenih investicij gospodarstva 9,8 % družbenega proizvoda, II. varianta pa 8,5 %.

Projekcija nekaterih temeljnih kategorij gospodarskega razvoja SR Slovenije do leta 1985:

Kategorije	Leta 1967		Leta 1985	
	abs. vrednost (mio din)	stopnja rasti	abs. vrednost I. varianta II. varianta	stopnja rasti I. varianta II. varianta
družbeni proizvod	15.239	8,4	60.775 72.184	7,8 8,8
investicije v osn. sred.	2.580	5,8	7.718 9.080	6,8 7,9
zaposlitve (delovna razmerja, v 000 delavcih) ¹³	504	4,3	957 1.029	3,2 3,6
izvoz blaga	2.751	13,9	12.050 14.447	8,7 9,7
uvoz blaga	4.104	15,4	15.363 18.427	9,3 9,8

¹⁰ Lovro Pfajfar, *ibidem*.

¹¹ Dančika Nikolić: *Primenjena varianta matematičnega globalnega modela, SZPP, Ekonometrija, »Radni dokumenti«, 3/67, Beograd 1967.*

¹² Projekcija pomeni t. im. spontano varianta izdelanih modelov in temelji na predpostavkah, da se marginalni koeficienti, vgrajeni v model, ne spreminjajo. Marginalni koeficienti so poprečne vrednosti v razdobje 1952–1967. Izjema je marginalna produktivnost zaposlenih. Le-ta se spreminja. Narašča tako, kakor se je pokazalo v prej omenjenem preteklem obdobju.

¹³ Projekcija števila zaposlenih za l. 1985 je po naši sodbi nekoliko pretirana. To dokazujejo tudi demografske projekcije.

To so prve številke tega koncepta, ki jih objavljajo. Zaslužijo določeno pozornost, ker so v marsičem presenetljive, terjajo pa še vrsto dopolnitev in popravkov. Projekcija izraža le dolgoročne tendence iz preteklega gospodarskega dogajanja. Naše gospodarstvo pa se je v letih 1962—1966 razvijalo v ciklih, in sicer močno odvisno od administrativnega vodenja ter sanacijskih ukrepov in usmerjanj. To se pravi, da nihanja odsevajo tudi v projekciji. Zaradi tega je zmotno pričakovati, da bi nestabilna dinamika gospodarstva lahko bila zanesljiva opora za napoved. Napoved bi bila utemeljena le v primeru, če bi tudi v prihodnjih 15 letih pričakovali ciklično dinamiko in nestabilnost. V ponazoritev: investicije so npr. v preteklem obdobju zelo nihale. V l. 1964—1967 je bila njihova dinamika celo negativna, toda kljub temu se je družbeni proizvod v tem času večal, sicer z nekoliko nižjo stopnjo rasti. Zelo verjetno je, da se je DP večal zato, ker so vložena sredstva bolje izkoriščali, kar spet priča, da so na področju učinkovitosti naložb še rezerve. Dalje, stopnje rasti so na negospodarskem sektorju še enkrat večje kot na gospodarskem. Stopnja rasti investicij v opremo je manjša kakor stopnja rasti investicij v zgradbe in drugo. Gibanje zaposlenosti zaostaja za drugo gospodarsko dinamiko za ca. 5 mesecev (time lag). Merilo produktivnosti nima prave vrednosti zaradi nihanj in nestabilnosti, saj ugotavljamo takale razmerja: zaposlenost se manjša — produktivnost se manjša; zaposlenost se večja — produktivnost se večja ipd. Simptomatično je tudi, da je dinamika rasti družbenega proizvoda največja, ko je razlika med izvozom in uvozom največja itd.

Po projekciji se bo do l. 1985 v Sloveniji DP (po I. varianti) povečal za 4-krat, investicije za 3-krat, medtem ko bo stopnja rasti zaposlovanja, uvoza in izvoza manjša.¹⁴

Takoj opazimo, da bi vrednost uvoza blaga v l. 1985 preseгла vrednost družbenega proizvoda v l. 1967!

Izhajajoč iz kvantitativne podobe prihodnjega razvoja do l. 1985 (obsega in tempa), bomo poskušali prikazati kvalitativne spremembe v ekonomsko-socialni strukturi.

Prebivalstvo sredi leta (v 000)

	1952	1955	1960	1965	1967	Popreč. letna rast v % 52—67	Projek- cija 1985
Slovenija	1498	1531	1580	1649	1679	0,8	1936
Delež Slovenije v Jugoslaviji	8,92	8,74	8,59	8,45	8,42	— 0,4	8,06

¹⁴ Zanimivo je, da so za SR Srbijo izračunali, da lahko doseže v l. 1985 za okrog 3,3-krat večji obseg DP pri 6,5 % stopnji letne rasti (I. varianta 6,5 %, II. varianta 7,5 %).

Če upoštevamo demografsko projekcijo in projekcijo DP za l. 1985, pridemo do rezultata, da bo l. 1985 Slovenija imela nad 2.000 US dolarjev narodnega dohodka in dosegla v gospodarski ravni in kvaliteti strukture raven današnje Švice oziroma Švedske.

Struktura družbenega proizvoda bi utegnila potemtakem doseči strukturo omenjenih držav.

Struktura DP se je v Sloveniji razvijala takole:

Struktura DP po sektorjih v %	1955	1960	1965	1967	Popreč. stopnja letne rasti (55—67)
Primarni	12,3	12,3	15,7	14,8	18,4
Sekundarni	73,0	71,8	64,7	61,7	15,0
Terciarni	14,7	15,9	19,6	23,5	21,3

Stopnja zaposlenosti se je razvijala takole:

Letno poprečje zaposlenih (delovno razmerje v 000 delavcev)

Slovenija	1952	1955	1960	1965	1967	Popreč. letna stopnja rasti	Projek. 1985
	267	331	427	520	504	4,3	I. var. 957 II. var. 1029

Delež zaposlenosti v celotnem prebivalstvu se je gibal takole:

	1952	1955	1960	1965	1967	Popr. stopnja letne rasti	Projekcija 1985
% delež zaposl.							I. var. 49,43
v skup. št. preb.	17,82	21,62	27,03	31,53	30,02	3,5	II. var. 53,15

Razumljivo je, da podatki o prebivalstvu, o strukturi in obsegu DP in o stopnjah rasti po posameznih kategorijah niso dokončni. Upoštevati je treba še mnoge druge kvalitativne momente. To je prva projekcija brez večjih pretenzij. Tudi mednarodne primerjave je kot metode projiciranja treba zelo previdno uporabljati, saj igrajo veliko vlogo tudi zgodovinski, kulturni, družbeni, politični in drugi dejavniki. Predvidena stopnja rasti DP 7,8 % na leto¹⁵ po I. varianti je nedvomno dokaj ambiciozna glede na ekonomske, strukturne, socialne in prostorske probleme Slovenije.

¹⁵ V desetletju 1956—1965 se je celotna svetovna proizvodnja večala s stopnjo 4,9 %, industrijska s 6,8 %, kmetijska z 2,5 %, celotna zaposlenost pa s stopnjo 2,9 %.

Zdaj ko smo si ogledali nekatere eksogene in endogene dejavnike in procese jugoslovanskega in slovenskega razvoja in načrtali eno globalnih slik naše prihodnosti za obdobje 15 let, se lahko vprašamo: kateri so ključni problemi naše ekonomsko-socialne problematike, kakšen »start« imamo, in nato: katere strateške cilje je možno doseči v določenem daljšem obdobju.

Nedvomno je ključno vprašanje vsakega gospodarstva pogojno popolna zaposlenost, seveda z določeno nezaposlenostjo predvsem iz razlogov, kot so: menjava delovnih generacij, prekvalifikacija delavcev, slaba organizacija zaposlovanja, prestrukturiranje proizvodnje ipd. To so momenti, ki ne izražajo pojemanja gospodarske rasti.

Število prebivalcev v Sloveniji se bo v prihodnjih 30 letih povečalo za približno 575.000, vsega skupaj pa bo na Slovenskem živelo 2,265.000 ljudi.¹⁷ Upoštevajoč demografske činitelje: naravno gibanje prebivalstva, starostno strukturo in strukturo spolov, migracijska gibanja, dalje, če upoštevamo spremembe v ekonomski strukturi prebivalstva zaradi zmanjševanja števila kmečkenga prebivalstva, potrebujemo v prihodnjih 30 letih okrog 220.000 novih delovnih mest¹⁸ v kmetijskih dejavnostih. Na število zaposlenih pa lahko vplivajo tudi drugi dejavniki, kot ekonomski, socialni in sociološki: npr. trajanje šolanja, delež zaposlenega delovnega prebivalstva, pokojninski sistem ipd.

Za financiranje tolikšnega števila delovnih mest (220.000) zunaj kmetijstva potrebujemo približno 30 mio N din; in če bo to trajalo 30 let, bomo potrebovali na leto 1 milijardo N din za nova delovna mesta.¹⁹ Že na hitro narejena bilanca pokaže primanjkljaj. Ta račun je zelo poenostavljen. Računati je treba s tem, da so delovna mesta čedalje dražja zaradi napredujoče tehnizacije in da modernizacija sprošča delovno silo.

Za sedanjí čas ni značilna le deagrariizacija (tj. opuščanje kmetijskih poklicev), temveč tudi deindustrializacija delovne sile (tj. opuščanje poklicev v industrijski proizvodnji). Torej ne gre le za problem zaposlovanja glede obsega, temveč tudi glede strukture!

Naslednji ključni problem je uvoz kapitala in znanja.

Ključno vprašanje razvoja, ki je organsko povezano s problemom zaposlovanja in nove strukture zaposlovanja ter s problemom

¹⁶ Glej: »Nekateri ključni problemi slovenskega ekonomskega, socialnega in regionalnega razvoja«, IER, sept. 1968, ciklostil.

¹⁷ Glej: Dr. D. Vogelnik: Kompleksna regionalna projekcija prebivalstva Slovenije 1961—2001, Republiški sekretariat za urbanizem, Ljubljana 1968, zeleni zvezek, št. 11, ciklostil.

¹⁸ Glej: »Družbenoekonomska izhodišča, problemi in osnovne snovi dolgoročnega regionalnega razvoja Slovenije«, IER, Ljubljana 1967, knjiga II, str. 306, ciklostil.

¹⁹ Za vsako neagrarno delovno mesto potrebujemo (po oceni IER) poprečno 140.000 N din ($220.000 \times 140.000 = 30.800.000.000$ N din).

uvoza kapitala in »knowhova«, je vprašanje izobraževanja in struktura delavcev glede na izobrazbo.

Zelo je verjeti trditvi, da se struktura našega izobraževanja ne oblikuje tako, kakor narekujejo potrebe moderne reprodukcije, temveč glede na število in vrsto »šolskih klopi«. Pa tudi sicer so danes naše izobrazbene zmogljivosti »konservirane« v tradicionalnih izobraževalnih procesih in odmaknjene od dejanskih potreb.²⁰ Za tako togo oziroma neprožno stanje so objektivni in subjektivni razlogi. Objektivno drži, da je predreformsko obdobje omogočilo razmah nekaterih izobrazbenih institucij v obsegu, v katerem se je po reformi pokazalo, da je nerealen in da presega naše dejanske potrebe in materialne možnosti. Subjektivno vzeto, pa je sedanja struktura učnega kadra trdoživa zaradi poklicne usmeritve. Dodajmo še napake v sistemu in v pravni ureditvi izobraževanja.²¹

V Sloveniji je l. 1966 primanjkovalo 29.000 ljudi z visoko, višjo in srednjo izobrazbo ter 56.000 KV, VK in priučenih delavcev. Hkrati pa smo imeli 85.000 delavcev z nižjo izobrazbo in preveč nekvalificiranih. Če bi primerjali strukturo obstoječih poklicev s strukturo poklicev, ki jih potrebujemo, bi slika ne bila nič lepša.

Med ključne probleme sodi po realokaciji kapitala. To je pravzaprav problem mobilnosti delovne sile in kapitala. Tehnološki razvoj in nove tehnologije terjajo novo strukturo. Ta proces pa je hitrejši kakor proces nastajanja nove strukture izobrazbe in med obema je čedalje večji prepad in konflikt. Pri nas še nismo izdelali sistema mobilnega kapitala, ali bolje rečeno še ne obstajajo zadostni sistemski pogoji za tako mobilnost posebno na področju agresivnih gospodarskih dejavnosti. Glede delovne sile pa je pereč problem prilaganja. Neustrezna struktura izobraževanja ga močno zastruje.

²⁰ Struktura dejanske strokovne izobrazbe in struktura izobrazbe, ki jo zahteva delovno mesto, je v Sloveniji takale (1966):

Vrsta strokovne izobrazbe	Na de'ovnem mestu po zahtevah	Po de'anskih kvalifikacijah	Razlika
Skupaj	494.860	494.860	—
Visoka izobrazba	23.794	16.699	— 7.095
Višja izobrazba	20.526	9.873	— 10.653
Srednja izobrazba	66.060	54.870	— 11.190
Nižja izobrazba	25.186	47.954	+ 22.768
VK delavci	40.331	24.724	— 15.607
KV delavci	153.283	124.925	— 28.358
Priučeni delavci	97.988	85.237	— 12.751
Nekvalificirani delavci	67.692	130.608	+ 62.916

Glej: Statistični bilten SZS, Beograd 1967.

²¹ Brez dvoma sta EI Niš in Energoinvest Sarajevo pričela graditi svoje fakultete zaradi neustrezne strukture izobrazbenih kapacitet in ne le zaradi vsesplošnega pomanjkanja elektrotehnikov in strojnikov.

Gledano v celoti, obstaja ključno vprašanje terciarizacije našega gospodarstva tako z vidika strukture kapitala (delovnih mest) kot tudi z vidika porazdelitve aktivnega prebivalstva po sektorjih: primarni, sekundarni, terciarni, kvartni.

V ponazoritev bomo navedli, kakšno socialno-ekonomsko strukturo aktivnega prebivalstva Slovenije napovedujejo za l. 1995; študijo so izdelali na IER po metodah primerjave in podaljševanja trendov.

	1965 %	1995 ²² %
I. Primarni sektor	36,4	20,0
— kmetijstvo		
— gozdarstvo		
II. Sekundarni sektor	41,6	42,7
— industrija		
— gradbeništvo		
— proizvodna obrt		
III. Terciarni sektor	12,3	20,9
— trgovina		
— gostinstvo		
— promet		
— turizem		
— servisna obrt		
IV. Kvartni sektor	9,7	16,4
— družbene službe		
— ostalo		
SKUPAJ		
aktivno preb.	100,0	100,0

Če ne izločimo kvartnih dejavnosti (ločujemo jih zgolj zato, ker ne sodelujejo neposredno pri ustvarjanju ND), potem se terciarni sektor (skupaj s kvartnim) poveča v tridesetih letih (1965—1995) od 22 % na 37,3 %.

Problem terciarizacije je problem nove strukture aktivnega prebivalstva, ki nastaja v sodobnem gospodarstvu zlasti zaradi večanja produktivnosti v sekundarnem sektorju.

Naslednji pomemben problem je stopnja dejavnosti, izražena v deležu aktivnega prebivalstva v skupnem številu prebivalstva. Projekcije se tu med seboj razlikujejo. Opaziti je tendenco, da se bo delež aktivnega prebivalstva manjšal. Leta 1965 je bil delež aktivnega prebivalstva 47,4 %, leta 1990 oz. 1995 pa kaže projekcija le 44,3 %, oz. 40,5 %. Razlog je v podaljševanju učne dobe oziroma dobe izobraževanja in v povečanju povprečne starosti. Ali drugače: povečuje

²² »Družbenoekonomska izhodišča, problemi in osnovne smeri dolgoročnega regionalnega razvoja SR Slovenije«, IER, 1967, ciklostil.

se šolski in starostni kontingent na račun delovnega.²³ (Delež aktivnih: Italija 1965 — 40,8 %, Belgija 1965 — 38,8 %, ZRN 1965 — 46,5 %. Glej: »Statistique social C. E. E.«, 1966).

Ključni problem naše ekonomike je produktivnost dela. Produktivnost je funkcija mnogih dejavnikov, delovnih sredstev, organizacije dela, delovnega znanja idr., to je pogojev podjetja (mikropogoji), in pa družbene organizacije proizvodnje: produkcijskih odnosov — posebno stopnje razvoja samoupravljanja in vodenja, kreditno-monetarnih, carinskih in drugih administrativnih okvirov, infrastrukture, investicijske politike itd. (makropogoji). Mikro- in makropogoji, tj. organizacija dela v podjetjih in družbena organizacija dela, imajo v primerjavi s problemom produktivnosti optimalno razmerje. Le-to se slej ko prej izrazi v bolj ali manj aktivni ekonomsko-socialni politiki v določenem prostoru in časovnem obdobju.

Med ključna vprašanja naše dolgoročne ekonomsko-socialne politike moramo uvrstiti problem urbanizacije prostora. Če se omejimo tu le na vprašanje infrastrukture (prometne zveze, voda, energija) in urbanizacija, vidimo, da so se v Sloveniji nakopičili problemi. Ni urejena naša ekonomska hrbtenica, tj. komunikacija Maribor-Celje-Ljubljana-Koper oziroma Nova Gorica. Imamo le dvoje večjih mest, ki sta sposobni večjih ustvarjalnih naporov.

Po projekciji je pričakovati, da se bo v prihodnjih 30 letih povečalo mestno prebivalstvo od sedanjih 37 % na 46 % — 54 %, in to pomeni, da se bo v naših mestih naselilo do l. 2000 novih 400—600 tisoč prebivalcev. Pri tem opozarjamo, da je nosilec terciarizacije mesto in regionalni organizem okoli mesta.

V Sloveniji je regionalna urbanizacija vsekakor eden najpomembnejših prostorskih problemov, ker po eni strani ni velikih mest in po drugi zaradi razdrobljenosti poselitve.

Socialno-ekonomski in hkrati regionalni problem je gospodarska polarizacija med posameznimi predeli Slovenije. Tiste regije, ki imajo večje materialne, prostorske in populacijske možnosti tj. regije, kjer je več infrastrukture in ki so bolj urbanizirane, »vlečejo k sebi«. Po vojni smo v slabih 20 letih doživeli hitro in obsežno preslojevanje iz agrarnih v neagrarne poklice (l. 1948 smo imeli 48,9 % kmetijskega prebivalstva, l. 1967 pa le 25,5 %). Ljudje so šli za boljšim zaslužkom. Ta temeljni materialni dejavnik in boljši pogoji v razvitejših regijah so omogočili, da se je oblikoval t. i. gospodarski »koridor« Slovenije: Maribor—Celje—Zasavje—Ljubljana—Kranj—Jesenice, in posamezne večje naselitvene aglomeracije zunaj koridorja: obalno področje Koper—Izola—Piran, Novo mesto, Nova Gorica, Murska Sobota, bazen Velenje—Šoštanj, koroški trikot Ravne—

²³ Opozoriti moramo, da ekonometrijski model razvoja DP Slovenije do l. 1985 računa po I. varianti z 49,43 %, po II. varianti pa celo s 53,15 % aktivnega prebivalstva. Problem je v definiciji aktivnega prebivalstva (npr. aktivno kmečko prebivalstvo).

Slovenj Gradec—Dravograd, Kočevje. Na drugi strani pa se oblikuje področja z izrazito ekonomsko in urbano stagnacijo.

Perspektiva privlačnih regij in tistih področij, ki stagnirajo ali celo nazadujejo, je v veliki meri odvisna od koncepta ekonomske, socialne in prostorske dolgoročne politike.

Napredek urbanizacije (v funkcionalni povezavi s stanovanjsko politiko) je življenjski problem narodnega gospodarstva, nujni pogoj večje produktivnosti v sekundarnem, zlasti pa še v terciarnem sektorju. Verjetno sta proces urbanizacije in proces nastajanja urbanskih regij naloga, ki je tesno povezana s humanizacijo našega življenjskega in delovnega okolja. Nedvomno sodi ta problem med osrednja vprašanja našega prihodnjega razvoja.

Med ključnimi vprašanji, ki danes prevladujejo in so naše izhodišče, je ekonomsko-tehnična struktura našega gospodarstva, posebej upoštevaloč velikost obratov. Večina naših podjetij so majhni in razdrobljeni obrati s temu primerno organizacijo, tehniko in tehnologijo dela. Moderno industrijo bomo ustvarili le, če bo ta sposobna sprejeti moderno tehnologijo. Šibke investicijske in druge proizvodne težnje ovirajo modernizacijo industrije. Tudi druge gospodarske veje se do investicijskih procesov vedejo podobno. V čem so razlogi za to specifično slovenski konservativni odnos do ekonomskega združevanja? Verjetno so vzroki tudi v miselnosti ljudi, v šibki socialnopolitični integraciji Slovenije; objektivni vzroki pa so nedvomno v tem, da je naša industrija neurbanizirana in da nimamo močnih nosilcev ekspanzije, koncentracije kapitala in znanja.

Z vidika nacionalnega gospodarstva je razdrobljenost obratov obenem razdrobljenost ekonomskega rizika, toda hkrati tudi riziko zaostajanja. So neke specifičnosti v razvoju majhnega naroda na njegovem ozemlju, ki jih moramo ugotoviti in analizirati njihov učinek v danih geopolitičnih in zgodovinskih razmerah.

Če sprejmemo tradicionalno strukturo poselitve in alokacijsko oziroma ekonomsko tehnično strukturo, politično-teritorialno organizacijo, in če upoštevamo pričakovane razsežnosti demografskega razvoja, potem se moramo vprašati:

Kako zagotoviti visoko individualno in družbeno produktivnost dela, prilagodljivost našega gospodarstva svetovnim tehničnim, gospodarskim in političnim spremembam? Kakšno ekonomsko-tehnično, urbano oziroma regionalno, ekonomsko-socialno strukturo moramo razvijati, da bomo zaposlili naše ljudi doma, da bomo visoko produktivni in da bo naše narodno gospodarstvo čimmanj občutljivo za različne morebitne spremembe in ekscese doma in v svetu?

Problemi, o katerih smo govorili in ki danes določajo razvojne tokove ali vplivajo nanje, pa drug na drugega močno učinkujejo; tako dobivajo nove, širše funkcije in večjo moč.

Tako se v kompleksu medsebojnega učinkovanja pokaže povojni proces ekstenzivne industrializacije, urbanizacije, vsakdanje delovne

migracije,²⁴ opuščanja kmetijskih poklicev kot ključni problem in kompleksno povezuje razvojne tokove, ki smo jim priče.

Kombinacije vseh vrst (ceste, železnice, vodni in zračni promet, PTT, daljnovodi in v prihodnosti: plinovodi, naftovodi), vodno gospodarstvo, energetika in druga infrastruktura so za razvoj Slovenije življenjskega pomena. Geopolitični položaj naše republike nam daje možnosti, da izrabimo »mednarodno diferencialno rento«. To je največja komparativna prednost, ki jo imamo in ki je trajnejše vrednosti. Če bi ta problem zanemarili, bi zelo verjetno stagnirali, se osamili in zavladalo bi ekonomsko mrtvilo.

Nazadnje pa moramo med najpomembnejša vprašanja slovenskega razvoja uvrstiti našo dolgoročno gospodarsko usmeritev, upoštevajoč startno osnovo in ključne probleme.

Naša gospodarska usmerjenost je bistveno vprašanje razvoja. Čeprav se vsiljujejo razna mnenja, je obilo vprašanj nerazrešenih in jih bodo skušale osvetliti nekatere študije v okviru koncepta.

Med mnenji, ki jih najprej opazimo, je mnenje, da je mogoče naše majhne razsežnosti spremeniti v prednosti.²⁵

Danes nam je že dokaj jasno, da pomeni terciarni sektor eno temeljnih dolgoročnih usmeritev, vendar pogojno, tj. glede na stopnjo produktivnosti v primarnem in zlasti sekundarnem sektorju. Industrija bo tudi v prihodnje dajala največji delež družbenega proizvoda, čeprav bo zaposlovala čedalje manjši delež aktivnega prebivalstva. Tako je drugi temeljni problem v prihodnji ekonomski organizaciji v tem, katere industrijske veje imajo večje možnosti, kje so sektorji prodora, razmaha, v kakšni ekonomsko-tehnični strukturi ima industrija največje možnosti (velikost obratov, povezovanje, integracija ipd.)

Naša struktura industrije oziroma celotnega gospodarstva v prihodnosti je gotovo zelo specifična in jo bo treba podrobneje proučiti.

Ali pravilnejša smer razvoja, ki se opira na dominante, ali pa je morda ekonomsko-tehnična diverzifikacija agregatov ustrežnejša? Katera pot zagotavlja večjo prilagodljivost in prožnost?

Ni dvoma, splošna smer razvoja je naš ključni problem.

Potrebno je omeniti težave, ki na njih zadevajo sestavljavci koncepta. Kljub bogatemu statističnemu gradivu so še velike vrzeli. Pretekli razvoj je bil izredno dinamičen in je doživel številne sistemske spremembe. Zato ga le težko upoštevamo za osnovo v trendih preteklega in bodočega razvoja.

Pač pa smo pri snovanju koncepta dolgoročnega razvoja odkrili številne neizkoriščene možnosti in hkrati obilico odprtih vpra-

²⁴ Samo v mestu Ljubljani je dosegel delež tistih zaposlenih v industriji, ki so stanovali zunaj Ljubljane, 32,6 % (1966).

²⁵ Na IER izdelujejo študijo »Osnovni pokazatelji o trendih razvoja in strukturi gospodarstva manjših dežel Zahodne Evrope« (dr. M. Ambrožič-Počkar).

šanj. O tem bi bilo vredno nekaj napisati v enem od prihodnjih prispevkov.

Velika težava je pomanjkanje zadostnega števila izkušenih strokovnih kadrov. Dosedanja praksa družbenega planiranja se je globoko zasidrala v naši miselnosti. Koncept razvoja pa se razlikuje od planiranja razvoja. Koncept stremi k temu, da bi se prilagodil dinamični rasti, medtem ko se planiranje že po svoji naravi opira bolj na konstantne dimenzije. Rezultati koncepta bodo oblikovani v določeni dolgoročni politiki, rezultati planiranja pa so, kakor vidimo, v formulaciji in fiksnih dimenzijah plana samega. Tako se nenehno srečujemo s tendenco, da bi tudi v koncept vgradili nekatere parametre.

Poleg omenjenih so še mnoge druge težave, ki nastajajo in ki jih tudi rešujemo sproti.

Na koncu tega prispevka omenjamo zelo konstruktivno prizadevanje občin, da bi izdelale svoje regionalne razvojne koncepte. Pri tem odkrivamo številne možnosti hitrejšega razvoja. Najbolj prizadevne so manj razvite občine. Prišel je, lahko rečemo, velik in širok proces razmišljanja in snovanja. Žal pa smo našo javnost o vsem tem premalo obveščali.

Dvojezična vzgoja in izobraževanje

Dvojezičnost oziroma večjezičnost je postala v današnjem svetu skoraj že družbena nujnost celo za tiste narode, ki štejejo nad sto milijonov. Učenje drugega jezika¹ je postalo predmet vse bolj vsestranskih raziskovanj; vse več v različnih vedah izobraženih strokovnjakov se ukvarja s tem vprašanjem in prispeva po svojih močeh. Očitno nista bili dovolj samo dve temeljni izhodišči: jezikoslovje in pedagogika. Na pomoč so morale še mnoge vede: psihologija za območje jezika, sociologija, nevrologija, pravo, politologija itn. Ne gre npr. samo za uporabno psihologijo jezika, temveč tudi za jezikovno politiko skupnosti. Slovenci imamo na tem področju precej praktičnihkušenj, saj so naš naselitveni in demografski položaj in naša zgodovina izsiljevali že zgodaj poseben odnos do drugega jezika. Manj smo imeli seveda možnosti, da bi se s tem vprašanjem raziskovalno ukvarjali, čeprav ne bi bilo odveč. Odveč pa so vsekakor ugibanja in odločitve »na pamet« ali presojanja glede učenja drugega jezika. V primeru dvojezičnega pouka v območju, kjer živita dve narodnosti, ne gre le za jezikovni pouk, temveč za dosti bolj celoten obseg vprašanja.

Takšno naj bi bilo izhodišče pričujoči informaciji, ki naj pride obenem prav novejšemu zanimanju naše javnosti za dvojezično šolstvo v Prekmurju — za posebni pouk drugega jezika v šolah občin Murska Sobota in Lendava. To zanimanje izpričujejo članki, sestanki, sporočila o pogovorih na območju, kjer zakon o dvojezičnem šolstvu že desetletje uveljavljamo. Kažejo ga zahteve občanov, naj ustavno sodišče presodi ustavnost ureditve, stališča posameznikov in skupin z njihovimi razporeditvami za in proti, s predlogi in kritiko, da gre za obče vprašanje, ki ga ne velja prepuščati območju samemu.

Leta 1968-69 je zanimanje, če presojamo po objavljenih prispevkih v časopisju, močno presešlo javno seznanjanje ob prejšnjih pomembnih datumih v zvezi z dvojezičnim šolstvom. Pred sprejetjem posebnega zakona o dvojezični šoli kaj redko zasledimo sporočila ali ugotovitve, da s šolstvom madžarske narodne manjšine ni kaj v redu, ker se prepisujejo madžarski otroci v slovensko šolo, čeprav imajo svoje šolstvo in ni nikakršnega prisiljenja. O tem problemu

¹ Drugi jezik ni materinščina.

so razmišljali tistikrat menda le redki ljudje, tisti, ki so bili skoraj poklicno zavezani, da bdijo nad pojavi narodnostnih vprašanj. Prav tako ni kdo ve kaj javnih razmišljanj o dvojezični šoli ob času skleпов vodstva ZKJ 1959, ki so priporočali uvajanje dvojezičnega šolstva. Tudi ob splošnem zveznem zakonu 1958. leta, ki je prav tako že predvideval dvojezično šolstvo, je vse tiho. Nekaj več obvestil je ob času sprejemanja zakona o dvojezičnih šolah in šolah z učnim jezikom narodnih manjšin (1962, manj ob času novele 1965). Tudi ob sprejemanju občinskih statutov in ustave SR Slovenije ni bilo ugovorov ob določilih, namenjenih dvojezični šoli. Sledi obdobje z obvestili o koristnosti dvojezične šole. Največ je spodbudnih obvestil o sožitju med otroki in doseženem ugodnejšem ozračju. Interna dokumentacija pa priča o premagovanju najrazličnejših težav, predvsem praktične narave (usposabljanje učiteljstva, šolski prostori, učni načrti, metoda itn.). Le tu in tam pronikne kdaj kritičen glas. To traja vse do preteklega leta, ko se nam nenadoma pokaže senčna stran, ki giblje našo javnost že leto in dan.² Najbrž je gornje mogoče obrazložiti z razvojem naše demokracije in družbene zavesti. To prepučamo politologu, zgodovinarju in sociologu; ne bo pa nam v škodo, če si s te plati ogleđamo svojo bližnjo preteklost. Vsekakor pa terja obširnejšo obravnavo trditev, da smo se v naši republiki prenaglili in vsilili delu slovenskega prebivalstva in Madžarom, ki žive pri nas, šolski sistem, ki ne ustreza svojemu namenu; v olajšani varianti, ki pedagoško ne ustreza. Ob tem je vseeno ali izhajajo opozorila iz resnične skrbi za *pravico otrok* ali pa jo je porodila samo neobveščенost.

Da se bomo izluščili iz začaranega kroga posameznih stališč in pogledov, ki jih nameravamo ob soočenju in z zbranimi strokovnimi mnenji sproti obravnavati, začnimo z razširjenim mednarodnim okvirom. Temu bomo dodali strnjeno obnovo pobud in stališč in nekaj podatkov o izvoru naše odločitve za dvojezično šolo; označili bomo domače in mednarodne skušnje (teoretične in praktične). Njihovo srečanje naj nam pomaga, ko bomo presojali pravilnosti in pomanjkljivosti domače ureditve. Kot vemo, ni mogoče vprašanje

² Odrbrali smo le nekaj značilnih člankov v 1968. in 1969. letu: Racionalizacija naj zagotovi večjo kvaliteto, Vestnik (Murska Sobota), 11. IV. 1968; Težave manjšinskih šol tudi subjektivne narave, Delo, 10. VI.; Pouk premalo kvaliteten, Delo, 22. IX.; V Dolencih in Budincih zahtevajo, zahtevajo... Vestnik, 3. X.; Učni rezultati se izboljšujejo, Vestnik, 17. X.; Lendavski primer, Delo, 2. XI.; Dvojezični pouk vodi k zblíževanju in enakopravnosti, Vestnik, 19. XII. 1968; Leto 1969: Uspel sistem ali le dolg poizkus, Lj. dnevnik, 4. V.; Polemika o dvojezičnem šolstvu v Prekmurju, Lj. dnevnik 25. V., 1. VI., 8. VI.; Kaj je narobe z dvojezično šolo v Lendavi, Tovariš, 24. VI.; Podpora dvojezičnemu šolstvu, Delo, 27. VI.; Izpopolnjevati sistem dvojezičnega šolstva, Vestnik, 18. VII.; Razumna rešitev, Tovariš, 21. VIII.; Dvojezična šola z didaktične strani I, II, Delo, 21. in 22. VIII.; Pravda o dvojezičnem šolstvu, Delo, 29. VIII.; Pozno v noč o dvojezičnem šolstvu, Večer, 30. VIII.; Problem pouka in periferije, Delo, 31. VIII.; Nastava na jednom ili na dva jezika? Borba, 31. VIII.; Še o dvojezičnem šolstvu, Večer, 4. IX.; Razhajanje stališč o dvojezičnem šolstvu, Vestnik, 5. IX.; V zvezi komunistov ne sme biti nenačelnih razprav, Večer, 12. IX. 1969.

obravnavati samo z ene strokovne plati, npr. pedagoške, pravne, politološke, lingvistične, psihološke, sociološke itn., temveč gre za izrazito nujnost *interdisciplinarne* narave. Samo tako lahko danes oblikujemo dolgoročnejšo jezikovno, narodnostno in pedagoško politiko katerekoli dežele. Zato smo tudi odbrali, žal le nekaj mednarodnega in medstrokovnega gradiva; pregled ljubljanskih strokovnih knjižnic je pokazal bolj skromno bero.

Če sežemo pri pregledu v obdobje med obema vojnama k mednarodnemu posvetu o dvojezičnem pouku (Luxemburg 1928)³ — pri nas v takem okviru vprašanja nismo obravnavali — ugotovimo ne glede na takratne odklonitve dvojezičnega pouka vendarle že zavidanja vredno stopnjo proučevanja. Saj so že tedaj razpravljali o psiholoških problemih bilingvizma, pedagoških aspektih, o težavah v večjezičnih skupnostih, o načrtih za raziskovanje omenjenih vprašanj, o bilingvizmu v družini, o mednarodni šoli, o narečju in dvojezičnosti, o tehniki preučevanja itn.

Rezultati mednarodnega posveta (Unescov posvet v Hamburgu 1962. leta)⁴ nad trideset let kasneje in rezultati kasnejših raziskav vse do danes so stališča strokovnjakov spremenili v prid zgornjega dvojezičnega pouka. Po drugi svetovni vojni so strokovnjaki opravili nekaj koristnega dela, ki je bilo, primernejše kot zgodnje študije. Po njih je tako z vidika psihološke kot pedagoške vede odveč vsakršen strah pred bilingvizmom pri pouku. Pri proučevanju novejšega gradiva nas preseneča napredek raziskovanja in vse bolj vsestrano zaznavanje zapletene vsebine. Predvsem so se pridružili strokovnjaki iz dotlej še neupoštevanih ved. Ti naj bi najprej pomagali izobraziti dvojezičnost tam, kjer je dana že podlaga zaradi naseljenosti in sosesčine različnih jezikovnih skupin. Raziskovali pa naj bi tudi posebne vzgojne poti in predvideli naravne in položajem analogne okoliščine za kar najugodnejše sprejemanje drugega jezika sploh.

Seznam strok, s pomočjo katerih hoče znanost čedalje bolj vsestransko preiskati dvojezičnost, se je po drugi svetovni vojni pomnožil. Pedagogom tujih jezikov, jezikoslovcem in psihologom so se pridružili sociologi in celo strokovnjaki iz eksperimentalne neuroanatomije,⁵ fiziologije itn. (pariški posvet 1951, hamburški posvet 1962). Že prej so opravili znanstveniki posameznih ved vrsto pregledov⁶ in

³ Le bilinguisme et l'Éducation, Travaux de la conférence internationale, Luxembourg, 2.—5. april 1928.

⁴ Foreign languages in primary education, Report on an International Meeting of Experts, 9.—14. april 1962, H. H. Stern, Unesco Institute for education, Hamburg 1963; to gradivo pomeni po svojem obsegu in spoznavni vrednosti napredek glede na obvestilo o dosežkih seminarja v Aberystwythu 1960. leta, ki nam ga je posredoval takratni jugoslovanski udeleženec Z. Muhvič; rkp. gradivo, Zagreb, 7. X. 1960.

⁵ Op. cit., str. 27.

⁶ Albert Dauzat, L'Europe linguistique, Paris 1940 I. iz., II. iz. 1953; N. Braunschhausen, Le bilinguisme et les méthodes d'enseignement des langues étrangères. Liège 1933.

dosegli tudi koristne razmejitve. Ko so proučevali rabo domačih jezikov pri pouku,⁷ so spoznali, da je materinščina najprimernejša pri osnovnem pouku — to spoznanje ima dotlej skoraj aksiomatično vrednost.⁸ Hkrati so razvili interdisciplinarno obliko proučevanja. Ob medstrokovnem postopku so napredovale tudi posamezne posebne smeri in so se odprla nova vprašanja. Vsebinsko problematike so razširili v dve glavni smeri: pritegnili so analize iz novih geografskih, tudi etnološko etnično različnih območij, obenem pa uporabili še nezaobsežene znanstvene panoge ter pomnožili tako število svojih kriterijev. Vsa ta prizadevanja koristijo posredno ali neposredno proučevanju dvojezičnosti in so tudi v prid odločitvam določene jezikovne politike. Napredovala so tudi raziskovanja o položaju posebnih skupnosti in mestu njihovega pouka.⁹ Bibliografija znanstvenih del, ki sodijo v območje problematike, obsega danes že posebno biblioteko, ki je pri nas, z izjemo nekaj temeljnih del, skoraj ne poznamo ali pa vemo zanjo le iz druge roke.¹⁰ Zapisati pa moramo, da smo se z vprašanjem pouka bodisi materinščine bodisi drugega jezika prav temeljito ukvarjali že celo desetletje na Inštitutu za narodnostna vprašanja.

II

Ob novejšem živahnejšem zanimanju za dvojezično šolstvo se je med drugim izpričalo nekaj nadvse obtožujočih očitkov. Med njimi se zdi najbolj hudo, globlje vsajeno prepričanje, da lahko zgodnja dvojezičnost že sama na sebi škoduje otroku, ker ga preobremenjuje. Ta pomislek seže še zunaj naše ureditve dvojezičnega šolstva, ker se dotika širšega vprašanja: možnosti za bolj ali manj zgođen pouk drugega jezika sploh. Slovencem nam je življenje samo, posebej pa naš položaj v celoti vsiljeval že od zmeraj učenje drugega jezika. Zato terjajo to vprašanje vsaj informacijo o označenem jedru problema: *je škodljivo zgodnje sprejemanje dveh ali več jezikov ali ne?*

Na prvem mestu naj zato ob tem zelo občutljivem in zapletenem vprašanju dodamo nekaj pojasnil o *zgodnji dvojezičnosti*: To pa zato,

---

⁷⁻⁸ L'emploi des langues vernaculaires dans l'enseignement. Monographies sur l'éducation de base, VIII; Unesco Lucerne — Paris 1953, réunion d'experts tenue a Paris en novembre 1951.

⁹ Charles D. Ammoun, Study of discrimination in education, UN; ECN. 4 Sub (2) 181, Rev. 1, New York avgust 1957. R. Zeiler, Aspects politiques et psychologiques de la situation Minoritaire, Strasbourg, 1964; Commission royale d'enquête sur le bilinguisme et biculturalisme; Ottawa, 1. II. 1965; G. Heraud, L'Europe des Ethnies, Paris, 1963; A. Verdoot, Zweisprachige Nachbarn, Wien-Stuttgart 1968.

¹⁰ E. Ludovicy, Notes sur le Bilinguisme, Revue de psychologie des peuples 1954, št. 2.

A. Tabouret-Keller, Problèmes psychologiques du bilinguisme, Revue internationale de pédagogie, New York, Paris, Hamburg, München 1966, št. 1, F. Kainz, Psychologie der Sprache, Stuttgart 1965.

ker tudi naš zakon o dvojezični šoli obsega osemletko (7—15 let) z nekaj predšolskimi ustanovami.¹¹

Do zgodnje dvojezičnosti imajo danes še zmeraj precej nezaupanja. Ni enotnih pogledov o vrednosti dvojezičnosti. Že sam pojem dvojezičnosti in večjezičnosti še ni dovolj pojasnjen (o njem glej kasneje). Tukaj so že začetne težave. Z njimi uvaja svojo razpravo prof. Kainz.¹² Kljub temu pa obravnavajo to vprašanje mnogi posamezniki in znanstveniki, ki imajo zasnovano že vrsto programov za raziskovanje te problematike.

Če je oseba pridobila drugi jezik takrat, ko si je že utrdila materinščino, ni več nevarnosti za kakršnekoli motnje, za iradiacijske (izžarevajoče) in interferenčne učinke različnih jezikovnih sestavin. Materinščina je kljub kateremukoli kasnejšemu vplivu vendarle že vtisnila svoj pečat in prva oblikovala duha. Pri tem primeru opozarja prof. Kainz, seveda ne gre za pristno dvojezičnost, ki si jo pridobimo takrat, ko simultano, neposredno sprejemamo dva jezika.

Kakor smo omenili, je materinščina najprimernejša za pouk. Vzgoji, ki je osredotočena na materin jezik, pa mora biti postavljena nasproti internacionalna komponenta, ki naj pomaga družbam (skupnostim), da premostijo meje jezikovne, nacionalne in tudi lokalne kulture. To se zgodi na dokaj popolnejši način, kakor jim to omogoča tradicionalni pouk (H. H. Stern, str. 14, Socialni, politični in gospodarski vidiki).¹³

Nekaj znanstvenikov je raziskovalo določene posledice z vidika jezikovne patologije, in sicer *afazijo* ljudi, ki govorijo več jezikov (nezmožnost govorenja). Vprašanje je raziskoval A. Leischner v delu »Die Aphasie der Mehrsprachigen« (1947). Med negativnimi posledicami navajajo nasprotniki bilingvizma: negotovost glede pojmovne zaloge in dejstvo, da dvojezični v nobenem pojmovnem ustroju ni docela doma; zaradi tega je ogrožena tudi njegova osebnost, manjkajo mu kategorije organiziranja in sistematiziranja za dojemanje resničnosti, trdnost in idiomatično obvladanje jezika. Pojmi in obseg izžarevajo medsebojno, vodilne sintaktične sheme pa motijo interference. Zraven omenjajo še frazeološke spodrsaljaje, ki temeljijo na kontaminacijah (zlitju) sestavin iz obeh jezikovnih območij. Te motnje segajo čez idiomatski del jezikovne podobe — v mišljenje, čustvovanje in vrednotenje. Od tod sklepajo (F. Sander) na možnost, da pride do razcepljenja osebnosti; za mišljenje je značilna negotovost, predvsem pa trpi pojmovna jasnost. Velika je tudi nezmožnost pri odločanju in izbiri jezikovnega izraza. Kljub temu vsi ti kritiki priznavajo praktično vrednost dvojezičnosti in večjezičnosti.

¹¹ Zakon o šolstvu z italijanskim oziroma madžarskim učnim jezikom in o dvojezičnih šolah v Socialistični republiki Sloveniji, Ur. list SRS, št. 420-7/65.

¹² Friedrich Kainz, *Psychologie der Sprache*, Stuttgart 1965, poglavje: *Das Problem der Zwei- und Mehrsprachigkeit*, str. 333.

¹³ Op. cit., H. H. Stern, Unesco 1962.

Pred nami je torej bistvo, jedro vprašanja in zato tudi obširnejša obnova dosedanjih znanstvenih spoznav. Če bi namreč z našim dvojezičnim zakonom otrokom naprtili takšno breme, bi se znašla v nasprotju interes osebnega razvoja posameznika in praktične družbene potrebe.

Dunajski profesor F. Kainz navaja v »Psihologiji jezika« tri teze — stališča, ki jih uporabljajo v svojih razlagah nasprotniki dvojezičnosti. Prvo stališče se glasi, da sleherna govorica ni le sekundarna preobleka brez že obstoječe (pridobljene) miselne vsebine določenega jezika. Ni torej nikakršna naknadna formulacija, neodvisna od tiste, ki je bila miselno že pričujoča, temveč obsega jezikovni učinek mnogo bolj miselnost samo, ki je odločilno soudeležena pri rezultatih.¹⁴ To spoznanje samo potrjujeta tudi ameriška strokovnjaka (F. Fearing, B. L. Whorf) in sta ga izrazila takole: »Zmotno je splošno mnenje, da imajo miselni procesi vseh človeških bitij skupen logični ustroj, ki deluje neodvisno od jezikovnega občevanja in tistega, kar je bilo pred njim. Whorfe pravi, da jezikovni vzorci sami določajo, kaj posameznik opaža na tem svetu in kako o njem misli. Ker se ti vzorci močno razlikujejo, se bo izkazal način mišljenja in opažanja pri skupinah, ki imajo različne jezikovne sisteme, kot različen pogled na svet.«¹⁵

V drugem stališču trdijo, da pridobi otrok z materinščino in prevzetimi osnovami tolikšen pečat, da mu vsak drug jezik, ki bi ga prevzemal v zgodnjih letih, zmanjša duševno gotovost.

Pri tretjem stališču je popolna priučitev drugega jezika docela nemogoča, ker ima človek tudi duševno dedno osnovo (dedni jezikovni značaj). Z njo pridobi prirojeno afiniteto za določen jezik: samo za materinščino.

O vseh treh tezah razlaga prof. Kainz, da je prva v veliki meri sprejemljiva sama na sebi in je druga tudi zadovoljiva, vendar ne velja *ne prve ne druge prevrednotiti in posploševati* v negativnem pomenu glede na dvojezičnost. Tretje ni mogoče sprejeti, ker ne temelji na pravilno zasnovanih znanstvenih dejstvih, temveč izhaja iz določene politične zasnove.

Ob prvem stališču pojasnjuje: »Wenn¹⁶ auch die sprachliche Darstellung die von ihr geformten Inhalte nicht aus eigenem schafft, so ist sie doch imstande, die Auffassung — und Präsentationsform derselben mitzubestimmen und von sich aus zu modifizieren. Ein Sachverhalt kann sich jeweils sehr verschieden darbieten, je nachdem er mit den präformierten Denkmitteln einer konkreten ‚langue‘ bear-

¹⁴ Op. cit., Kainz, str. 338—340.

¹⁵ Kainz, op. cit., str. 338.

¹⁶ »Četudi jezikovna (govorna) predstava ne ustvarja izoblikovanih vsebin sama od sebe, je vendarle zmožna soodločati o obliki dojetanja in obliki prezentnosti in ju tudi spreminjati. Dejansko stanje lahko vsakokrat predložimo drugače, odvisno od tega, kako smo ga predelali s prej izoblikovanimi sredstvi mišljenja konkretnega ‚langue‘ (jezika).«

beitet wird.« (Op. cit., str. 339). Ob teh jezikovno utemeljenih vidikih so še stvarne zahteve, ki so usmerjene od miselno obravnavanega gradiva k duševni dejavnosti človeka; če tega ni, ni razumljivo, kako se lahko enači različno dojetje resničnosti po jeziku različnih narodov; ne bi mogli razumeti tudi mednarodnosti v znanosti. Prvo stališče torej ne vzdrži *prevrednotenja*. Ob drugem stališču podčrtava, da je jezik sicer bistveno več kot samo sredstvo sproščanja, občevanja, vendar je nevzdržno sklepanje, da bi dvojezičnost mogla trajno škodovati orientaciji v življenju, da bi zaradi dvoje zornih kotov — nekakšnega »duhovnega brezdromstva« sprožala negotovost v življenju. Pretirano se mu zdi, da bi drugi jezik mogel ogroziti materinščino — že sprejete in prej ustvarjene zasnove materinščine; tudi preizkušnje zavračajo to skrajnostno stališče. Povsem pa zavrača tezo novih Humboldovih učencev (Neo-Humboldianer) o dednem narodnem značaju. Ob tem navaja primer švedskega otroka, ki se je v angleškem okolju jezikovno docela poangležil in druge primere. Končno sklene svojo dokaj obširnejšo razlago, da je na temelju konkretnih izkušenj z otroki, ki so bili v najtesnejšem pomenu dvojezični, treba docela zavrniti stališča, ki govorijo o vseh primerih o neugodnem učinku dvojezičnosti. Dapušča možnost, da pride do težav pri manj nadarjenih otrocih, ki jim v šoli namesto materinščine vsiljujemo drugi jezik. Kolikor pride do ovir duševnega razvoja pri poprečnem otroku, pojav sčasoma preide in ni trajne narave. Kot dokaz navaja po W. F. Leopoldu¹⁷ ponovljeni J. Ronjatov preizkus. Le-ta je dosledno in pod znanstvenim nadzorstvom uvajal svoji dve hčerki v dvojezičnost tako, da je mati dosledno govorila vedno angleško in on sam — oče nemško. Po začetnem mešanju obeh jezikov, po medsebojnih občasnih motnjah s strani obeh jezikov, je prišlo do čiste jezikovne ločitve in je dosegel vseskozi idiomatično obvladanje obeh jezikov. »Na temelju skušenj se ne strinjam z dostikrat izraženimi pomisleki glede dvojezičnosti. Pri mojih (srednje nadarjenih) hčerkah nisem ugotovil nikakršne oškodovanosti«, se izjavlja za dvojezičnost W. F. Leopold.

Najbrž bo vsakdo pomislil ob navajanju pričujočega primera, da gre za posebno preizkušnjo v »retorti«, ki je predvsem različna od okoliščin v življenju določene dvojezične skupine šolarjev, posebej še v posebnem družbenem okolju. Vendar smo se odločili, da naj opozorimo na izhodišče in se ustavimo pri samem viru človekovega — tokrat temeljnega jezikovnega sprejemanja v sodobni luči psihologije jezika. Uvodoma pa smo že navajali dela drugih znanstvenih strok, ki jih bomo še uporabili v naši informaciji. Ob dosedanem pa lahko podčrtamo, da *dvojezičnost v svojem bistvu ne more oškodovati otroka pri njegovem duševnem razvoju*.

¹⁷ W. F. Leopold, *Speech development of a bilingual child*, 4. zv. 1939—1949; *Ein Kind lernt zwei Sprachen*, *Sprachforum* 2, 1956. J. Ronjat, *Le développement du langage, observé chez un enfant bilingue*, 1913.

Raziskovanje dvojezičnosti po raznih strokah in z različnih vidikov so znatno napredovala. Začetne definicije kvalificiranih lingvistov so bile zelo splošne, npr.: dvojezičnost je izmenjavajoča se raba dveh jezikov, stanje posameznikov, ki jim je skupno, da niso enojezični. Tako navaja Tabouret-Kellerjeva in kritično opozarja, da omenjene opredelitve ne zadovoljujejo zaradi kompleksnosti bilingvističnega stanja. Novejša spoznanja pa so dokaj bolj natančna in določena. Skupina ameriških znanstvenikov, imenovana Osgood, je opredelila dve vrsti dvojezičnih, ki se razlikujeta po tem, da ima prva neposredne vezi med sistemom dojemanja in izraza glede na zunanja nelingvistična dejstva in da druga nima omenjenih neposrednih vezi. Podobna je razmejitev, s katero dopolnjujejo definicijo bilingvizma, ko ločujejo sestavljeno in koordinirano dvojezičnost. V prvi varianti sta oba jezika ločena in je eden izmed jezikov samo pojmovni ključ. Samo koordiniran bilingvizem s prisotnostjo dveh paralelnih različnih vzorcev besednega znanja v istem živčnem sistemu in brez prevajanja s pomočjo pojmovnih ključev pomeni po novejših raziskavah pravo dvojezičnost. Pri takšni osebi obstoji neposredna zveza med mišljenjem in besednim izrazom v obeh jezikih; obvladanje drugega jezika je neposredne narave, ne ustavlja se pred slovarjem, statičnimi vzorci, fonologijo, ker ima v sebi prednost (s pomočjo katere upravlja izbiro elementov govornice, pojmov in besed).¹⁸ Tako se znanost iz svojih izhodišč vendarle približuje vsaj spoznavi narave stvari, predmeta, ki ga proučuje.

Tudi francoska raziskovalka psihopedagoških problemov, dvojezičnostj A. Tabouret-Kellerjeva¹⁹ navaja, da je bilo doslej največ razprav o vplivu zgodnje dvojezičnosti na umski razvoj. Po analizi 32 različnih raziskav od 1937. leta naprej je S. Arsenian ugotovil, da 60 % študij ugotavlja škodljivost bilingvizma, 30 % da so težave zaradi bilingvizma drugorazredne narave, 10 % pa je takšnih, ki ne navajajo nikakršne škode. Arsenian je pravilno zaznal, da študije niso upoštevale drugih dejavnikov, ki so pomembni za umski razvoj, npr. socialno poreklo in gospodarske, življenjske možnosti dvojezičnih oseb. Raziskovanja, ki jih je proučeval, jasno kažejo, da so rezultati inteligenčnih testov pogojeni bolj z verbalno ali neverbalno obliko testa, ker premalo upoštevajo intelektualno raven prebivalstva, ki so ga proučevali. Ista avtorica opozarja ob Leopoldovi preizkušnji na pomembne dejavnike, kakor so socialna, kulturna raven staršev in interes, da se njihovi otroci izobražujejo dvojezično. Nasprotno pravi, da je veliko število staršev, ki so družbeno obsojeni na nizko

¹⁸ Hamburški posvet strokovnjakov: W. E. Lambert, *Psychological Approaches to the Study of Language*; H. H. Stern navaja ugotovitve referata iz seminarja v Washingtonu 1962. J. L. Williams, *Monoglot or Bilingual*, Aberystwyth 1962. H. H. Stern (str. 27).

¹⁹ Andrée Tabouret-Keller, Strasbourg, *Problèmes Psychopédagogiques du bilinguisme*, *Revue internationale de pédagogie*, 1960, št. 1. Seth Arsenian, *Bilingualism and mental development*, New York, 1937.

življenjsko raven tudi zaradi položaja njihovega jezika. Ne preseneča pa nas smer večine raziskav. Temeljno izhodišče raziskovalcev favorizira drugi jezik — npr. francoščino, angleščino, saj gre pač za težnjo k integraciji npr. mladih Alzačanov ali pa priseljencev v Ameriki. Očitno je treba iz položaja narodne manjšine — narodnosti predvideti posebni dopolnilni vidik. Predvsem ne gre v našem primeru samo za raziskovanje, kako se bo neka narodnost priučila naše materinščine, pa čeprav niso odveč vsaj takšne raziskave, kakor so jih v SFRJ že opravili.²⁰ Najprej bi si ob dvojezični šoli in seveda soseščini morali zastaviti lingvistični program, v okviru katerega bi proučili vprašanje jezikovne bližine ali oddaljenosti slovenščine in madžarščine. Med dejavniki, ki lajšajo ali pa pomenijo težave pri pouku dveh jezikov, omenjajo avtorji tudi razlike med glavnimi jezikovnimi družinami ter kot poseben primer dejstvo, da sta si češčina (indoevropski — slovanski jezik) in madžarščina (ugarofinski jezik) bližji kot angleščina in Hindu (indoevropski j.). Med redke prispevke v naših revijah sodi članek Lajosa Kissa O medsebojnem jezikovnem vplivanju Slovanov in Madžarov v Jeziku in slovstvu 1967, št. 6.

Iz mednarodnega gradiva povzemamo, da se je proučevanje dvojezičnosti usmerilo *na posameznike in na skupino*. Najprej je znanost izločila vprašanje škodljivega vpliva na inteligenčni kvocient pri posamezniku (Leopoldu) in šele zatem so isto potrdili s pomočjo verbalnih in neverbalnih testov pri skupini. Za nas pa je še posebej pomembno naslednje spoznanje: »Kadar kdo trdi, da obstaja vzročna zveza med bilingvizmom in emocionalno nestabilnostjo, ne smemo pozabiti, da so bilingvalne skupine često manjšinske skupine in v takšnem položaju lahko obstaja navzkrižje med kulturami, odsotnost zadovoljivega položaja manjšine ali pa ima predsodke manjšina; vse to povzroča emocionalne težave; jezik sam ni nujno osnovni faktor.«²¹

Ne glede na omenjeno vprašanje h kateremu se bomo še vrnili pri označitvi družbenopolitičnega dejavnika — pa so raziskovanja pri posamezniku in skupinah prispevala vsaj k pogledom, kakor nam označuje priložena tabela.

Ker pa je raziskovanje dvojezičnosti pouka pri nas doslej v zaostanku, vsaj kar zadeva objave, naj označimo še grafični prikaz neverbalnega in verbalnega testa. Oba pričata, da dvojezični pouk ne oškoduje otrokovega umskega razvoja.²² Okoliščine so precej bolj težavne kakor so pri nas v Prekmurju, ker gre za resnično vsiljevanje drugega jezika alzaškimi otrokom. Predmet raziskave so bile kasneje tudi skupine otrok mladostnikov (vojaških novincev) v Franciji. Vpraševali so skupino iz povsem francoskega

²⁰ Dr. Mihajlo M. Palov, Nastava srpskohrvatskog jezika u osnovnim školama na jezicima narodnosti, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1966.

²¹ Op. cit., str. 20 (H. H. Stern).

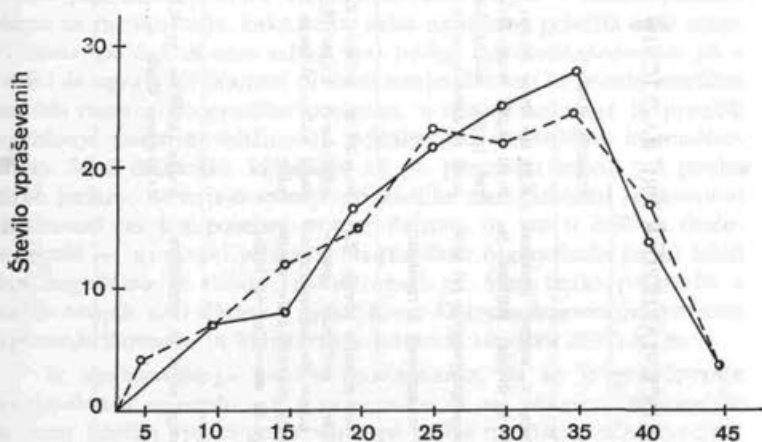
²² Op. cit., A. Tabouret-Keller.

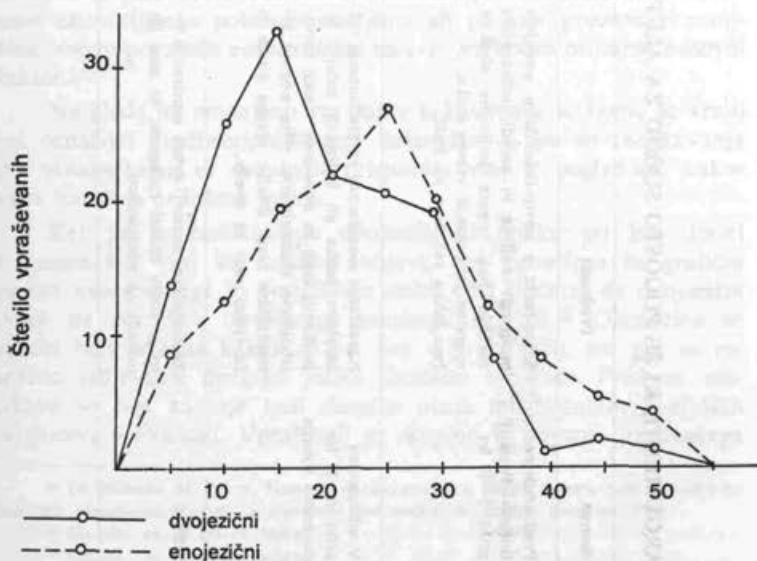
ARGUMENTI, KI SE POGOSTO SLIŠIJO ZA ALI PROTI ZAČETKU UČENJA JEZIKA PRI RAZLIČNIH STAROSTIH

Starost	Prednosti	Nevšečnosti	Posebne vrednote
Pred adolescenco (na prvi stopnji) pribl. 3—10 let	Sovpadanje z nevro-fiziološkim ustrojem možganov najlaže in najbolj učinkovito; zapušča bolj bogate jezikovne sledi v spominu za poznejši razvoj jezika. Ima lahko več časa za jezik.	Možno je mešanje s prvim jezikom. Transfer (pristop) k drugim jezikom je dvomljiv. Nobenega zavestnega sprejemanja pri procesu učenja jezika. Porabljeni čas ni sorazmeren z rezultati.	Kjer sta tesno skupaj dve jezikovni skupnosti, npr.: dvojezična družina dežele z več jeziki, skupni jezik, ali pa je tuj jezik sredstvo za stike z zunanjim svetom.
V adolescenci pribl. od 11 let do konca šolanja	Naraščanje sposobnosti za vrednotenje več aspektov jezika ali kulturnih stikov. Se je dovolj časa za doseganje visoke ravni; izboljšano memoriranje, višja stopnja intelektualne rasti. Znanje prvega jezika je že trdno zato ni zmede.	Zahteva več dela kot zgodnje učenje. Za rezultate je potrebna vztrajnost, samozavest. Možen je odpor do memoriranja. Izkušnje so pokazale pogoste slabe rezultate. Učni načrt je že napolnjen in študij je specializiran.	Nepoklicni, splošni, kulturni prispevek k sekundarni izobrazbi. Možnost zavestnega učenja drugega jezika v poznejših letih.
Odrasli	Specializiran namen; dobra motivacija — to je treba dodati razlogom, ki smo jih navedli za adolescenco.	Premalo časa. Druge skrbi in zaposlitve. Nereden študij.	Večja količina pridobljenega znanja v najkrajšem času.

Krivulja porazdelitve enojezičnih in dvojezičnih po oceni neverbalnega testa

Krivulja porazdelitve enojezičnih in dvojezičnih po oceni verbalnega testa

okolja in skupino iz Alzacije, ki je bila iz vrst poljedelskega prebivalstva. Socialnoekonomske okoliščine vpraševanih so bile podobne. Razlika med vpraševanimi je bila, da so dvojezični Alzačani prešli v francosko šolo iz lastnega germanskega narečja in je le-to komaj na samem začetku služilo kot pripomoček za uk drugega jezika. Razumljivo je, da so pri verbalnem testu zaostali Alzačani, prese-neča pa, da so pri neverbalnem testu celo nekoliko presegali monogloti.

Vsekakor gre za zelo zapletene raziskave, za izločevanje vrste kriterijev in razne prilagoditve. Predvsem pa velja spoznava (tudi iz hamburškega posveta), da ni mogoče vprašanj posploševati in da terjajo posebne okoliščine posebne raziskave, ki bodo prispevale izvirne rešitve in dopolnjevale do sedaj zbrano gradivo o naravi problematike.

Raziskovalka Tabouret-Kellerjeva našteva v svoji študiji merila in dejavnike, ki jih velja upoštevati tako pri proučevanju kakor v praksi: okolje družine ali družbe zunaj nje, socialna in kulturna raven staršev, njihov neposredni interes za dvojezično šolanje. Pri ljudeh z manualno dejavnostjo ali imigraciji iz manj razvitih območij, iz socialno razdedinjenih krogov in nekvalificiranih delav-cih je treba upoštevati njihove družbene in kulturne možnosti. Nadalje omenja individualno nadarjenost za sprejemanje jezikov in *socialno motivacijo*: če je jezik uraden, veljaven v šoli, v množičnih občilih kakor je npr. francoščina v Alzaciji, ali če prevladuje npr. domače narečje samo v zasebnem življenju. Navaja, da so preskuse z učenci opravili pred počitnicami in po njih. Ob metodiki pouka omenja skušnjo neposredne in prevajalske metode. Na temelju raziskave (ankete 1957) razmišlja, od kod več ortografskih napak pri dvojezičnih ob podatkih, da so enojezični in dvojezični imeli enako število običajnih napak, dvojezični manj slovničnih in več tistih, ki izvirajo iz fonetičnih težav. Na tej osnovi svetuje več vaj za izgovorjavo itn. Omenja primer posebne preskušnje deloma svobodnega spisa na temelju podob, kjer so ugotovili razlike pri poznavanju notranjega in zunanjega jezikovnega ustroja. Dvojezični so se pri rabi besed in fraz bolj kot enojezični oprli na šolsko snov. Ob proučevanju »vzorcev«, ki jih je poiskala doma, opozarja na vprašanje utrditve jezika, zatem zahtevnejšega bilingvizma pri srečanju dveh do-cela raznorodnih jezikov, npr. angleščine in japonščine.

Družbenih, političnih in ekonomskih vidikov²³ tedaj ni mogoče spregledovati niti pri proučevanju, še manj pri uveljavljanju določene politike. To lahko povzamemo tudi iz mednarodnih znanstvenih pričevanj. Ne glede na zelo različne razmere širom po svetu, na različne stopnje v razvoju, o katerih tukaj ne moremo razpravljati že zaradi obsega našega zapisa — smo odbrali vendar nekaj podatkov ter mnenj, ki so bližnja naši dilemi. Tako npr. priporočajo

²³ Op. cit., H. H. Stern.

strokovnjaki v primerih nujnosti pouka drugega jezika, da ob jezikovnih in socialnih težavah otrok iz vrst manjšin ravnamo z njimi prijateljsko. Pouk drugega jezika predvidevajo vsekakor v mnogonacionalnih državah. Pri tem opozarjajo, da se množičnega uvajanja drugega jezika v osnovno izobrazbo otrok ne bi smeli lotevati površno, ker gre za veliko odločitev. Ob političnih, ekonomskih, družbenih, kulturnih, zgodovinskih, geografskih in drugih dejavnikih omenjajo tudi, kako veliko zapreko predstavlja nezadostno število ustreznih učiteljev. Predvsem pa se jim zdijo nadvse pomembni za uspeh socialni in emocionalni dejavniki. S tem mislijo avtorji na odnos otrok in družin do učenja drugega jezika. *Znanstveniki pripisujejo dvojezičnosti naklonjenemu ozračju prav tolikšen pomen kakor jezikovni nadarjenosti otroka, dognanemu učnemu načrtu, metodi in pravilnemu časovnemu zaporedju pri prevzemanju drugega jezika.* Izvir učenčeve volje za uk tujega jezika sta družina in družbeno okolje, ki moreta edina ustvariti ustrezno socialno ozračje (obrnjeni, negativni odnos seveda učinkuje škodljivo). Unescov hamburški posvet in njegovi rezultati, iz katerih navajamo nekaj spoznanj, ima v pripisu celo posebno *priporočilo staršem*. Z njim se znanstveniki obračajo na starše in prosijo za njihovo sodelovanje. Ne želijo napačnega sodelovanja, kot je npr. učenje napačne izgovarjave, nesmotrno učenje slovnice, temveč poudarjajo predvsem spodbudo in zanimanje staršev. Želijo si v prvi vrsti njihovo naklonjenost, tudi v primeru, ko gre za monolingvistično družino v dvojezičnem okolju. Z nekaj pomoči pri svojem otroku pa lahko po njihovih spoznanjih doseže dvojezična družina visoko stopnjo koordiniranega bilingvizma.

V tem okviru je zanimiv tudi valižanski primer (Wales — pokrajina v Angliji), kjer se uveljavlja jezik majhne narodnosti ob svetovnem jeziku. Dvojezičnost izobražujejo že v otroških vrtcih, zatem v osnovni šoli s tako imenovanimi stičnimi (contact) urami. Ne preseneča nas, da so dosegli Valižani višjo stopnjo dvojezičnosti kakor priseljeni Angleži, ker je pač angleščina predvsem edini uradni jezik, celo v območjih, kjer govori 75 % valižanščino (Welsh language). Prav tako ima angleščina več stičnih ur in to celo zunaj šole (radio, televizija, film). Vendar sklepa profesor Williams, tudi ob takšnih rezultatih valižanskih razmer, da je zgodnja otrokova doba najprimernejša za dosego visoke stopnje dvojezičnosti, da pouk učnega predmeta ne pelje k obvladanju jezika, če ga ne dopolnimo tako, da učni jezik — drugi jezik uporabimo kot učni jezik pri raznih drugih predmetih, da povečamo število stičnih ur in ga skratka uvajamo kot *naravno sredstvo komunikacije*. Tudi po njegovem mnenju je bistven odnos staršev. Če so ti naklonjeni, njihovi otroci bolje napredujejo. Pogled na valižanski položaj, ki ga je prispeval profesor J. L. Williams iz Aberystwytha, pa nam kaže, kako urejanje tega vprašanja nikakor ni kratkotrajno, temveč je treba vendarle več

strpnosti. Prikazal je zgodovinski pregled prizadevanja za dvojezičnost, vzpone in neuspehe od 19. st. do druge polovice 20. st. Lahko je to opozorilo, da terjata dvojezično posebno šolstvo in vzgoja tudi svoj čas, in to ne le eno desetletje. Ne da bi ob tem ponovno poudarjali okolje, ozračje, našo moralno politično zavezo večine, ki smo jo izrekli tudi z zakonom. Naj podčrtamo, da naš primer dvojezične vzgoje ni nikakršen unicum, nasprotno, dokaj blizu je valižanskim prizadevanjem. Hkrati naj opozorimo, kako je glede obvestil oskrbel INV tudi pregled na retoromanski položaj v Švici.²⁴

III

Vsa novejša domača publiciteta kaže, kakor da bi si bodisi ves čas nekaj prikrivali ali da nam ni znan domači razvoj. Ker ob tej priložnosti zaradi obsega vsega ne moremo navajati do podrobnosti, se omejujemo na nekaj bistvenih označitev. Na samem začetku smo se Slovenci po tej vojni najprej srečali z dvojezično šolo v zamejski Koroški — namenjeni varstvu slovenskega življa in sožitju dveh mejnih narodov. Ta dvojezična šola se je vsaj v načelu razlikovala od nekdanje ponemčevalne staroavstrijske utrakvistične šole.²⁵

V bistvu je bila v nekdanji utrakvistični šoli slovenščina samo pomožni jezik, medtem ko naj bi bila zasnovana dvojezična šola po modernejših enakopravnejših dvojezičnih merilih in je v posameznih primerih svoj namen tudi dosegla. Slovenci smo vse do njene ukinitve²⁶ razvoj pozorno spremljali, hkrati pa je bila to vsekakor ena izmed koristnih pobud za našo ureditev šolstva druge narodnosti. Ne bo odveč, če navedemo del odgovora uredništvu Radia Ljubljana, ki ga je ob ukinitvi dvojezične šole izrazil takratni predsednik izvršnega sveta Slovenije Boris Kraigher in ki se glasi: »Prepričali smo se, da spada načelo dvojezičnosti k tistim načelom, ki najboljše rešuje problem in sožitje nacionalnih manjšin z večinskim narodom pod določenimi pogoji. Zdi se nam, da je to najboljša in najpravičnejša rešitev zaradi tega, ker najdosledneje onemogoča razvijanje kakršnih koli nacionalističnih tendenc, najdosledneje uveljavlja načelo enakopravnosti, najodločneje odstranjuje iz politične borbe problem nasprotij med posameznimi narodi. Po tem načelu postane namreč pripadnost k eni ali drugi narodnosti na določenem področju nepo-

²⁴ J. P., Šola v retoromanski Švici, Interni elaborat, 15. julija 1960. Janko Pleterski, Obletnica nove veljave retoromanskega jezika, Sodobnost 1964, št. 270, 365.

²⁵ Podrobnejše pojasnilo o utrakvistični in dvojezični šoli glej v: L. Ude, Zgodovina slovenskega pouka na koroških ljudskih šolah, Ljubljana 1955; dr. J. Tischler, Die Sprachenfrage in Kärnten, Klagenfurt 1957; dr. J. Pleterski, Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni. Razprave in gradivo, št. 2, Ljubljana 1960 in Materinščina otroka in pouk na koroških osnovnih šolah, Zbornik Koroške, Ljubljana 1959.

²⁶ Vpogled, kako je danes organiziran preostanek nekdanje dvojezične šole na Koroškem, omogoča publikacija: Lehrpläne der Minderheitenvolksschulen, Wien 1967.

membna in ne vodi k temu, da se otroka od prvih let, ko se zave svoje osebnosti, začenja pravzaprav vzgajati v duhu nacionalne ozkosti do pripadnika druge narodnosti, s katero živi skupno v isti vasi, istem mestu, isti ulici in isti šoli. To je načelo, ki omogoča, da se ne glede na narodno pripadnost otroci že v najzgodnejši mladosti uče strpnosti in medsebojnega prijateljstva, ki ne temelji na kvalitetah narodnostne pripadnosti, ampak na osnovnih kvalitetah človeka in človečanskih odnosov med ljudmi, kot sodelavcev in sodelorcev za iste oziroma podobne ideale in cilje, ki so prav gotovo na Koroškem popolnoma enaki tako za pripadnike avstrijske kakor za pripadnike slovenske narodnosti, čim se eliminira problem meja, problem teritorialne pripadnosti področja k eni ali drugi državni tvorbi, ko se eliminira neenakopravnost med narodi.

Dvojezična šola je prav zato izrednega vzgojnega pomena za sodobnega naprednega človeka in smo jo tudi šteli kot najboljšo rešitev in kot pogoj, ki je omogočil ustvarjanje dobrih odnosov med našimi deželami. Proti temu načelu menimo, da more nastopiti samo tisti, ki ne želi dobrih odnosov, je nacionalno ozek in ni sposoben za nacionalno strpnost. To pa prav gotovo niso tisti ljudje, na katerih lahko gradimo borbo za boljše življenje delovnega človeka tako v Jugoslaviji kot v Avstriji.«²⁷

Kakor je znano, je izoblikoval 1959. leta izvršni komite CK ZKJ v zvezi s problemi narodnostnih manjšin vrsto stališč in med njimi tudi naslednje priporočilo: »Tam, kjer so pogoji, je treba postopoma storiti še korak naprej pri organiziranju dvojezičnega šolstva.«²⁸ Ti sklepi pa se odlikujejo še po izvirnem, sicer zahtevnem stališču v poglavju I, ki danes najbrž ni vselej prisotno v naši zavesti, a se vendarle odlikuje glede na razna stališča narodov in držav v svetu. Takole se glasi: »Za Jugoslavijo je vprašanje narodnostnih manjšin v državi in vprašanja jugoslovanskih narodnih manjšin v sosednih državah načelno enak problem, zato je imela država o vseh vprašanjih enih kot drugih manjšin v svoji politiki in praksi identično stališče.«²⁹

Vsekakor je mogoče poiskati zvezo med vsemi temi prvini, ki jim pridružujemo še povod za ustvarjanje dvojezičnih šol: upadanje vpisov madžarskih učencev v njihovo madžarsko šolo in njihovo prehajanje v slovensko šolo, kar je prav tako zahtevalo novo rešitev. O tem, kako je ta smer tudi mednarodno pravno zasidrana, se je mogoče podučiti v pravnem delu Analiza položaja madžarske in italijanske manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953—1962.³⁰ Iz poglavja o urejanju dvojezičnega šolstva je mogoče

²⁷ Slovenski poročevalec, 3. X. 1958, str. 1.

²⁸⁻²⁹ Sklepi izvršnega komiteja CK ZKJ o problemih narodnostnih manjšin, Razprave in gradivo št. 3, INV, Ljubljana 1963.

³⁰ Pravni del je pripravil dr. Ernest Petrič, šolstvo za madžarsko manjšino je obravnavala L. Vrtičeva, Demografski del je pripravil pod vodstvom dr. M. Klemenčiča Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani — vse v okviru zasnove D. Druško-

razbrati, da smo v novo obliko prešli postopoma iz pregledov in posvetov v republiški komisiji za narodnostna — manjšinska vprašanja pri SZDL. Pri komisiji sekretariata za kulturo in prosveto pa si je mogoče pridobiti nadaljnje podatke o urejanju temeljev dvojezičnega šolstva. In če nas novejši pregled strokovnjaka za narodnostna vprašanja madžarske narodnosti dr. Laslá Rehaka opozarja, da je prelivanje otrok drugih narodnosti v srbohrvatsko šolo v Vojvodini znamenje za določene slabosti v teh šolah in da to nikakor ni znamenje visoke jugoslovanske zavesti,³¹ potem se zdi, da dvojezični sistem vendarle ob vzgoji k sožitju, ob zavarovanju pred narodnostno odtujitvijo tudi že na sedanji stopnji dosega vsaj del svojega namena.

S tem ko v pričujoči informaciji nismo zmeraj neposredno ob posamezni mednarodni skušnji, strokovnem mnenju zapisali domače sporednice — smo predvideli, da jih opravi vsak bralec pač sam. Vsekakor si je mogoče zamišljati, kaj prispeva k ugodnemu ozračju površno pisanje dnevnega časopisja, prav tako, kaj razna gesla o pravici staršev³² in o referendumih.³³ Pomembnejše od opozoril je vendarle delo raziskovalcev pa tudi praktikov, učiteljev zavoda v območju samem, vseh, ki s svojim delom skušajo izboljšati doslej doseženo stopnjo dvojezične šole.

O emocionalni plati vprašanja so Slovenci pridobili mnogo skušenj ob koroškem primeru, ko so nasprotniki tamkajšnje dvojezične šole zaigrali na nacionalna čustva, na smisel za praktičnost, na smisel ali nesmisel koristnosti učenja jezika majhnega naroda, kot je npr. slovenski; na pravico staršev in celo na štrajke šolarjev. Vse to si je treba obuditi v spominu; o tem je bilo mnogo sprotnega časopisnega pisanja pa tudi strokovnih pojasnil. Razumljivo je, da so se ob novejših pomislekih oglasili tisti, ki so s političnim pritiskom dosegli ukinitvev koroške dvojezične šole in si še zdaj dopolnjujejo svojo argumentacijo na našem prekmurskem primeru. Koroške dvojezične šole tistikrat niso zavrnilo pedagogi strokovnjaki.³⁴ Prav tako naj vsaj mimogrede zapišemo, da upravičenost dvojezičnosti pač predvideva skupno bivanje dveh narodnosti, ki sta na ozemlju pranaseljeni (avtohtoni) in ki se morata obe osposabljeni za sožitje. Vsi

---

viča kot vodje raziskave; sredstva zanjo je omogočil Sklad B. Kidriča; delo je bilo opravljeno 1964. leta.

³¹ Dr. L. Rehak, *Narodnosti v Jugoslaviji*, Beograd 1968, str. 120.

³² Pravico staršev opredeljujeta v svojih študijah že dr. E. Petrič in dr. J. Pleterški ob analizi ukinitve dvojezične šole na Koroškem; Pravica staršev določati otrokovo vzgojo in manjšinske šole, 25. VIII. 1959. Drugo delo navajamo pod op. 25; o njej tudi dr. E. Petrič, opomba 30. Pravico staršev uveljavljajo tudi v posebnih določilih v šolstvu narodnih manjšin v LR Madžarski, a navajajo, da se le-te poslužuje relativno majhno število staršev (L. Koša, *Nacionalnosti u današnjoj Madžarskoj*, rkp. gradivo, 1969).

³³ V gradivu o dvojezičnosti v Strasbourgu, objavljenem v *Europi Ethnici*, 1967, št. 3, omenjajo referendum iz 1952 med Alzačani, ki je izpadel v prid francoščine. Avtorji opozarjajo na dejavnike, ki so odločili glasovanje.

³⁴ Ein nachnahmenswertes Vorbild, *Die Kärtner Landsmanschaft*, št. 9, 1969.

pomisleki o praktični vrednosti glede jezika majhnega naroda so vendarle dani z omenjenim dejstvom skupnega življenja, z zagotovili naše manjšinske ureditve, so tudi ustavno pravno normirani, čeprav tudi ti v življenju še ne delujejo vseskozi na ravni najboljšega uresničevanja.

In če naj se ob sklepu ustavimo še ob problemih raziskovanja — nas po vsem, kar smo zapisali, čaka mnogo dela. Vsekakor so možne primerjave, a pri tem so vendarle *nadvse* pomembne domače, od drugih različne okoliščine.

Raziskati bi bilo treba z vidika *jezikoslovja* razlike med obema jezikoma — od fonologije, črkopisov do ustroja slovnice, besedišča. Ob tem se bodo pred strokovnjaki hkrati odprla vprašanja druge stopnje, kakor jih navaja J. B. Carrol s harvardske univerze,³⁵ ko razpravlja o vprašanih raziskovanju. Iz domače kritike sklepamo, da so starši zaskrbljeni glede stopnje učenčevega znanja, in to ne le jezikov, temveč tudi drugih predmetov. *Sociološko* so neraziskani stiki med starši in otroki. Pri motivaciji za drugi jezik je očitno, ker so se pritožili na ustavno sodišče, da le-ta ni povsem zadovoljiva; motivi so lahko raznovrstni, vendar je delo občutljivo. Ne bi veljalo nastopati z navadnimi in neposrednimi vprašanji. Ponovno bi morali pregledati *demografsko* podobo, raziskati uporabno vrednost obeh jezikov v območju in zunaj njega. Seveda je v ospredju raziskave pedagoška plat — način pouka (o metodiki in vsebini pouka). Predvsem pa si bo treba oskrbeti kar najbolj celotno in specializirano informacijo o dosežkih drugih.

³⁵ Op. cit., gradivo Unesco 1962.

Mednacionalni odnosi na razpotju

Elementi sociološke analize na primeru Bosne in Hercegovine

Metodološke pripombe

Kadar so medčloveški in medskupinski odnosi — in to velja tudi za mednacionalne odnose — normalni, takrat jih sprejemamo, ne da bi jih še posebej občutili, spontano jih vzpostavljamo, zraščamo se z njimi; kadar pa je kaj narobe, kadar so odnosi »patološki«, takrat jih analiziramo, iščemo njihove korenine, skušamo jih spremeniti. Današnji položaj na področju mednacionalnih odnosov ustreza temu drugemu stanju. Tak položaj pa seveda med drugim zahteva nekakšno sociološko diagnozo, ki čisto naravno temelji na celi vrsti podmen in vzbuja vrsto vprašanj.

Kaj je pri nas povzročilo neko dramatičnost v mednacionalnih odnosih? Ali nemara ne pripisujemo tem odnosom posebne narave, ali jih ne odvajamo od države s tem da nemara pretiravamo njihove razsežnosti — še več, da jim kakor religiji dajemo nekakšen nezemeljski večni status? Vprašujemo se, ali so ti odnosi, kakršni zdaj so, normalen proizvod razvoja samoupravne družbe ali pa so »od zunaj« zdramatizirani. Ali se lahko naposled znanstveno dokopljemo do njihovega izvira, ali lahko razkrinkamo tisto, kar je na njih popačenega, ali lahko ugledamo to katarzo? . . .

Preden pa odgovorimo na ta vprašanja, se moramo vprašati o možnosti in nezmožnosti znanosti, da te odnose pozitivno preobrazi. »Še nikoli duha naroda,« piše Herder, »niso spremenile pretanjene spekulacije, temveč zmerom svetli zgledi.« Če spoznamo naravo zla, se s tem seveda zla še nismo rešili. Ker pa je znanost tista, ki zlo odkriva in ga opredeljuje, je njen prvi in nujni korak, ki ga mora storiti, da zlo odpravlja. S tem v skladu moramo znanstveno resnico razodeti. Pred tem pa moramo na tem mestu povedati nekaj besed o neki »taktiki«. To seveda ni taktiziranje z resnico, temveč način, forma resnice. Če zavzeto posegamo v realni družbeni položaj, to pomeni, da se zavedamo, da se strategija sama ne more uresničiti brez taktike, ki je njen posrednik. Pri tem gre samo za mero: če veliko resnico samo malo povečamo, lahko postane neresnica. S tem v zvezi bi se bilo dobro med drugim otestiti dveh teženj: koncepcij tako imenovane *apriorne* in *konstelacijske* resnice. Prva je

suženj vnaprej postavljeni tezi, ki ji potem priredijo znanstveni aparat in jo skušajo z njim za vsako ceno utemeljiti in opravičiti; takšno početje je sterilna spekulativnost (ni dejansko tisto, kar je — vselej po nekem razumevanju — logično, nelogično pa je tudi tisto, kar je dejansko in kar je treba znova osmisлити). Druga tendenca pa podreja politično misel izključno odvisnosti od okoliščin, od konstelacije, nekega družbenega položaja — to pa je samo oblika političnega pragmatizma.

Ko poskušamo, da s sociološko metodo spoznavno dojamemo nacionalni fenomen, prežita na nas dve temeljni pasti:

a) Da postanemo plen sholastičnega prizadevanja, da bi našli ustrezno teoretično formulo, ki ne izhaja iz konkretno zgodovinske analize v danem družbenem okolju.

b) Da nas zaslužnji zgodovina in naša stališča, naše interese do te mere opredeli z zgodovinskim tokom, da bi kot zgolj izvrševalci oporoke zgodovine proti svoji volji postali besedniki sil, ki so oblikovale in uveljavile nacionalnost na način, ki nas ravno vznemirja.

Dve družbeni situaciji — dve razumevanji

Nekateri pisci menijo, da se Marx in Lenin v svojih delih v zvezi s fenomenom naroda implicite razhajata. Poskušali bomo pokazati, da razlike niso teoretično metodološke narave, temveč da izvirajo iz bistveno različnih družbenih situacij.

Marx je, ko je proučeval nacionalni fenomen, mislil na skušnjo francoske revolucije. Kot najtemeljitejša različica *politične* revolucije je ta revolucija postavila problem človekovih pravic in svobode. Zato je normalno, da se ta revolucija na neki način obnavlja v vseh tistih družbah, ki te ravnine politične revolucije še niso dosegle. Ta revolucija ima brez dvoma kozmopolitski pomen. Vizijo osvobojenega in združenega človeštva, v katerem je načelo ustvarjalnosti vsakega človeka ne samo lastno potrjevanje in izpopolnjevanje, ampak vzporedno s tem tudi afirmacija in razvoj *drugega*, kar je nujen pogoj za lastno človečnost, vsebuje tudi Marxova koncepcija humanistične skupnosti. Po Marxu je svet odprt za nove človeške možnosti, saj ni nekaj, kar »hoče ostati, temveč nekaj, kar je nastalo« v absolutnem gibanju nastajanja. Človekova tragedija ni v tem, da to ni uresničeno, temveč v tem, da človek uvideva, kako se množijo težave pri uresničevanju takšne zamisli. »Ko zginejo nasprotja med razredi v okviru narodov,« sta pisala Marx in Engels, »zgine tudi sovražnost med narodi.« Ali: »Ne Madžar ne Poljak ne Italijan ne bodo svobodni, dokler bo delavec suženj!«¹

Primerjajmo zdaj to s tistim, kar piše Lenin: »V kapitalizmu je *nemogoče* odpraviti nacionalno (in sploh politično) zatiranje. Da bi

¹ Marx-Engels, Izabrana dela, I. del, str. 142, Kultura 1949.

ga odpravili, *je treba*, da odpravimo razrede, tj. da uvedemo socializem. Toda čeprav temelji na ekonomiki, socializma nikakor ne moremo reducirati na ekonomiko. Za odpravo nacionalnega zatiranja je potreben temelj — socialistična proizvodnja, toda na tem temelju je potrebna *tudi* še demokratična državna organizacija, demokratična armada itd. S tem, da spremeni kapitalizem v socializem, proletarijat ustvarja *možnost* popolne odprave nacionalnega zatiranja...²

Ali je tu v bistvu kakšna razlika? Ali ne gre tu za konkretizacijo Marxove zamisli v sovjetskih razmerah? Kajti v neki drugi zgodovinski situaciji je imel Lenin — kronološko sicer pozneje, zgodovinsko pa prej — pred seboj carsko Rusijo, »ječo narodov«, kjer nacionalnega vprašanja ni bilo mogoče rešiti na ravni neke moderne meščanske revolucije. Zato lahko rečemo, da Lenina njegov čas ni omejeval, temveč, da je spregledal in presegel omejenost svojega časa. S tem v skladu je vzporedno z družbeno razrednim vprašanjem postavil tudi nacionalno vprašanje, zavedajoč se, da bo na ta način aktiviral potencialno energijo ljudskih množic, ki se niso še niti nacionalno osvestile, kaj šele, da bi se uveljavile.

Ali lahko kdorkoli, ki mu je kaj do resnice, najde kakšno razliko med temile dvema stališči:

Marx: »... izpeljali (uničenje zemljiške aristokracije — op. E. Č.) precej lažje kakor tukaj (v Angliji — op. E. Č.), saj na Irskem to ni samo ekonomsko vprašanje, ampak hkrati tudi *nacionalno* vprašanje, saj tam landlordi niso tradicionalni odličniki in predstavniki kot v Angliji, temveč smrtno osovraženi zatiralci nacionalnosti.«³

Lenin: »... Proletariat ne more zmagati drugače kot z demokracijo, tj. s tem, da v popolnosti uresniči demokracijo in poveže z vsakim korakom svojega boja demokratične zahteve v njihovi najbolj odločni obliki. Nesmiselno bi bilo, če bi socialistično revolucijo in revolucionarni boj proti kapitalizmu *postavljali kot nasprotje enemu* od vprašanj demokracije, v tem primeru nacionalnem vprašanju.⁴

Iz tega lahko jasno sklepamo, da primarnost družbeno razrednih struktur v mednacionalnih odnosih ne odpravlja tudi njihove avtonomnosti, ki je vsaj tolikšna, da ne samo dopušča, temveč tudi zahteva, da družbeno razredno obravnavamo vzporedno z nacionalnim. Iz tega sledi, da je treba spoštovati specifičnosti konstelacije razrednih odnosov na nekem nacionalnem področju, saj je ta specifičnost lahko tako izrazita, da ne izhaja enostavno iz razredne strukture, ampak nanjo celo močno učinkuje.

Tako Marx kakor Lenin menita, da tisto kar osvobaja buržoazijo, zaslužnjuje proletarijat — in narobe. Posebnost vseh nacional-

² Lenin, O nacionalnom i kolonialnom pitanju, str. 251—252, Kultura, Beograd 1949.

³ Marx, Pisma Kugelmanu, str. 102—103, Kultura, Beograd 1951.

⁴ Lenin, prav tam, str. 214.

nih gibanj pa je ravno v tem, da do neke mere osvobajajo tako buržoazijo kakor proletariat.

Stališče marksistične teorije o družbi je stališče »podružbljenega človeštva«. Združevanje narodov, ki poteka kot *naraven* proces in ki je njegova končna meja samo človeštvo — to je temeljna prvina marksistične koncepcije o družbi. Temu ustrezno se razlike ne ohranjajo, a tudi ne zanikajo, temveč — presegajo. Nenasilna integracija, h kateri imanentno teži socialistična družba, je pravzaprav odpravljanje pregrad med ljudmi, da bi naposled človek s človekom občeval vse bolj kot človek, vse manj pa kot član neke delne skupnosti — verske, nacionalne in podobno. S tem, da se opiramo na bistvo delavskega razreda in na njen zgodovinski interes, stopamo na pot odpravljanja nadnacionalnih unitarizmov in nacionalnih separatizmov. Osvoboditev delavskega razreda je njegovo lastno delo ne glede na zunajrazredne, pa čeprav nacionalne razlike. Delavska domovina je tam, kjer je delavska svoboda, ne pa tam, kamor delavec po svoji narodnosti sodi. Bistven je torej razredno ekonomski moment, medtem ko vsi drugi momenti spadajo v sfero *privatnega*, ki se izživlja vse dotlej, dokler ne začne ovirati svobode drugega in predvsem lastne svobode.

Razlika med predpostavkami in rezultati

Kadar razmišljamo o tem kaj je narod v modernem pomenu besede, navadno pomislimo na model preje izoblikovanih evropskih narodov, čeprav tega procesa pri nas še ni konec. Ta model nam onemogoča, da bi razpoznali resnične družbene tokove pri nas. S tem puščamo v nemar enega od temeljnih Marxovih teoretično metodoloških načel: načelo *konkretnosti* metode.

Bržčas bomo zanesljiveje prišli do resnice o narodu kot družbenem pojavu, če se bomo usmerili k razlikovanju med predpostavkami za oblikovanje narodnostnih skupnosti in *rezultati* kristalizacije narodove kulturne fiziognomije in mentalitete njegovih članov. Če namreč narod pojasnujemo s pomočjo nacionalne pripadnosti, potem delamo isto, kot če bi toploto pojasnjevali s pomočjo neke konkretne toplotne sile. Narod je družbeno-duhovna celota, ki obstaja zaradi družbenopolitične podlage. Ta podlaga pa sama po sebi ne zadostuje za oblikovanje naroda.

Izredno važno je, da prodremo v *dialektiko* odnosov med predpostavkami in rezultati. Predpostavke prihajajo od vsepovsod, vselej so »velike«. Seveda te predpostavke niso samo širše od rezultatov, temveč se v rezultatu uresničijo samo nekatere izmed njih: rezultat je vselej manj vreden, »ožji« od možnosti, ki jih vsebujejo predpostavke. Celotni rezultati, ki so nastali na pičlih predpostavkah, lahko pozneje razširijo že obstoječe predpostavke in vzpostavijo nove. Tako vse teoretične razprave o narodu, ki skušajo s poznejšo analizo do-

ločiti predpostavke, vselej puščajo prostor za vprašanje — ali jih je bilo še kaj več?

Na kratko: na podlagi sociološke analize zbranih zgodovinskih dejstev ne moremo v sedanjem stanju razpoznavati konstitutivnih predpostavk nacionalnih skupnosti, ne da bi postali izgnarci zgodovine. Dinamično proučevanje naroda zajema zgodovinsko razsežnost, se pa v njej ne izčrpuje.

Kadar uporabljamo v naših posebnih razmerah shemo znanih in sprejetih predpostavk nacionalnih skupnosti (ekonomska celota, jezik, ozemlje, državnost), nam vselej ostane neki »presežek«, ki je enak specifičnosti; tako vse tisto, v čemer se kaže posebnost našega zgodovinsko kulturnega položaja, ostaja zunaj sheme. »Presežek« torej kaže na nezadostnost in s tem na relativnost naših predpostavk. Najbolj ilustrativen primer za to bo vsekakor naša zares specifična (srbsko-hrvatsko-muslimanska) religiozno nacionalna situacija, ki je kompleksna in je za zdaj še niso raziskali.

Faktor religije pri oblikovanju nacionalne zavesti

Ker hočemo ostati na naših družbeno zgodovinskih tleh, ne moremo predvidevati, da bo religija večna razmejitvena črta med našimi nacionalnimi skupnostmi na srbsko-hrvatskem jezikovnem področju. Znano je, da je v razvitih zahodnoevropskih deželah jezik imel pomembno »ideološko in asimilacijsko« vlogo pri konstituiranju narodov. Njegovo mesto je pri nas prevzela religija, ki bolj ustreza zaprtim agrarnim družbam. V takšnih družbah religiozni moment spremlja narod kot integralni del nacionalne kulture in ga krepi. Religija je globlja, trdnejša, trajnejša, medtem ko je nacionalno čustvo manj določno, površnejše: religioznost je stalna, nacionalno čustvo pa bolj omahuje. Religija ne odgovarja samo na čisto antropološka vprašanja. Hkrati organizira kolektivni ritual in močno prepleta družbene skupnosti. Verski prozelitizem npr. ni samo vzgib, ki se izčrpuje sam v sebi, temveč zaostruje ekonomsko politične antagonizme. Izkoriščajo ga kot sredstvo za zburjanje nekega razpoloženja v množici in za usmerjanje domišljije, za represijo.

Da lahko nacionalne razlike obstajajo kljub veliki sorodnosti po rodu skoraj samo zaradi razlik v verskih konfesijah, ilustrativno kaže primer Srbov, Hrvatov in Muslimanov v Bosni in Hercegovini. To pa kaže tudi ta, glede na religiozni moment zelo specifičen zgodovinski posnetek. Religije razvrščajo na družbeni, potem pa tudi na nacionalni podlagi. Temeljni antagonizem med tujimi fevdalci in domačimi kmeti se tu dopolnjuje z antagonizmom med religijo osvajačev — eksploatatorjev in religijo zatiranih množic — in to v tolikšni meri, da so razredni, ekonomski in družbenopolitični boj začeli ravno pod religiozno zastavo. Protifevdalna svobodnjaška akcija je bila pristno povezana z religijo. Ta vloga cerkve ni stalna in ima-

nentna, temveč se uveljavlja v trenutkih združevanja zatirane množice, kadar so člani vladajočega razreda tudi privrženci druge religije. (In ne samo tedaj: plemiči v srednjem veku postajajo ateisti, ker so reformacijska gibanja religiozna.) V takšnih razmerah razredni boj dobiva ovlako spopada med verami — religija postane nosilec nacionalne zavesti. Preje kljub obstoju pravoslavne in katoliške religije ni srbske in hrvatske nacionalnosti, temveč prihaja do odpora kristjanov proti tujevercem (mohamedancem). Na začetku imamo torej verske in ne nacionalne razlike, pozneje pa se verske razlike uveljavljajo kot »čisto« nacionalne, nacionalne razlike pa kot razredne v tisti meri, kolikor se družbena protislovja kristalizirajo kot »čisto« odpravljanje enakopravnosti med narodi.

To pa ne pomeni, da se religiozno in nacionalno popolnoma razdvajata in se razvijata naprej v dveh ločenih sferah. Nasprotno: V novih razmerah se bo pokazala neka nova oblika njunega povezanega obstoja. Kadar se religija družbeno ne more popolnoma uveljaviti, potem se velikokrat podredi narodu. Intenziviranje narodnostnih občutkov deloma izvira iz tega in iz razočaranja nad sistemom kulturno-etičnih vrednot, čeprav ga, kakor se zdi, predvsem opredeljuje težnja za večanjem svobode. Pri nas skušajo mistifikatorsko afirmirati religijo na ta način, da na površju družbe afirmacijo naroda ostro postavljajo proti negaciji religije, kot bi se ta družbena pojava med seboj tesno ne prepletala. Tudi tokrat se je uveljavila zvitost ljudskega uma in »narodnost« birokratov, ki religiozne potrebe zadovoljujejo s pomočjo nacionalne forme — in narobe s pomočjo »nacionalnega ključa« in ključev raja in pekla.

Na podlagi raziskav v Hercegovini sem prišel do nekaterih sklepov o nekaterih skupinah hercegovskega prebivalstva. Vsaka od teh treh skupin je opredeljena tako konfesionalno kot nacional-socialno in prav v tej »mešanici« je posebnost narodnostne situacije v Bosni in Hercegovini — in ne le v njej. Našteli bomo te skupine in na kratko opisali njihove glavne značilnosti.

1. Po rodu pravoslavni — religiozni: ti se vsi imajo za Srbe; po rodu pravoslavni-ateisti so Jugoslovani. Poenostavljali bi, če bi iz tega sklepali, da s tem, ko stopajo ven iz konteksta religioznega mišljenja, avtomatično že prevladujejo nacionalno, čeprav ne moremo zanikati neke korelacije. V analizi se je pokazalo, da se ateisti, ki se v tej skupini opredeljujejo kot Jugoslovani, glede na motive delijo v dve kategoriji:

a) prvi, ki so nacionalno zares presegli v revoluciji ali celo pred njo oz. po njej;

b) drugi, katerih števila ne smemo podcenjevati in ki enačijo srbstvo in jugoslovanstvo.

2. Po rodu katoliki — religiozni: ki se vsi imajo za Hrvate; po rodu katoliki — ateisti prav tako. Ni treba še posebej poudarjati, da ta skupina — vsaj na področju, ki smo ga raziskali — doživlja jugo-

slovanstvo v glavnem kot srbski unitarizem, kot opuščanje interesov lastnega naroda.

3. Po rodu muslimani — religiozni: vsi se imajo za pripadnike muslimanske kulturno-etične skupine; po rodu Muslimani — ateisti: 84 % — Jugoslovani, 7 % — Srbi, 1 % — Hrvati in 8 % — pripadniki Muslimanov kot naroda oz. nacije.

Obseg participacije v srbski nacionalnosti je mogoče bolj podatek o položaju Srbov kot o položaju Muslimanov. S tem lahko deloma pojasnimo majhen obseg participacije v hrvatski nacionalnosti. Kako naj pojasnimo občutno participacijo muslimanov-ateistov v jugoslovanstvu? Za veliko večino muslimanov je jugoslovanstvo sinonim za nacionalno neopredeljenost in možnost, da se izognejo srbski oz. hrvatski nacionalni opredelitvi. Kajti to, da si se opredelil za eno od nacionalnosti, je v dramatičnih trenutkih pomenilo, da bo žrtev pritiska z ene ali druge strani. Če pa ostaneš neopredeljen, pomeni, da imaš možnost, da se opredeliš za tisto, kar ti bo zagotovilo večjo varnost. Dejstvo je, da se muslimani za jugoslovanstvo ne zavzemajo kot za nacionalno, anacionalno ali nadnacionalno kvaliteto, temveč ga najpogosteje sprejemajo kot svojo edino (realno) izhodišče. V tisti meri, v kateri se uveljavlja praksa opredeljevanja za Muslimane kot člane kulturno etnične oz. nacionalne grupacije, se zmanjšuje tudi opredeljevanje muslimanov za jugoslovanstvo. Zato je iluzorno misliti, da so muslimani po svoji antropološko-psihični strukturi jugoslovanstvu naklonjeni bolj kakor drugi.

Ali torej lahko govorimo o trdnih univerzalnih predpostavkah za konstituiranje narodov? Ali ni to že samo po sebi statično lotevanje naroda kot družbenega pojava? Ali ni to samo nekritično spoštovanje do tistega, kar se je zgodilo, ne pa tudi spoštovanje do tega, kar se dogaja?

Predlagali bomo opredelitev naroda, ki ne upošteva samo zgodovine, temveč tudi sodobnost.

Narod je velika družbena skupina, za katero je značilno sodelovanje v zgodovinskih dogodkih, usodnih za neko etnično skupino, ki ji omogočajo — kot nosilci zamisli nacionalnega osveščanja — da doživi svojo celovitejšo socialno afirmacijo.

Temu ustrezno bi lahko *nacionalizem* opredelili kot družbeno gibanje za uveljavitev ekonomskih, političnih in kulturnih interesov neke narodnostne skupnosti. Njegova težnja je, da skupino osvobodi. Toda skupina se nikoli ne giblje, da bi predvsem osvobodila osebnost, temveč hoče osvoboditi samo sebe. Skupinsko gibanje je želja za emancipacijo od prevlade neke druge skupine (naroda, države). Danes pa — vsaj v našem sistemu — gre za osvobajanje človeka, se pravi za uveljavitev samoupravne družbe in vsako vztrajanje pri nacionalnem ali mednacionalnem v starem pomenu je zakrknjen anahronizem.

Nacionalni šovinizem pa je prizadevanje, da bi razlike med narodi izkoristili ne samo v dokaz lastnega obstoja niti ne v dokaz večje vrednosti lastnega naroda, temveč tudi kot podlago za zaničevanje in oddaljevanje od drugih narodnostnih skupnosti. Temeljno načelo šovinstov je: vse, kar je zunaj lastne etnične meje je vredno prezira, sovraštva, še več — fizičnega uničenja!

Socializem in narodnostno oblikovanje

Če sprejmemo bistveno zgodovinsko posebnost socialističnega sistema in socialistične družbe, potem moramo kritično preveriti podedovane predpostavke o konstituiranju naroda in ne moremo *a priori* sprejeti teze, da je socializem že s samo politično zmago odpravil možnost, da bi v novih razmerah nastajali narodi. Družba, ki temelji na humanih načelih, mora biti skupnost, v kateri se v načelu lahko uresničijo vse potencialne človeške vsebine. Ravno zato, ker je socializem zmagal v materialno in kulturno zaostalih deželah, *dodato* nastajajo predpostavke, ki omogočajo oblikovanje novih narodnostnih skupnosti. Prelomni dogodki, ki odločajo o usodi naroda, lahko vplivajo na to, da se nacionalna identifikacija *spremeni*, da se spremenijo njene vsebine in interesi, vendar je pa *ne odpravljajo*. Tega se moramo zavedati ne samo s stališča afirmacije naroda v smeri *preseganja*, temveč tudi s stališča konstituiranja naroda v smeri *afirmiranja*. Sicer pa, čemu bi bile revolucije samo možnost in potreba za razvoj že izoblikovanih narodov, ne prinašale pa bi tudi demokratične možnosti in potrebe za konstituiranje narodov tam, kjer je to zgodovinska nostalgija in demokratična potreba?

Če je res, da naroda ne moremo administrativno ustvariti, pa je prav tako res, da ne moremo administrativno preprečiti, da bi se narod izoblikoval. Obstajajo namreč procesi, ki potekajo mimo naših formalnih, pravnih in drugih struktur in določil, in te procese moramo opazovati, raziskovati, razlagati. Na številnih komaj šele urbaniziranih področjih jugoslovanske družbe se je človek šele razgibal. Vsako napredno gibanje v širših merilih pa predvsem razgiba družbeno in etnično celoto in šele posredno posameznika. In zato vsako osveščanje skupinske, kolektivne narave prerašča v gibanje s primarno politično razsežnostjo. Vzrok ni samo v nezadostnosti samoupravljaljskega sistema, temveč tudi v specifični zgodovinski in etnični situaciji. Socialno politična situacija samo pomaga posamezniku, da se podredi nacionalnemu gibanju, ki se zbuja v njegovi hiši, veri, skupini. Neafirmiran kot človek, kot individualnost, posameznik toliko raje sega po popkovini, *etnični* vezi, ki v novih razmerah zahteva tudi samostojni nacionalni status. Pozitivno je, da človek presega ozki — pokrajinski, gentilni okvir, da se s posredovanjem družbenega uveljavlja tudi kot družbeno bitje. Medtem ko je bil do včeraj še *sam* v svoji *etnični* skupini, že danes v njej ni več

sam, temveč jo odkriva in si jo prisvoja na višji ravni. Ker si bistveno družbenega ni mogel kar takoj prilastiti v samoupravljanju, se v strahu kot vsakdo, ki se podaja v veliko družbo, vrača k bližjim in preverjenim oporam, katerih navzočnost ga močno hrabri — vrača se k veri, narodu. (To so seveda lahko tudi negativna skupinska prizadevanja, še toliko bolj, kolikor je v njihovi množici manj upanja, da je človekova osebnost v samopravni družbi močnejša od »krdela«.) Prva enota v boju za družbeno afirmacijo postane zanj narod, s pomočjo katerega se trga od gentilnega, patriarhalnega. To enoto je bil »kar na hitro« — najpogosteje ne po svoji zaslugi — pozabil, v njej se ni izživel.

Poteza, zaradi katere je v naši družbi nacionalno vprašanje nekaj posebnega, temelji med drugim na dejstvu, da so socialno-politični preobrati, ki so se zgodili pri nas — na kateremkoli področju in v kateremkoli zgodovinskem obdobju — večinoma ostajali nedopolnjeni: en preobrat je drugemu v zalog puščal polna prgišča lastnih problemov. Zato resnično reševanje nacionalnega vprašanja v jugoslovanski družbi vidim v treh oblikah oz. na treh ravneh: kot prevzemanje in spoštovanje tistega, kar so že prej priznali (Srbi, Hrvati, Slovenci); kot priznanje tistega, kar je že obstajalo, a česar niso spoštovali (Makedonci in Črnogorci) in nazadnje kot ustvarjanje družbenih, političnih in kulturnih razmer, v katerih se bo dopolnilo oblikovanje tistega, kar so doslej umetno preprečevali, a kar se zdaj lahko konstituira v nepopačeni obliki.

Nacionalni položaj bosansko-hercegovskih Muslimanov

Na fevdalnih strukturah, katerih civilizacija se je izoblikovala pod močnim vplivom religioznega elementa, se je porajala, razvijala in preobrazala etnična posebnost bosansko-hercegovskih Muslimanov. Za časa avstro-ogrske vladavine v BiH so začele te strukture propadati, v času, ko se je oblikovala kapitalistična družbena formacija (kraljevina Jugoslavija), pa so že bile — ponekod bolj — drugod spet manj — v temelju ogrožene.

Kolikor so njihovi krščanski sonarodniki (katoliki in pravoslavci) bolj težili k svojim naravno-etničnim oz. nacionalnim središčem (v Zagrebu in Beogradu), toliko bolj so Muslimani intenzivirali in podaljševali svojo skupnost s tem, da so se na vseh ali skoraj vseh področjih zapirali vase.

Brez dvoma je vzhodnjaška civilizacija vplivala tudi na kristjane na prostoru BiH. Toda proces evropeizacije, ki je zajel te kraje, je na eni strani med člane muslimanske etnične skupine vnesel neko južnoslovansko komponento in s tem prispeval k preraščanju etničnega pojma, ki vse bolj presega zgodovinske, geografske in verske meje BiH. Muslimani so bili takrat, nemara pa so danes še bolj močen element kontinuitete v razvoju bosanskega naroda. Toda

posebnost te kontinuitete je izzvala druge — in veleli so jim, da so anacionalni, da naj se podpisujejo z malo začetnico, da se morajo opredeliti . . .

S tem je bilo v glavnem konec endogenega ciklusa tako v razvoju Muslimanov kakor v razvoju pripadnikov katoliške in pravoslavne koncesije (v geografskih in političnih mejah BiH).

V luči prejšnje analize bi bilo metodološko pravilno, če na vprašanje, ali so Muslimani narod oz. nacija, odgovorimo z drugim vprašanjem: ali so Srbi in Hrvati, ki živijo v BiH pripadniki dveh nacionalnih skupnosti?

Vemo namreč, da je prebivalstvo, ki se je naselilo na področju današnje BiH etnično homogeno; južnoslovansko. Kakor danes je bila BiH tudi takrat verski mozaik: v njej so živeli katoliki, pravoslavci in bogomili. Ko je prišel val intenzivnejše islamizacije, ki so jo prinašali osmanski osvajalci, je zajel predvsem tedanja mestna področja. Čeprav naše zgodovinopisje še ni zanesljivo in dokončno odgovorilo na vprašanje, kakšni so bili odstotki optiranja za vero osvajalcev, vendar ni dvoma, da so se — v večjem ali manjšem številu — za to vero odločali privrženci vseh treh konfesij.

Takrat še ne moremo govoriti o narodih. Pozneje so prvotne verske razlike (med katoliki in pravoslavci) v širšem družbenem kontekstu temelj za oblikovanje dveh narodnostnih skupnosti. Drugače kot bosansko-hercegovski Srbi in Hrvati pa bosansko-hercegovski Muslimani niso imeli svojega narodnega središča, so pa v svoji popačeni vzhodnjaški emocionalnosti v Istanbulu »vidjeli kupu meda goru od šecera« — naslonili so se na oddaljen temelj in ker te razdalje niso mogli premagati, so ostali v zraku. Še izrazitejša razlika na verskem področju (mohamedanstvo ni samo druga konfesija, kot sta katolicizem in pravoslavstvo, temveč je druga religija) pa je v civilizaciji in kulturo uvedla nove prvine in je lahko v zvezi z delovanjem njihovih sonarodnjakov postala še trdnjši temelj za narodnostno oz. nacionalno diferenciranje.⁵

Tri možnosti za rešitev bosansko-hercegovskega nacionalnega vprašanja

V bližnji in daljni preteklosti (in do neke mere še danes) so bili možni trije načini za rešitev bosansko-hercegovske nacionalne uganke.

⁵ Razlika med konfesijo in religijo, ki jo tukaj uveljavljam, pomeni tole: religija predpostavlja enoten model, znotraj katerega lahko obstajajo sekte, ki prenašajo v posebne konfesije. Primer za to je krščanska religija s svojimi sektami — konfesijami (npr. katoliki, pravoslavci, anglikanci ipd.). Znano je, da katolicizem in pravoslavje utemeljujeta dva samostojna splošno kulturna modela, ki lahko neposredno vplivata na oblikovanje naroda. Zato je tudi že samo po sebi razumljivo, da je drugačen religiozni model (tu orientalno islamski) temelj za drugačen kulturni model in s tem še močnejše vpliva na nacionalno samobitnost.

1. *Enoten bosanski narod.* S to rešitvijo bi nevtralizirali verske razlike, ohranili pa bi etnično kontinuiteto in spoštovali skupnost usode. Rešitev implicitno priznavam, da je miselnost, ki se je izoblikovala v bosansko-hercegovski zgodovinskem in geopolitičnem prostoru, nekaj svojevrstnega. Najnovejše raziskave kažejo, da bi to zamisel malone enotno sprejeli Muslimani, sprejel bi jo tudi nepomemben odstotek Srbov, komaj da pa bi se ogrel zanjo kakšen Hrvat.

2. *Tri nacije: Srbska, hrvatska in muslimanska.* Takšna rešitev hočeš nočeš obravnava Srbe in Hrvate, ki živijo v BiH, kot integralne dele Srbov v Srbiji oz. Hrvatov v Hrvatski. To seveda podpira *vertikalni paternalizem*. To nemara — pa četudi le v podzavesti — spodbuja zamisel o »delitvi« Bosne. S tem bi lahko izsilili skrajno nacionalistično ravnanje Muslimanov, ki v tem vidijo potencialno grožnjo.

3. *Trije narodi: srbski, hrvatski in muslimanski.* Že na prvi pogled ta rešitev vsebuje možnost, da vsak hip »po potrebi« spet začnejo izsiljevati politiko »nacionalnega opredeljevanja« muslimanov. Vendar pa v zameno vsebuje vrsto očitnih prednosti: priznava individualnost narodov, ki živijo v BiH, pa tudi njihovo sorodnost in bližino, ki sta močnejši kot sorodnost in bližina do kateregakoli naroda zunaj meja BiH; priznava konfesionalne razlike in na tej podlagi omogoča proces identificiranja narodnih kultur, hkrati pa ustvarja možnost za njihovo nenasilno sintezo; s tem se bosansko-hercegovska kulturna in politična individualnost odpira in hkrati se spoštujejo njene posebnosti; in nazadnje taka rešitev misli na prihodnost, ki bo s tem, da bo kristalizirala posebnosti v narodnih kulturah, omogočila spontano integracijo, v kateri ne bo nič duhovnega zginilo. Če bi BiH skušali zapirati, če bi jo skušali spremeniti v »rezervat«, bi s tem povzročili, da bi zaostajala, da bi se izključila iz širše socialistične skupnosti. BiH ne sme biti »poskusni poligon, utež« ali »amortizer« v konfliktnih situacijah med Beogradom in Zagrebom.

Konec koncev je nacionalna neopredeljenost Muslimanov na politični ravni odsevala v tem, da so bili objektivno nacionalno prikrajšani. V takšnem položaju so bosansko-hercegovski muslimani svojo kohezijo vzdrževali (in krepili) s tem, da so se na družbenem, ekonomskem, kulturnem in političnem področju *zapirali* vase. To je bil način njihove *samoobrambe*, zaradi katere so se le počasi prilagajali novim zgodovinskim tokovom. V našem času so muslimani kulturno etnična skupina toliko, kolikor potekajo procesi širše integracije zunaj obstoječih nacionalnih skupin. Če ti procesi zastajajo, vse bolj dobivajo poteze nacionalnosti. To, da se je, lahko bi rekli, šele dodatno prebudila uspavana skupinska zavest muslimanov, je do neke mere zasluga okrepljenega delovanja načela nacionalne individualitacije pri Srbih in Hrvatih v BiH. V tej zvezi bi nacionalni problem bosansko-hercegovskih Muslimanov morali proučiti tudi kot

epi-fenomen, tj. kot problem, ki je odvisen od globalne situacije, predvsem od odnosov med Srbi in Hrvati. Bolj ko se zastrujejo srbski in hrvatski nacionalni interesi, tem neobhodnejša je potreba bosansko-hercegovskih Muslimanov po nacionalni samobitnosti. Potreba, da identificirajo svojo nacionalnost, bi zginila samo, če se druge nacionalnosti — v najboljšem primeru — ne bi potencirale.

V razponu od ideje bosanske nacije do ideje jugoslovanstva je videti, kot bi se prizadevanje, da bi našli primerno rešitev, zaustavilo pri pojmu Muslimani, ki pomeni najmanj versko, največ pa etnično vsebino. Nerealno je, če pričakujemo, da se bodo muslimanske množice opredelile za srbski ali hrvatski narod; to lahko začasno izsilimo samo z družbenopolitičnim pritiskom na relativno samostojnost in posebnost te etnične skupine.

Za pozne je vse nujno anahronizem: za ustvarjanje naroda je — prepozno, za ustvarjanje nacij pa, kot je videti, — prezgodaj. Tu smo.

Reorganizacija ZK in slog dela

Lep čas že govorimo o preosnovi Zveze komunistov. V tem obdobju se je Zveza komunistov zelo veliko ukvarjala sama s seboj. Nekateri celo menijo, da smo bili vse preveč zavzeti s svojimi notranjimi vprašanji in da smo zato večkrat prezrli kako perečo družbeno problematiko, v katero bi se komunisti morali bolj prizadevno, enotno in dejavno vključevati. Praksa nekaterih občinskih in temeljnih organizacij Zveze komunistov tako ugotovitev vsekakor potrjuje. Marsikaj smo že spremenili: določili smo nove oblike organiziranosti, še vedno preskušamo in izpopolnjujemo metode dela organizacij in vodstev Zveze komunistov in tudi vloga komunistov v praksi družbene aktivnosti — v kateri je opredeljen temeljni smisel reorganizacije — se še ni čisto jasno izoblikovala v zavesti vseh komunistov. Zato je še vedno predmet teoretskih razprav, zlasti kadar gre za nekatere konkretne vidike političnega dela komunistov. Od tod tudi dokaj neenotna praksa, ki samo opozarja in dokazuje, da vloga Zveze komunistov, taka, kakršna se oblikuje kot rezultat aktivnosti posameznih komunistov na stičišču z družbenimi problemi, doživlja revolucionarno preobrazbo, da prihajamo do novih spoznanj in da se začčenja tudi idejni boj mnenj med samimi komunisti. Tezo, da je preosnova Zveze komunistov proces in ne enkratno revolucionarno dejanje ali sklep, je praksa v celoti potrdila.

V zadnjem času so številne občinske organizacije Zveze komunistov razčlenjevale in ocenile — nekatere bolj druge manj poglobljeno — stopnjo temeljnih vidikov preosnove svojih organizacij in kritično pretresle razvojne težnje organizirane dejavnosti komunistov. Na voljo so nam tudi nekatere raziskave iz novejšega časa, ki bolj ali manj zanesljivo kažejo, do kam smo prišli z reorganizacijo, v čem so problemi in kaj bo treba storiti v prihodnje, da bo proces notranjega presnavljanja Zveze komunistov *stalno spodbujal* organizacijsko in idejnopolitično rast kvalitete družbene aktivnosti in ustrezne vloge komunistov, ki ustreza vsakokratnim družbenoekonomskim in političnim odnosom naše samoupravne družbe in mednarodni konstelaciji političnih sil, zlasti še v mednarodnem delavskem in komunističnem gibanju. Zato je reorganizacija Zveze komunistov predvsem stalna metoda, s katero spoznavamo in utrjujemo načela, ki vodijo komuniste v političnem boju za socializem.

Posploševanje in statistično dokazovanje je marsikje zelo tvegano, ker nam kaže le poprečja — stanje, kakršnega v resnici ni. Aritmetična sredina je abstraktna premica, na kateri je le malo stvarnih pojavov; veliko več jih je nad ali pod črto. Če je gostota primerov največja ob premici, smo se realni podobi o stanju zelo približali. Čisto drugače je, če se posamezni primeri zelo oddaljujejo od poprečja: potem dobimo absurdno sliko, ki ni v nobeni zvezi s stvarnim stanjem. Primer, ki ga želimo ilustrirati, ni take narave, da bi nas navajal na krive sklepe, čeprav so razlike v posameznih organizacijah Zveze komunistov očitne.

V Sloveniji je v Socialistično zvezo vključenih 91,4 odst. članov Zveze komunistov, v druge družbenopolitične organizacije (ZMS, ZSJ, ZB itd.) 76 odst., v kulturno-prosvetne organizacije 16 odst., v športne telesno-vzgojne organizacije ali druge organizacije in društva 28,2 odst., izvoljenih v organe samoupravljanja v delovnih organizacijah 42,6 odst. in izvoljenih v organe družbenega upravljanja 10,5 odst. članov ZK.

Poprečno je vsak komunist včlanjen v kako družbenopolitično organizacijo, društvo ali izvoljen v samoupravni organ 3,3 krat.

To je formalna navzočnost komunistov v družbenopolitičnih organizacijah, društvih in organih samoupravljanja. Pove nam le to, da vsak komunist v poprečju celo več kot trikratno izrablja priložnost, da v najbolj množičnih asociacijah delovnih ljudi lahko vsak trenutek sprejema in vodi idejni in politični boj za uresničevanje programskih načel Zveze komunistov. Glede članstva komunistov v temeljni samoupravni mreži ali družbenopolitični strukturi ni večjih problemov, če izvzamemo tisto skupino članov Zveze komunistov, ki je s članstvom in funkcijami po desetkrat ali tudi večkrat vključena, in tiste sicer redke posameznike, ki niso včlanjeni nikjer. Zato nas bolj kot sama prisotnost komunistov v družbenopolitični strukturi zanima njihova aktivnost. Na voljo nam je analiza, ki delno odgovarja na to vprašanje. Takih komunistov, ki »dosti delajo« (osebna ocena), je v Socialistični zvezi 10 odst., v drugih družbenopolitičnih organizacijah 20 odst., v kulturno-prosvetnih organizacijah 28,6 odst., v športnih telesnovzgojnih organizacijah ali drugih organizacijah in društvih 33,3 odst., v organih samoupravljanja v delovnih organizacijah 50 odst., v organih oblasti 40 odst. in v organih družbenega upravljanja 33,3 odst.¹ Ta analiza je pomanjkljiva. Prvič: pove nam le, kaj komunisti mislijo o svojem lastnem delu, in ne, kakšno to delo dejansko je. Dobro znano pa je, da posameznik ni tisto, kar misli, da je, ampak to, kar dejansko je. V tem so bistvene razlike.

¹ Številčni podatki so povzeti iz raziskave Informiranost, stališča in aktivnost članov Zveze komunistov Slovenije. Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani — Center za raziskovanje javnega mnenja, 1968.

In drugič: četudi bi sprejeli sicer sporno osebno oceno o dejavnosti članov Zveze komunistov, nam pritrdilni odgovor »dosti delam« jasno opredeli le tisto skupino komunistov, ki so v svoji družbenopolitični aktivnosti na meji zmogljivosti in čez njo; torej tiste, ki so zelo aktivni. Zato vseh tistih komunistov, ki niso rekli: »dosti delam«, še ne moremo šteti za neaktivne. Kajti ni dvoma, da bi pretežna večina komunistov, ki na vprašanje niso odgovorili z »dosti delam«, enako zanesljivo odgovorila pritrdilno, če bi jih npr. vprašali, ali »delajo aktivno«, »po svojih močeh«, »zadosti« in podobno. Čisto gotovo je, da organizacija Zveze komunistov nima dovolj zanesljivega pregleda nad dejavnostjo svojih članov kratkomalo zato, ker je temeljne organizacije, njihovi oddelki in aktivni stalno in dosledno ne opazujejo. Kljub temu pa z veliko verjetnostjo lahko trdimo, da je kar precejšen del članstva Zveze komunistov družbeno zelo angažiran, da je pretežni del članstva vsaj minimalno stalno angažiran, in da so tudi taki, ki niso nikjer ali pa so samo kdaj pa kdaj angažirani.

Ne smemo prezreti tudi dejstva, da je v predstavnških telesih, v vodilnih organih in forumih večina komunistov in da komunisti večinoma opravljajo najpomembnejše funkcije v družbenopolitični strukturi. Za vse te velja skoraj pravilo, da so tudi politično zelo angažirani. Vendar ne gre samo in v prvi vrsti za to, koliko komunistov je v raznih vodstvih in forumih, kajti to bolj odseva njihovo občo, zelo veliko elementov obsegajočo individualno usposobljenost in demokratično odločitev volilnih teles, ki so jim zaupala funkcije in družbeno odgovornost. Če sklepamo na dejavnost, vplivnost in družbeno veljavo Zveze komunistov po tem, koliko komunistov opravlja družbene funkcije, bomo ugotovili predvsem dvoje. Prvič: v kolikšnem obsegu delovni ljudje svoje interese povezujejo s programskimi načeli Zveze komunistov in v kolikšni meri ta načela odsevajo tudi njihove zgodovinsko zavestno sprejete in spoznane cilje. In drugič: kateri komunisti so si že pridobili občo verifikacijo družbenih delavcev in veljajo zato za najboljše. Po tem fenomenu seveda še ne moremo v celoti meriti in ocenjevati dejavnosti Zveze komunistov in njenega članstva. Kajti nosilci družbenih funkcij so le njeni »elitni« reprezentanti. Zato nas bolj kot to zanima celovita in objektivno izražena dejavnost komunistov v vseh tistih družbenih okoljih in sredinah, kjer so posamezniki — hote ali nehote stalno ali le kdaj pa kdaj prisotni, in kakšna sta način in moč njihove idejnopolitične vplivnosti.

Metod dela si še nismo čisto izoblikovali

O metodah dela Zveze komunistov smo že veliko razpravljali. Nekoč so celo postavili tezo, da smo v krizi metod. Da so organizacijam, vodstvom in komunistom dosti bolj jasna načela kot metode

dela, potrjuje zlasti praksa dejavnosti Zveze komunistov. Zdi se, da se ob tistih, ki metode demokratizirajo skladno s temeljnimi prvimi organiziranega dela komunistov, uveljavljata še dve po svoji naravi nasprotujoči si struji: ena, ki sili na staro dobro znano in uhojeno pot na zunaj čvrste vladajoče stranke z vsemi atributi oblasti; in druga, ki se ogreva za le idejno sožitje članstva Zveze komunistov in za popolno svobodo politične akcije. Nove, demokratičnim odnosom (po prvih vtisih) dobro prilagojene metode v najvišjih vodstvih Zveze komunistov se že vse bolj jasno oblikujejo. Toda kolikor bolj se približujemo temeljnim oblikam združevanja komunistov in neposredni aktivnosti članov ZK, toliko večja je nedognanost metod, ki bi na eni strani zagotavljale vso sproščenost individualne idejnopolitične in ustvarjalne razgibanosti in na drugi strani organizirano in enotno akcijo komunistov.

Individualna angažiranost in samoiniciativno sprejemanje političnih odločitev je zelo odgovorna, a tudi nujna metoda pri delu komunistov v samoupravni in demokratično organizirani družbi. To je hkrati tudi eden izmed temeljnih pogojev za dinamično aktivnost in stalno živo prisotnost Zveze komunistov v političnem dogajanju. Brez osebne iniciative in samostojnega sprejemanja političnih odločitev zunaj Zveze komunistov ni demokracije, osebne odgovornosti in smotrne politične dejavnosti komunistov v najširši družbeni sredini. To je deloma nov, zelo važen in tudi nenadomestljiv pogoj za pravočasno in tekoče politično vplivanje na vsako družbeno perečo situacijo. Vendar bi nas absolutizacija popolne samostojnosti v političnih odločitvah pošameznih komunistov o vsakem vprašanju in na vseh mestih kaj hitro privedla v drugo skrajnost — v anarhijo vsesplošne razpršenosti političnih smeri z močno omejenimi učinki na družbena dogajanja.

Docela jasno je, da nalog Zveze komunistov ne gre reducirati samo na idejno funkcijo oziroma na funkcijo teorije. Kajti nobena še tako revolucionarna teorija sama po sebi še ne spreminja družbenih razmer. Potrebni so tudi nosilci akcije in političnega boja, temelječega na teoriji. Zveze komunistov tudi ne moremo opredeliti kot skupino, ki ji je tuja politična enotnost in vzajemna in načrtovana družbena aktivnost. Za vsako skupino, ki nosi neko družbeno gibanje — in Zveza komunistov dela prav to — sta bistveni dve temeljni prvini:

- enotnost v nazorih in družbenih ciljih in
- politična organiziranost in sposobnost za enotno akcijo.

To še posebej velja za Zvezo komunistov, ki je še vedno osrednji (čeprav ne edini) dejavnik osredotočene politične moči delavskega razreda in delovnih ljudi. Zato se Zveza komunistov vključuje v proces družbenega razvoja s svojo revolucionarno aktivnostjo po sistemu dobre organizacije in s kritičnim odnosom do vsega obstoječega, kar ji zagotavlja vodilno idejnopolitično vlogo. Smisel orga-

niziranosti ali članstva v Zvezi komunistov je torej v vzajemnem razčlenjevanju družbenih pojavov, v oblikovanju skupne politike, v snovanju enotne taktike in za vse komuniste obvezne družbene akcije, ki temelji na takih načelih.

Eden izmed zelo važnih pogojev za demokratizacijo odnosov v Zvezi komunistov — ki jim je imanentna prisotnost in po posebnem sistemu zagotovljena možnost, da komunisti odločilno vplivajo na oblikovanje politike svoje organizacije, kakor tudi zavestno uresničevanje na teh načelih sprejete politične usmeritve — je *delovna povezava* vseh delov organizacije (širših in ožjih, vodstev in članstva ZK). Že v občinskih organizacijah, kjer je nujnost vzajemne aktivnosti komunistov najbolj razvidna, je videti, da sedanje metode delovnega povezovanja niso najbolj komunikativne. V številnih primerih pa jih niso niti dovolj jasno zasnovali. Niso tako izjemni primeri, da konference občinskih organizacij ZK razpravljajo o kaki problematiki in sprejemajo tudi važne obveze za komuniste, ne da bi se temeljne organizacije odzvale na ta stališča, čeprav je več kot očitno, da konference praviloma pretresajo le tista idejnopolitična vprašanja, ki so skupna večini organizacij Zveze komunistov (če že ne vsem) in večini članov. In nasprotno: zelo poredko poskrbijo izvršilni in pomožni organi konference za to, da bi se pred samim zasedanjem konference posvetovali, zbrali stališča in ocene komunistov o predvideni problematiki. Zato se celo dogaja, da so vodstva Zveze komunistov v kakem obdobju na enem, komunisti nekaterih temeljnih organizacij pa na čisto drugem tiru družbene dejavnosti.

Več organiziranega dela

Izhajajoč iz teh ugotovitev, je *organizirana aktivnost* Zveze komunistov temeljno načelo enotnosti in učinkovitosti, iz katere izhajajo vse druge posebnosti in izjemnosti, ki dajejo širši in popolnejši smisel angažiranosti komunistov v družbenem življenju. Zato je tudi nujno, da zlasti temeljne organizacije Zveze komunistov in aktivni z več prizadevnosti in doslednosti obravnavajo vso tisto problematiko, ki izhaja iz potreb in izraženih ali latentno prisotnih interesov delovnih skupnosti. In še več. Komunisti se v okviru svojih organizacij, aktivov in drugih poljubnih oblik združevanja morajo dogovarjati o notnih stališčih in skupni akciji tudi pri vseh tistih idejnopolitičnih problemih, ki so značilni in skupni komunistom v slovenskem, jugoslovanskem ali v mednarodnem prostoru.

Samo po sebi je umevno, da povsod tam, kjer so se komunisti sestali le dvakrat do trikrat na leto, in tudi povsod tam, kjer niso jasno izoblikovali sklepnih stališč, pa čeprav so se sicer redno sestajali, v nekem obdobju Zveze komunistov praktično ni. V takih razmerah ne more biti kolektivnega razčiščevanja idejnih vprašanj ne politične enotnosti niti skupne in načrtne akcije, v kateri ima vsak

komunist svojo vlogo, obveznost in odgovornost. Če so se komunisti v nekih sredinah družbenih dogovorov (v samoupravi, organizacijah, predstavniških organih in drugod) in odločitev kljub odsotnosti vnaprejšnjih skupnih razčlemb in političnih ocen danega vprašanja vendarle znašli na poziciji enotnega nastopa, potem je to bila zgolj srečna okoliščina nekega naključja. Upanju na ugodne okoliščine in naključja pa se Zveza komunistov ne more predajati. Kakor se moramo na eni strani varovati neposrednega vmešavanja organizacije Zveze komunistov kot institucije v samoupravne odločitve in v odločitve drugih asociacij delovnih ljudi, tako na drugi strani tudi ni nobenega dvoma, da morajo komunisti v teh organizmih v temeljnih okvirih (načelno) že imeti jasno izoblikovano idejnopolitično podlago in smer svoje družbene dejavnosti. Imeti jasno začrtan idejnopolitični koncept (ne samo nasploh kot: socializem, demokracija, napredek, humanizem in podobno) pomeni za komunista razčiščeno stališče do nekega konkretnega stanja, pojava ali procesa. Razčiščevanje političnih in idejnih problemov — ki so podlaga za oblikovanje enotnih stališč — iz različnih zornih kotov ne more mimo kolektivnega prizadevanja večjih ali manjših skupin komunistov, že zaradi tega ne, ker moramo stališča preskusiti ob kritični oceni drugih komunistov. Brez načela demokratičnega centralizma, pa naj bo komu še tako nevšečno, komunisti ne morejo biti enotni niti učinkoviti, nikakor pa ne vodilni.

Demokracija je zelo zapletena družbena kategorija in ima toliko različic in izvedenk, kolikor je skupinskih in individualnih interesov. Kolikor več je demokracije — in te ni nikoli preveč — toliko pogosteje smo v dilemi in moralnopolitični depresiji, če morda koga nismo oškodovali zanjo. Organizacije Zveze komunistov najpogosteje omahujejo pri sprejemanju jasnih stališč kakor tudi pri izbiri obravnavanih vprašanj, ker so v dvomih, da si prisvajajo pravico odločanja o vprašanjih, ki so v pristojnosti drugih.

Najprej je treba poudariti, da v Zvezi komunistov družbeno veljavno ne odločamo o nobenih drugih vprašanjih razen o tistih, ki so izključnega pomena samo za našo organizacijo. In drugo vprašanje. Izbire vprašanj in problemov, ki jih obravnava Zveza komunistov, ni mogoče tako ali drugače s pozicij socializma ali demokracije natančno določiti, ker tudi sfere političnega vpliva v družbi, ki teži v integracijo samoupravnega urejanja družbenih zadev, v kateri imajo enako pravico do participacije pri odločitvah vsi subjekti in v vseh zadevah, ni mogoče deliti na posamezne reprezentante in nosilce. Zaradi tega tudi Zveza komunistov mora obravnavati vse zadeve in primere, ki so idejnopolitične in družbeno pomembne narave. In v tem še ni ničesar nedemokratičnega in tudi ničesar takega, kar bi povzročalo prisvajanje oblasti. Celo nasprotno: Zveza komunistov bi bila izločena iz občega samoupravnega in demokratičnega sistema, če ne bi imela možnosti in če bi ji odrekli pravico, da obravnava

zadeve družbenega pomena. Pa še tretje vprašanje: če Zveza komunistov sprejema stališča o kateremkoli vprašanju, pa naj bo še tako konkretno, parcialno in jasno formulirano, ni to v nobenem nasprotju z demokracijo, demokratičnim dialogom in demokratičnim odločanjem, razen če v sami Zvezi komunistov niso izčrpali poti za vsestransko izmenjavo mnenj. Toda to je drugo vprašanje, ki zadeva le notranjepartijsko demokracijo. Ker so stališča, sprejeta v organizacijah in forumih Zveze komunistov, *obvezna le za komuniste* in tudi ker bodo prej ali slej, v tem ali drugem prostoru, v takem ali drugačnem samoupravnem organizmu predmet končno veljavne razprave in politično sprejemljivega odločanja. Zato ni nikakršne sledi o kršenju samoupravnih in demokratičnih pravic kogarkoli.

Večine globalnih vprašanj, ki so navadno zelo sestavljena, politično in tudi strokovno zahtevna, ni mogoče koristno obravnavati niti o njih sprejemati kakršnihkoli stališč, če se nismo zadosti dobro pripravili in pred seboj dovolj na široko razgrnili celotne problematike. V takih razmerah komunisti na samem sestanku ne morejo kaj dosti prispevati k nadaljnjemu razčiščenju in političnemu osvetljevanju nekega vprašanja, še teže se bodo odločali o kakem stališču, posebno še, če čutijo vso težo odgovornosti pred svojo vestjo, pred organizacijo, v katero so vključeni, in še najbolj pred tistimi, katerim naj bi tako stališče morali pojasniti, vsestransko dokumentirati in ga ne nazadnje pred njimi tudi zagovarjati in braniti. Zato je dobra vnaprejšnja priprava in razčlemba obravnavanega predmeta na vsakem sestanku ali seji Zveze komunistov temeljni pogoj za kvalitetno delo in usposabljanje komunistov za učinkovito in smotno družbenopolitično aktivnost.

Politično delo in družbeno soodločanje je zelo odgovorna in zato tudi strokovno zahtevna naloga, ki je ni mogoče nadomestiti z aktivističnim sestankarstvom, večinskim pritiskom, avtoritativnimi izjavami, z dogmatskimi parolami in administrativnimi ukrepi in podobno. Skratka, premalo je samo *hoteti*, čeprav je tudi to ena izmed prvin sleherne družbene aktivnosti, potrebno je tudi *znati*! Če si odtujen politološkimi znanostim, hkrati pa ustvarjaš in oblikuješ neko politiko in jo tudi vodiš, pomeni, da si do globalnih družbenih in mednarodnih vprašanj v podobnem odnosu kot do katerekoli druge znanstvene discipline in na njej sloneče konkretne prakse. Zato se je treba tudi za politično dejavnost in racionalno družbeno aktivnost zelo prizadevno usposablјati, kajti, kot je zapisal že Lenin: »Brez revolucionarne teorije ni revolucionarne prakse!«

Korak naprej — da ali ne?

I

Prav gotovo ni potrebno, da bi v uvodu razčlenjevali vzroke, zakaj se je morala Zveza komunistov kot vodilna družbena sila v našem samoupravnem socializmu ustrezno prilagoditi novim družbenim razmeram. Doslednejše uveljavljanje ekonomskih zakonitosti v našem gospodarstvu in spreminjajoči se družbeni odnosi so brezpogojno terjali, da se tudi Zveza komunistov kar najhitreje prilagodi spremembam v naši stvarnosti. Proces notranje reorganizacije naše partije, ki smo ga začeli pred približno dvema letoma, ko smo začeli preobraziti tako njeno organizacijsko, zlasti pa še vsebinsko razsežnost, je objektivna nujnost, katere neposredne cilje in naloge so jasno začrtali številni dokumenti. Neustrezna vsebina dela, zastarele metode uredniševanja avantgardnega poslanstva, prenizka stopnja aktivnosti, razvijajoči se birokratizem in prevelika tolerantnost in indiferentnost do nekaterih negativnih pojavov v družbi so povzročili, da se je Zveza komunistov v konkretnih družbenih strukturah odmikala od svojih temeljnih pozicij ter tako prepuščala uredniševanje politike elementarno naključnim tokovom preteklega časa.

Morda je prezgodaj, da bi se že vpraševali, ali je dosedanja reorganizacija Zveze komunistov že prinesla konkretne rezultate, ali so se že pokazali pozitivni, kvalitativno novi premiki v partijski bazi, na podlagi katerih bi lahko sklepali o uspešnosti oziroma neuspešnosti procesa, ki smo ga začeli. Ne domišljam si, da bi lahko odgovoril na tako široko in pomembno vprašanje, želim pa analizirati nekatere ugotovitve, ki jih je pokazala analiza o vsebini dela in aktivnosti nekdanjih terenskih osnovnih organizacij v primerjavi z aktivnostjo in vsebino dela današnjih združenih organizacij, ki delujejo v krajevnih skupnostih. Ob tem se nam postavljajo tale temeljna vprašanja:

— Ali je sprememba organizacijske oblike omogočila višjo stopnjo aktivnosti organizacije kot celote in v njej vključenih komunistov še posebej?

— Ali je delo združenih organizacij v vsebinskem smislu na višji kvalitetni ravni kot v nekdanjih terenskih osnovnih organizacijah?

— Ali so se komunisti, združeni v novih organizacijah, aktivneje in po vsebini ustrežneje prilagodili življenju, problemom in potrebam sredine, v kateri živijo in delujejo?

Da bi na ta vprašanja lahko ustrezno odgovorili, smo pri komiteju občinske organizacije Zveze komunistov v Celju naredili posebno analizo, ki zajema obdelavo zapisnikov sestankov nekdanjih terenskih osnovnih organizacij in današnjih združenih organizacij, ki delujejo na terenu. Analizo smo opravili po metodi analize vsebine ter zajema obdobje od 1964. do konca 1968. leta. Zavedajoč se dejstva, da so mnogi zapisniki nepopolni in pomanjkljivo napisani, smo se pri opredeljevanju vsebine omejili samo na analizo dnevnih redov, iz le-teh pa lahko s precejšnjo zanesljivostjo sklepamo na vsebino dela analiziranih organizacij Zveze komunistov.

II

Nedvomno bi bilo napak, če bi aktivnost neke organizacije ocenjevali zgolj in samo po tem, kolikokrat se je v nekem času sestala na rednih ali izrednih sestankih. Ustrezno kombiniranje tega kriterija z drugimi elementi pa lahko ustvari dokaj jasno in popolno sliko.

Ko so ocenjevali aktivnost nekdanjih terenskih osnovnih organizacij, so velikokrat poudarili, da je eden od glavnih problemov dela teh organizacij že v dejstvu, da se organizacije poredkoma sestajajo ter da še na tistih redkih sestankih vsebina ne ustreza. Sestanki so bili v bistvu formalnost in daleč od tistega, kar imenujemo delovni dogovor neke skupine za enotno akcijo. Kakšno je bilo stanje na tem področju »formalne« aktivnosti v času pred reorganizacijo in kakšno je danes?

Prva ugotovitev, ki izhaja iz omenjene analize, je, da je bilo delo terenskih osnovnih organizacij praktično prepuščeno njim samim, da je bila aktivnost organizacij kot celote v temelju odvisna od osebnosti sekretarja, ki je neko organizacijo vodil. Naključnost, ki je vladala pri delu teh organizacij v letih pred reorganizacijo ZK, se nedvomno kaže v ugotovitvah, da so razponi v frekventnosti sestankov med najneaktivnejšimi organizacijami in tistimi, ki so po številu opravljenih sestankov na vrhu tabele, izredno veliki. Medtem ko se na primer dve organizaciji v letu 1964 sploh nista sestali, sta imeli dve (skupno število vseh organizacij je 24) organizaciji kar enajst sestankov in ena deset. Vse druge organizacije se znotraj teh dveh marginalnih kategorij razvrščajo dokaj enakomerno, razen tistih organizacij, ki so se sestale v enem letu dvakrat in so s svojimi 16,67 % vseh sestankov najmočnejša kategorija. Podobno strukturo glede na frekventnost sestankov imamo tudi v letu 1965, le s to razliko, da se je enajstkrat sestala le ena organizacija, medtem ko primerov, da bi se neka organizacija celo leto ne sestala niti enkrat, ni bilo. Z 19,05 % od skupnega števila sestankov je ponovno najmočnejša kategorija tistih organizacij, ki so se v enem letu sestale

dvakrat, to je poprečno vsakega pol leta enkrat. Nič bistveno drugačen ni položaj v letu 1966, to je zadnje leto pred reorganizacijo Zveze komunistov.

Dokaj zanimiv kazalec, ki nedvomno tudi po tej plati kaže na stalno težnjo k padanju aktivnosti vse do začetka reorganizacije, je poprečno število sestankov v enem letu na eno terensko osnovno organizacijo. Ta poprečja so bila v analiziranih letih takšna: 1964 je prišlo na eno organizacijo 5,13 sestankov, leta 1965 število pade na 4,95 in se leta 1966 zmanjša še na 4,90, v letu 1967 pa poprečje pade kar na 2,57 sestanka na eno organizacijo. Težnja upadanja tudi »formalne aktivnosti« je torej razvidna. Komunisti so se v teh organizacijah iz leta v leto redkeje sestajali. In kakšno je stanje v združenih organizacijah po reorganizaciji v občini? Po kriteriju, ki ga trenutno analiziramo, je stanje zadovoljujoče, saj se je aktivnost novih združenih organizacij v primerjavi s stanjem pred reorganizacijo močno povečala. V letu 1968 se je poprečno število sestankov na eno organizacijo dvignilo na 6,11 sestanka na organizacijo. Tudi notranji odnosi v strukturi frekventnosti sestajanja so zelo ugodni. Manj kot treh sestankov ni imela nobena izmed devetih združenih organizacij, najaktivnejša pa jih je imela deset.

Pri delu nekdanjih terenskih osnovnih organizacij smo ugotovili dokajšnjo naključnost in neorganiziranost, nasprotno pa moramo ugotoviti, da je analiza združenih organizacij pokazala, da je delo postalo bolj organizirano, razpon med mejnimi kategorijami po številu sestankov se je bistveno zmanjšal, kar opozarja, da organizacije niso tako kot v prejšnji praksi prepuščene zgolj same sebi, temveč je vpliv občinskega vodstva organizacije Zveze komunistov močan.

Po tej strani lahko torej sklepamo, da se je aktivnost združenih organizacij, ki delujejo na terenu, glede na preteklo prakso v marsičem popravila. Organizacije, ki so bolj številčne, kot so bile pred reorganizacijo, se pogosteje sestajajo, dosledneje uveljavljajo načelo sestajanja po potrebi, organiziranost komunistov na podlagi družbenointegracijskega načela v novih oblikah pa je v tej razsežnosti povzročila večjo aktivnost. Tu so rezultati torej ugodni, čeprav še v marsičem ne dosegajo tistega, kar smo z reorganizacijo Zveze komunistov hoteli doseči. Formalno je torej aktivnost združenih organizacij večja od nekdanjih terenskih osnovnih organizacij, drugo pa je seveda vprašanje, kakšna je aktivnost komunistov, ki so organizirani v novih organizacijskih oblikah. Na to vprašanje bomo lažje odgovorili, ko bomo pregledali še delovno vsebino analiziranih organizacij Zveze komunistov.

III

Na vprašanje, ali je nova delovna oblika organizacij Zveze komunistov po reorganizaciji pozitivno vplivala na vsebino dela (kar pa je brez dvoma bistvena stran reorganizacije same), bomo lahko

odgovorili, če iz obsežne analize primerjamo samo nekaj najznačilnejših podatkov. Oglejmo si tabelo z nekaterimi pomembnimi številkami:

Vsebina sestankov (v %)	1964	1965	1966	1967	1968
disciplina	4,18	6,15	3,03	—	—
članarina	6,09	2,96	6,06	2,27	2,12
sprejem v ZK	4,65	4,73	2,02	—	6,17
kadrovska vprašanja	6,97	4,14	3,53	12,10	23,40
pregled okrožnic	6,09	2,36	1,01	—	—
kaznovalna politika	1,86	0,53	1,01	—	—
druga organizac. vpraš.	11,72	7,68	9,09	6,51	17,02
študij materialov	24,28	26,62	21,71	19,31	—
program dela	2,32	1,76	8,08	2,27	20,40
problemi SZDL	1,39	1,17	2,02	5,67	1,02
problemi kraj. skup.	0,93	1,17	6,06	2,27	—
zbori občanov	0,93	—	2,53	3,41	—
gosp. reforma	—	5,31	1,51	9,10	1,02

OPOMBA: Iz obsežnega pregleda celotne vsebine dela analiziranih organizacij smo povzeli samo nekatere kategorije, zato seštevki odstotkov ne dajo skupne vsote 100 %.

Ti podatki samo potrjujejo že zdavnaj ugotovljeno dejstvo, da so se terenske organizacije v pretežni meri ukvarjale s svojo lastno problematiko. Več kot polovico svojega časa so komunisti v združenih organizacijah pred reorganizacijo posvečali samo notranjim problemom v svoji organizaciji. Popolnoma razumljivo je, da je bilo tako delo neplodno, da komunisti v preteklih letih na svojih sestankih niso reševali tistih življenjskih vprašanj, ki bi jih morali. Da je iz leta v leto padala tudi udeležba na takih sestankih, je razumljivo samo po sebi, saj se mnogim članom ZK preprosto ni več ljubilo (mnogi so čutili celo odpor), da bi dobesedno zgubljali čas v jalovih razpravah v osnovnih organizacijah na terenu. Tako delo ni služilo prav nobenemu namenu in je bilo praktično brez slehernega haska, še več, v veliki meri je škodovalo organizaciji ZK ter zmanjševalo njen družbeni vpliv in omajani ugled! Poleg notranjih organizacijskih vprašanj so se te organizacije pretežno ukvarjale s študijem raznega gradiva (plenumi, posvetovanja, resolucije, članki), vendar je bilo tudi to v veliki meri zgubljanje časa, ker so bili ti sestanki večinoma slabo pripravljene, v svojih sklepih pa so ostajali na splošni ravni in niso mislili na aplikacijo na konkretne razmere. Niso analizirali razmer na terenu oziroma na področju, na katerem so komunisti delali in živeli; ker ni bilo ustrezne podlage, tudi niso mogli sprejemati sklepov za

skupno in enotno akcijo. Takšno delo je bilo jalovo, negativne posledice, ki jih je imelo, pa so dobro znane in jih čutimo še danes!

K temu, da je bilo delo slabo organizirano in naključno, lahko na podlagi zgornjih kazalcev dodamo še to, da je bilo tudi brez slehernega programskega temelja, ki pa je bistvena prvina slehernega organiziranega dela. Organizacije so o delovnih programih le redko razpravljale, večinoma pa jih sploh niso imele. Zanimiva pa je v tej zvezi ugotovitev, da se je razpravljanje in sprejemanje konkretnih programov močno povečalo v letu 1968, ko so vse združene organizacije brez izjeme sprejemale konkretne programe za svoje delo. Vsebina teh programov in to, kako so jih uresničevali, je seveda poglavje zase, vendar to presega vsebino tega sestavka. Dejstvo je, da se je težnja k organiziranemu in programiranemu delu uveljavila, to pa je brez dvoma pomembna pridobitev, ki pa lahko izhaja iz dveh temeljev: ali je tako delo rezultat organizacijskih sprememb in so organizacije glede na svojo novo notranjo strukturo ugotovile, da brez konkretnih delovnih programov ne bodo mogle načrtno in učinkovito delati, ali pa je to rezultat večjega in neposrednega stika občinskega vodstva Zveze komunistov s komunisti v bazi; bodi že tako ali drugače, izredno pomembno je, da imajo nove združene organizacije vsaka svoj delovni program!

Razumljivo pa je, da bolj ali manj konkretni delovni programi nikakor ne zadostujejo, če bodo ostali samo na papirju, kajti če bi bilo tako, potem so programirali delo zgolj zategadelj, da bi zadovoljili neki zahtevi višjega partijskega vodstva. Delovni programi torej ne zadostujejo; skušnje iz polpreteklega časa pa opozarjajo, da so po začetnih pozitivnih vzgibih, ki so se med drugim kazali tudi v večji notranji dejavnosti in v zboljšani delovni vsebini, že popustili, kar pa nas resno skrbi; in pri dobršnem delu komunistov se zato že kažejo dvomi o uspešnosti reorganizacije.

Iz podatkov, ki smo jih nanizali v naši (okrnjeni) tabeli, lahko popolnoma jasno razberemo, da se komunisti v nekdanjih terenskih organizacijah s številnimi pomembnimi vprašanji sploh niso ukvarjali. Problemov dela Socialistične zveze, problemov krajevne samouprave in krajevnih skupnosti nasploh, problematike zborov občanov, dalje problematike dela mladine ter številnih drugih vprašanj na sestankih komunistov praktično sploh niso obravnavali, čeprav iz družbene prakse vemo, da je ravno na teh področjih v preteklih obdobjih prišlo do številnih vprašanj in velikih problemov, ki pa so jih komunisti v terenskih organizacijah spregledali, kakor da jih sploh ni! Poudariti moramo, da so ta vprašanja bolj ali manj odprta tudi še danes, saj se jih komunisti tudi v združenih organizacijah praktično ne lotevajo.

Kot pozitivno dejstvo moramo upoštevati ugotovitev, da so komunisti v združenih organizacijah odpravili s svojih dnevnih redov nekatera notranja organizacijska vprašanja in da so hkrati nekatera

področja dobila novo vsebino. Več je razprav o sprejemanju v Zvezo komunistov, kadrovskim vprašanjem na sploh pa so organizacije posvetile veliko več pozornosti kakor v preteklosti. Drugače kot leta pred reorganizacijo, ko so organizacije v okviru kadrovskih vprašanj pretežno razpravljale o problemih novih vodstev ob letnih konferencah, pa se je obravnavanje kadrovske problematike v zadnjih letih razširilo tudi na druga področja, predvsem pa na številna kadrovska vprašanja v okviru krajevnih skupnosti. To je brez dvoma pomemben napredek, čeprav moramo hkrati poudariti, da obstoje mnoge pomankljivosti tudi še v sedanjem delu.

Positivne premike na posameznih področjih, nekatere konkretne rezultate, ki jih je povzročila reorganizacija Zveze komunistov, pa v veliki meri zmanjšujejo negativni ostanki stare delovne prakse. Kljub temu, da ugotovljeni kazalci kažejo na velik odmik od urejanja notranjih organizacijskih težav, pa moramo upoštevati, da so te organizacije še vedno v dobri meri odmaknjene od konkretnega življenja svojega področja, da se premalo angažirajo in zavzemajo za sprotno in dosledno urejanje odprtih vprašanj, ki jih poraja družbena praksa. Premalo je akcije, premalo osebne zavzetosti, temelječe na zavesti, premalo odgovornosti in kritičnega odnosa tako do dela organizacij kot celote kakor tudi do posameznih komunistov. Če poudarjamo, kako pozitivno je, da so se organizacije »osvobodile« razpravljanja o sebi in svojih problemih, pa moramo nujno upoštevati tudi to, da je razpravljanje o razsežnostih reorganizacije Zveze komunistov, o konkretnih oblikah njenega dela vse predolgo angažiralo komuniste, ki so, razpravljajoč o svojem delu, o svoji prihodnji organizacijski obliki in iz tega izvirajoči novi delovni vsebini, zapravili veliko časa, hkrati pa so stali bolj ali manj ob strani, ko je praksa porajala svoje probleme. Zveza komunistov se je brez dvoma vse preveč ukvarjala sama s seboj, medtem ko je življenje teklo dalje. Glede na porabljeni čas, množico dokumentov in najrazličnejših sklepov bi morali biti rezultati zdaj še boljši, kakor pa so. Kvalitetni premiki, ki smo jih dosegli, ne ustrezajo obsežnosti razprav in kvaliteti postavljenih ciljev. V nekaterih bistvenih vprašanjih z rezultati (kljub relativnemu napredku) nikakor ne moremo biti zadovoljni.

IV

Če poskušamo na podlagi naših podatkov nanizati nekatere bistvene ugotovitve v zvezi s postavljenimi vprašanji, potem lahko ugotovimo, da se je z reorganizacijo pri delu komunistov na terenu vendarle nekaj premaknilo. Čas po reorganizaciji je brez dvoma še prekratek, da bi lahko zabeležili kake pomembnejše rezultate, vendar pa je razvojna težnja takšna, da lahko na njeni podlagi zanesljivo sklepamo, da bo aktivnost novih združenih organizacij v prihodnje še večja, da se bodo vsebinsko še bolj prilagodile družbenim razmeram ter tako postale pomemben dejavnik v uresničevanju naših sploš-

nih družbenih ciljev. Večja dejavnost organizacij in delno zboljšana vsebina njihovega dela pa še ne pomenita, da so se tudi komunisti kot posamezniki aktivneje vključili v proces družbenega razvoja. Vprašanje individualne aktivizacije v smislu zavestnega in predanega vključevanja komunistov v aktivno delo je še vedno odprto. Individualna neprizadetost, tolerantnost in pogosto zgolj formalna in deklarativna pripadnost so še vedno odprta vprašanja, od rešitve katerih pa je v marsičem odvisna nadaljnja aktivnost celotne organizacije, njen ugled in uspešnost in učinkovitost njenega dela.

Komunisti, organizirani v novih združenih organizacijah na terenu, se še vedno vse preveč usmerjajo k obravnavanju splošnih vprašanj in načelne politike, vse premalo pa so obrnjeni h konkretni vsakodnevni praksi družbenega razvoja. Brez dvoma je nujno potrebno, da sleherni član dobro pozna glavna izhodišča politike, vendar pa je zgolj poznavanje brez apliciranja na probleme področja, v katerem komunisti delujejo, samo slepilo, ki lahko na yidez zbuja kvalitativne spremembe glede na staro stanje pred reorganizacijo, v bistvu pa ostaja v mejah neučinkovitosti. Prizadevanja vodstvenih organov, da bi uveljavili bistvene spremembe so prav gotovo pozitivna in dosledno vztrajanje pri izvajanju smernic mora nujno roditi pozitivne rezultate. Na izhodiščno vprašanje o tem, ali smo tudi na področju terenskih organizacij z reorganizacijo storili korak naprej ali ne, moramo odgovoriti pritrdilno, vendar z nekaterimi bistvenimi pridržki. Dokler ne bomo dosegli, da bo sleherni komunist čutil svojo neposredno in odgovorno povezanost z reševanjem perečih družbenih problemov, dokler ne bo čutil, da je dolžan aktivno poseči v razreševanje vsakodnevnih problemov in konfliktov, dokler ne bo sleherni z vsemi svojimi zmožnostmi in močmi pripravljen, da prevzema konkretne naloge, tako dolgo tudi spremembe organizacijskih oblik niso rešitev nekdanjih problemov. Če bomo dosledno vztrajali pri izvajanju načrtane poti, če bomo še naprej pomlajevali partijske vrste z novimi svežimi močmi in če bomo prizadeto in odgovorno reševali postavljene naloge, bo reorganizacija Zveze komunistov tudi na tem področju rodila pričakovane rezultate, ki se bodo brez dvoma pokazali v tem, da se bo moč idejnega vpliva komunistov še povečala, da se bo še bolj kot v zadnjem času povečal ugled organizacije kot celote in da bomo pri uresničevanju velikih ciljev, ki stoje pred nami, prav gotovo še bolj učinkoviti kot doslej.

In na koncu še odgovor na temeljno vprašanje: korak naprej — da ali ne? Brez dvoma DA, toda preskromen je ta naš korak glede na vloženo delo, na porabljen čas in še posebej glede na pereče potrebe in odprta vprašanja našega hitrejšega družbenega razvoja — in vendar zadosten, da zanesljivo shodimo po jasno načrtani poti!

Domovi na razpotju

Domovi za učence srednjih šol v sistemu vzgoje in izobraževanja nikoli niso bili deležni tolikšne pozornosti kot na primer študentski domovi ali vzgojni zavodi. Nekatere zadnje razprave pa so pokazale, da tudi pri teh dveh vrstah domov stanje ni posebno zadovoljivo. In vendar so bila prav pri domovih za učence srednjih šol zakonska določila v najhujšem nasprotju s pravim stanjem stvari, z družbenim vrednotenjem domov, z njihovo resnično vrednostjo in statutom v sistemu vzgoje in izobraževanja.

I
Domovi so bili potisnjeni v ozadje družbene skrbi nemalo zato, ker smo jih obravnavali predvsem kot socialne ustanove. V tej domeni je veliko netočnosti, a verjetno drži — če bi domove že kar od začetka funkcionalno vključili v sistem vzgoje in izobraževanja in predvsem določili načine, kako naj uresničujejo svoje možnosti, da pomagajo pospeševati učnovzgojno delo in celo odločilno vplivajo na celovito osebnostno rast več kot 10.000 mladih fantov in deklet, tedaj bi danes problematika domov ne bila tako zelo vznemirljiva. Ali ni nadvse značilno in že skoraj neverjetno, da bodo v domovih, upajmo, šele z novim šolskim letom začeli z vzgojnoizobraževalnim delom po tako imenovanem splošno veljavnem načrtu? Doslej tega načrta domovi niso imeli, kar seveda ne pomeni, da je to popolnoma onemogočilo kvalitetno učnovzgojno delo. Prav zato so si marsikje še bolj prizadevali. Razumljiv pa je negativni vpliv, ki ga je takšna nedoslednost verjetno povzročala v domovih.

Podatki, da domovi še niso pravno urejeni, da imajo težave z materialnim položajem, s kadri, da jih je premalo in da še teh družba ne vrednoti primerno, da je sodelovanje med domovi in šolami preskromno — samo poudarjajo, kako skromne možnosti imajo domovi, da bi prepričevalneje in učinkoviteje uveljavljali svojo družbeno in vzgojno funkcijo.

Nasploh bi morali priznati, kar jasno potrjuje struktura dohodkov in izdatkov domov, da z domovi družba šolski mladini že nekaj časa znatno manj pomaga, kot to nekateri mislijo. Zakaj lahko tako sodimo? Poprečna oskrbovalnina v slovenskih domovih je 280 din

na mesec. Gojenci plačujejo najvišji prispevek (330 din) v Domžalah in najnižjega v Izobraževalnem centru Litostroj v Ljubljani (120 din). Dnevni stroški oskrbe za gojenca so seveda večji — osebni dohodki za tehnično osebje, živila, voda, električna energija, funkcionalni izdatki, amortizacija in drugo znesejo na mesec 319,20 din, kar pomeni, da dom prispeva za gojenca samo 39,20 din mesečno. Letni znesek je res skromen in brez pretiravanja lahko sklenemo, da danes domovi ne morejo biti nobena apostrofirana socialna ustanova več.

Kar pogledjmo! Za vzgojo so lani porabili domovi na dan 2,73 din, mesečno pa 81,90 din. Če torej napravimo preprost račun, je bila ekonomska cena oskrbe poprečno 401,10 din na mesec. Struktura dohodkov v domovih je tako nadvse zgovorna — gojenci prispevajo v domsko blagajno čez 60 % sredstev, lastnih dohodkov zberejo domovi skoraj 22 %, družbene dotacije pa znašajo le 13,50 %. Seveda je nesmiselno trditi, da se družbena skrb za domove omejuje samo na to. To ne. Vendar ti podatki, za katere smo lahko prizadeti in neprizadeti hvaležni skupnosti dijaških domov in domov mladine v poklicnem izobraževanju SRS, postavljajo na glavo mnenja o vzrokih za mačehovsko socialno politiko do domov. Hkrati pa je toliko bolj nerazumljivo, da kljub temu, ko le poznamo sedanje stanje, nismo pogumnejši in dokončno ne odgovorimo na vprašanje — kaj zdaj, v tem trenutku domovi pomenijo v sistemu vzgoje in izobraževanja in kakšne so možnosti — če so — za nadaljnji nekoliko perspektivnejši razvoj domov.

II

Takoj po vojni smo, zaradi zgledov najbrž, začeli s politiko, ki naj bi omogočila bivanje v domovih kar največjemu številu mladine. Za takrat lahko navedemo res lepe številke — 177 domov s 17.300 učenci. Toda kaj kmalu smo tudi na tem občutljivem področju začeli upoštevati ekonomska načela — samofinanciranje. V šolskem letu 1963/64 smo imeli v Sloveniji le še 71 domov, v katerih je prebivalo 9.899 gojencev. Število domov se tudi v tem letu ni ustalilo, saj smo lani ugotovili še manjše število domov — 63 in v njih 10.045 učencev. Sedanja kapaciteta domov daje možnosti za oskrbo 17,10 % slovenske srednješolske mladine. Med domovi je 20 takih, ki so preveč zasedeni, 29 pa jih ni polno zasedenih. V domu šolskega industrijskega kovinarskega centra v Štorah je izkoriščenih le 57 % kapacitet. Podatki o zasedenosti kažejo na zanimivo protislovje in omogočajo najrazličnejša ugibanja — še posebej, ker na primer v celjski občini, kjer si vodstva domov nič kaj preveč ne obetajo od vpisa v novem šolskem letu, na šolah marsikdaj ugotavljajo, kako veliko število vozačev hromi razmah interesnih dejavnosti. Na nekaterih šolah se vozi tudi več kot polovica dijakov.

Vprašanje se nam kar samo vsiljuje — zakaj se srednješolska mladina ne usmerja v domove? Kaj ji v njih ni všeč? Cena oskrbnine,

domski režim ali kaj drugega. Ali morda domovi, predvsem pa šole ne znajo dovolj popularizirati ugodnosti domskega dela in življenja? Ali ta razmeroma skromni interes mladine napoveduje stagnacijo v razvoju domov in celo onemogoča razpravo o perspektivnem razvoju domov?

Na vprašanje je težko odgovoriti, vendar moramo kot na zelo realno dejstvo opozoriti na tele ovire, ki vplivajo na odločitve dijakov, preden se vpišejo v domove: visoka oskrbnina, slab materialni položaj domov, boljše prometne zveze, pri nekaterih večji interes za privatna stanovanja in poceni hrano v kakšni samopostrežni restavraciji itd.

Že samo če primerjamo število vozačev in zasedenost v domovih, se moramo vprašati o družbenem interesu. Vendar ni nobenega dvoma, da je družba, da so šola, starši, domovi, organizacije in društva zelo zainteresirani za načrtno usmerjanje srednješolske mladine v domove. Ne zaradi domov, kajti domovi so zaradi mladine — temveč zato, ker smo bolj ali manj vsi prepričani, da ima učenec v domu veliko boljše delovne in življenjske razmere kot njegov sošolec — vozač. Navsezadnje tudi podatki o učnih uspehih, ki jih dosega učenci v domovih, niso tako nepomembni, da bi jih smeli prezreti. V šolskem letu 1967/68 je v 18 domovih šolsko leto uspešno končalo nad 95 % učencev, v 35 domovih pa je uspešno končalo šolsko leto od 80 do 95 % gojencev. Toda še nekaj drugega opozarja, kako pomemben družbeni odnos moramo izoblikovati do položaja domov. Znana je struktura zasedbe, v kateri po socialnem izviru prevladuje delavska in kmečka mladina.

Pomagajmo si s številkami. Iz delavskih družin (upoštevani so tudi otroci dela intelektualnih delavcev) je v domovih 35 do 57 % gojencev, iz kmečkih pa 20,21 %. Sorazmerno precej mladine je iz družin upokojencev — kar 12,52 %, le za nekaj odstotkov manj kot iz uslužbenskih družin. Struktura domske mladine ničesar ne zanika, nasprotno, samo kaže, da so domovi za del naše srednješolske mladine, tiste, od katere pričakujemo, da bo izboljšala socialno strukturo študentov, edina možnost za šolanje na srednji šoli. Kje so razlogi za to, je težko reči. Toda o tem, kako veliko prispevajo za šolanje svojih otrok starši — in to ni majhna žrtev, če pomislimo na povprečni slovenski osebni dohodek — govori podatek, da 6509 učencev v celoti plačuje oskrbne stroške v domovih.

Če se na eni strani torej zavzemamo za načrtno usmerjanje mladine v domove, potem naj bo ta odločitev rezultat naše gospodarne kadrovske politike. Dogovoriti bi se morali za primerne kriterije, ki bi predvsem nekaterim kategorijam mladih ljudi omogočili, da stanujejo v domovih — toda tako, da bi politiko družbenega subvencioniranja jasno opredelili. Tam, kjer podpore ne bi bilo treba, pa naj gojenec plača ekonomsko ceno. Še veliko odločneje bi morali odpreti

domove delavski in kmečki mladini, ki po navadi že tako in tako nima enakega izhodiščnega položaja, če hoče nadaljevati šolanje.

Vsekakor pobude predsedstva republiške konference ZMS, da naj bodo za sprejem v dijaške domove glavni kriteriji učenčeva oddaljenost od kraja šolanja, socialni položaj in intelektualna sposobnost gojenca, ne gre zanemariti in bomo morali o njej temeljito razpravljati. In če gledamo razvoj domov nekoliko perspektivno, še posebno glede na že omenjene podatke in dileme, pri načrtovanju tega razvoja ne bomo smeli pozabiti na gospodarske in družbene značilnosti regionalnih središč, iz katerih bi naj mladina prihajala v domove. Že sedanja zasedenost domov kaže, da mreža domskih kapacitet po slovenskem srednješolskem prostoru ni primerno razporejena.

Vsekakor je najpomembnejše tole: o mreži domov, o njihovi problematiki in perspektivi ne moremo govoriti, ne da bi jih enakovredno vključili v program za razvoj srednjega šolstva na Slovenskem. V sistemu vzgoje in izobraževanja podcenjujemo pomen učno-vzgojnega dela in življenja v domovih.

III

Če se strinjamo s to ugotovitvijo, ki nam je nihče ne more opo-
nesti, saj domovi za načrtno uresničevanje vzgojnih in izobraževalnih
ciljev še zdaj nimajo primerne dokumenta oziroma ga šele obliku-
jejo, to samo ponovno dokazuje, kako nejasna je fiziognomija domov
v tem trenutku. Kaj je takšna družbena malomarnost povzročila, je
menda jasno. Ponekod se je učenčevo življenje in delo omejilo le na
prebivanje v domu. Tam, kjer je bilo tako, o kakšnih posebnih vzgoj-
nih prizadevanjih ne bi mogli govoriti. Seveda bi bilo zelo nepri-
merno, če bi tako stanje posploševali, saj so spet drugje dosegli prav
na področju vzgoje lepe uspehe. Skratka — neurejen status domov
v sistemu vzgoje in izobraževanja je povzročal močno diferenciacijo
v kvaliteti vzgojnih prizadevanj.

Najbrž zato ni težko slutiti, zakaj je velikokrat prišlo do kratkih
stikov med šolami in domovi za učence. Neprimerno družbeno vred-
notenje vzgojnega dela v domovih, bolje povedano, to, da mnogi
niso priznavali precejšnjega pomena domskega življenja in dejavnosti
za celovito rast mlade osebnosti, je povzročilo, da je med šolami in
domovi prišlo do odnosov zelo različnih kvalitetnih stopenj. Drugače
je bilo seveda tam, kjer sta se šola in dom prostorsko povezovala.
Vendar lahko povzamemo, da je odzivnost za posamezne probleme
doma v šolah pojenjala večkrat, kot pa so bili domovi gluhi za šolske
probleme. Pa čeprav nam je iz pedagoške prakse dobro znano, da
neenotnost vzgojnih prizadevanj in vplivanj onemogoča vsakršno
prizadevanje.

Plaho bi lahko celo trdili, da odnosi med šolami in domovi
pravzaprav simptomatično kažejo na izrazito izobraževalno usmerje-

nost srednje šole. Pri načrtovanju nadaljnjega razvoja domov vsekakor na problemsko ostrino teh odnosov ne bomo smeli pozabiti.

Oči bi si zakrivali pred resnico, če bi trdili, da so politične, družbene in interesne organizacije in društva pokazale kaj več navdušenja za mladino v domovih. Spominjam se, kako mi je upravitelj nekega dijaškega doma v Celju žalostno pripovedoval, da ne more nikogar prepričati o idealnih možnostih zavzetega dela z domsko mladino. Pa še kako res je, da ni majhna stvar, če 400 do 500 razmeroma neorganiziranih fantov in deklet čaka — na zanimiv in privlačen obisk kogarkoli.

Urejeno notranje življenje omogoča uspešno oblikovanje hišnega reda in programa že pri minimalni dejavnosti mladine. Poleg obveznih učnih ur ostaja v večernem času dovolj možnosti za intenzivne interesne in druge dejavnosti. Značilnosti domskega življenja, ki je rezultat družbenega odnosa do domov in do mladine v njih, so brez dvoma vplivale na položaj učenca v domskem samoupravljanju.

Danes vse pogosteje razpravljamo o tem, kakšen naj bo položaj dijaka v samoupravi (šola ali dom); te razprave morda celo bolj pritegujejo prosvetne delavce in vzgojitelje kot pa mladino, ki včasih sprejema nekatere samoupravne pravice, kot da so samoumevne. Pa če pridamo Makarenkovim uspehom kolektivne vzgoje, ki jo je sijajno organiziral v nekoliko drugačnem okolju, času in razmerah, še tako očitno oznako starosti in nerealnosti, je vendarle res, da daje dom kot organizirana prostorska, življenjska celota izredno velike možnosti za oblikovanje miniaturne mladinske samouprave. Ali natančneje povedano: možnosti za aktivno in ustvarjalno dejavnost mladine v samoupravnem življenju doma.

Rekel bi celo, da stopnja te dejavnosti najbolj jasno kaže na uspešnost vzgojnih prizadevanj. V domovih sami priznavajo, kako so bili gojenci v domovih nemalokrat predvsem objekt vzgojnih ali pa celo sploh nikakršnih prizadevanj. Docela mirno lahko zapišemo, da so za takšno stanje odgovorni tudi mladi ljudje sami, kot je bržkone res, da bi se v drugačnih razmerah pri mladih hitreje razvil čut za samoupravno dejavnost. Neizkoriščene možnosti za ustvarjalnejšo vlogo mladine v samoupravni strukturi doma samo opozarjajo, kako skromno smo se zavedali nalog domov pri uresničevanju splošnih vzgojnih ciljev. Še enkrat pa poudarjam, da je to tembolj vznemirljivo zaradi znane socialne strukture gojencev v domovih pa tudi zaradi pretežne izobraževalne usmerjenosti šole.

O bogati dejavnosti, ki bi lahko potekala v domovih, in o možnostih zanjo ni težko razpravljati. Zato pa je izredno pomembno vprašanje, kako je s tistimi, ki so jedro domske vzgoje in vseh drugih delovnih prizadevanj mladine v domovih. Nujno moramo podrobneje spregovoriti o kadrih v domovih, o kvalifikacijski strukturi zaposlenih, predvsem vzgojiteljev. Najprej nekaj podatkov o pedagoški kvalifikaciji. V letu 1968 v 63 domovih v Sloveniji med 272 vzgo-

jitelji ni imelo pedagoške kvalifikacije 81 vzgojiteljev. Še več bi povedal tale podatek. V zadnjih štirih letih je delalo v domovih povprečno 23,8 % pedagoško izobraženih vzgojiteljev. Struktura zaposlenih vzgojiteljev pa je sploh tako heterogena, da o splošni fiziognomiji vzgojiteljskega kadra težko govorimo, čeprav je res, da glede na stopnjo prevladuje srednja izobrazba.

In še tale zanimivost. Vzgojitelji ugotavljajo, da bi se lahko vzgojno delo najuspešneje uresničevalo, če bi obveljal normativ 30 učencev na vzgojitelja. Zdaj pa nekateri pedagogi delajo tudi z oddelki, v katerih je po 60 gojencev. Kadar je tako, je vzgojitelj lahko kvečjemu še paznik oziroma nadzornik.

Zakon o srednjem šolstvu in pravilnik o načinu pridobitve pedagoške izobrazbe učiteljev in vzgojiteljev v domovih napoveduje, da se bo morala struktura vzgojnega osebja zboljšati.

Verjetno pa je res, da do bistvenih sprememb ne bo prišlo toliko časa, dokler vzgojiteljevo delo v domu ne bo ustrezno družbeno priznано in ovrednoteno. Pri tem seveda nalašč ne omenjam delovnih razmer, specifičnih zahtev domskega vzgojnega dela in šele letos urejenega financiranja vzgoje v domovih za učence srednjih šol.

IV

Če sem se v tem pregledu stanja v domovih za učence srednjih šol na Slovenskem izognil opisu in podatkom o njihovem materialnem položaju, sem to naredil namenoma. Iz preprostega razloga, ker ta materialni položaj izraža takšno ali drugačno družbeno vrednotenje domov.

Razveseljivo je, da bo kulturnoprosvetni zbor slovenske skupščine že jeseni razpravljal o celotni problematiki domov. Parcialne razprave bodo škodile. Domove za učence lahko obravnavamo edinele kot sestavni del našega sistema vzgoje in izobraževanja. Razprava zunaj tega okvira bo neplodna. Kajti o perspektivnem razvoju domov in o možnostih za ta razvoj se lahko pogovarjamo le, če bomo znali ugotoviti funkcionalno povezanost šole in domov.

Teh problemov, kot smo spoznali v celjski občini in kot so uvideli verjetno tudi drugod, regionalna središča ne morejo rešiti. Dogovoriti se moramo za primerno slovensko politiko do domov in nato za primerne kvalitetne spremembe v domovih. Nekatera zanimiva protislovja v domovih v tem trenutku, dosedanje vrednotenje domov in počasno reševanje sedanjega neprimerne položaja domov v sistemu vzgoje in izobraževanja zahtevajo, da poglobljeno razpravljamo in primerno ukrepamo. Kajti domovi za učence so res na razpotju kljub nekaterim poskusom, da bi njihov položaj uredili. Samo če bomo njihov položaj kompleksno obravnavali, bomo lahko našli trajne in perspektivne rešitve.

Nezaposlenost kot pojav dela

Za podlago vsakega obravnavanja tega problema je treba vzeti kot nujni *sui generis* odnos med nezaposlenostjo in delom ali, preprosteje rečeno, kot odnos med posebnim in splošnim, med vrsto in rodом. Če hočemo bistveno in ne samo logično eksplicirati problematiko nezaposlenosti, če jo hočemo opredeliti v njenem pojmovnem obsegu kot pojav dela, je neizbežno, da v razpravljanje vpeljemo kategorijo dela. Upravičenost takšnega izhodišča je razvidna sama po sebi, ker je nezaposlenost, ločena od dimenzije in horizonta dela, samo tehnični pojem brez zaželenega smotra, tj., opredeljevanja nezaposlenosti kot določenega načina ne-delovanja in kot posledice v procesu človekovega delovanja. Delo odpira in zapira horizont nezaposlenosti. To nam omogoča, da ta pojem razumemo v njegovi bistveni in polni vsebini in da ga ne položimo zgolj na njegovo pravo mesto — ampak ga tudi razumemo. V Marxovem smislu je delo kategorija prakse. Praksa je bit človekovega bivanja. Če nam to služi kot izhodišče obravnavanja, potem je tako pojmovano delo dano človeku bistveno — človek ga omogoča, iz človeka ustvarja človeka, z njim in prek njega se humanizira človekova narava in udejanja človek kot generična danost, kot *ens humana*. Naj nam bo dovoljeno, da tukaj navedemo paralelizem, ki ni niti distanciranje niti miselno nasilje. Zavoljo jasnosti razlage in same narave načina obravnavanja potrebujemo dvodimenzionalno izhodišče. Delo kot kategorijo prakse in orodje generičnega bitja, s katerim se sam udejanja kot človeško, celovito bitje, je treba razslojevati, vendar ne na plasti, ampak na dva vidika: na delo kot kategorijo človekovega bivanja in na delo kot kategorijo ali (bolje rečeno) pojav človeškega zgodovinskega delovanja, zgodovinske prakse. Razlog za to esencialno in eksistencialno razlikovanje je v tem, da moramo dojeti delo kot bistveni pojav človekove eksistence na oba načina in to popolnoma. Delo je hkrati možnost in dejanskost, je tisto konstitutivno v človekovem bitju in tisto, kar je aktualizirano kot delovanje: delo kot *esenca* človeka in delovanje kot *eksistenca* človeka. Lahko rečemo: človek kot bitje prakse je človek kot delujoče delo tj. tisto, kar delo udejanja, delujoče delo in ne samo možnost dela. Naj takoj opozorimo na rešitev, ki bo pokazala pomembnost te razlike: pojmovanje razlike dela kot možnosti in dela kot delovanja, aktualizirano

ranega dela, je bistveno za razumevanje naravnega in bistvenega odnosa nezaposlenosti kot pojava dela.

Človekova bitnost je delovna, eden izmed konstituentov človeškega bitja je možnost dela. Človek je bitje, ki je *ustvarjeno* za delo in ima to lastnost svoje danosti za bistveno človeško, humano. Delo kot esencialnost bivajočega (Dasein) je prav tisto, kar je najbolj človeško. Nasproti oblike tega notranjega sveta je ena izmed bistvenih človeških oblik zunanjega eksistencialnega sveta delovanje ali strukturaliziranje dela kot možnosti generičnega humanega bitja, torej uresničevanje človeka kot človeka. Če je torej človek v *resnici* človek samo takrat, kadar obstaja stapljanje (in to predpostavlja naravno usklajenost in harmonijo) notranjega in zunanjega vidika človekove danosti, tj., da je človek zunaj samega sebe v svetu stvari to, kar je sam v sebi, v svojem bitju, potem je razumljivo, da človek mora delovati, da mora biti delovno bitje — če hoče biti človek. To je tudi pogoj za človečnost, ker mora biti delovanje humano delovanje in ne kakršno koli delovanje. Kaj ni človeško delovanje že samo po sebi humano in sploh ne more biti drugačno? Lahko je, če ga gledamo s fenomenološkega, natančnejše, parcialnega, finalnega ali efficientnega vidika. Toda delovanje kot delovanje je *bitno* človeško, pripada najglobljemu človekovemu bistvu, in je torej samo po sebi humano. Če to razumemo, se vprašajmo: kaj pa se zgodi, če se bistvena človekova možnost, delo kot delovanje, izkaže za ne-delovanje, ki je v bistvu absolutno nehumano? Z drugimi besedami: kadar delo iz možnosti ne preide v dejanskost, delo ne postane dejavno delo. Ali ima človek takrat možnost, da je človek (kajti šele skoz prakso se človek očlovečuje potrjujoč svojo človečnost)? Onemogoče-no mu je to, kar je najbolj bistveno, to, kar mu najbolj pripada: možnost delovanja — pravica do dela, pravica človeka, da je človek. In prav to je pomen nezaposlenosti v njenem najboljšem širokem smislu, to je bistvo nezaposlenosti kot kategorije dela. Nezaposlenost je v bistvu antihumana: človek postane ne-človek ali natančneje a-humano bitje, ki ne deluje, ne ustvarja in je v stanju, ki je odtujeno delu, ali bolje: delo je odtujeno človeku. Ali bolj preprosto: človeku ni dana možnost, da dela — človeku ni omogočeno, da postane človek. Tako nam pomeni nezaposlenost kot kategorija dela negativnost dela, to, kar delo ni, to, kar je rezultat odsotnosti dela pri delujočem človeku. Če še naprej raziskujemo, bomo videli, da ta humano-etični problem odsotnosti dela v praksi dejansko izhaja iz takšnega bitno človeškega vidika. Nemožnost zadovoljitve duhovnih in materialnih potreb (tj. rezultat ne-delovanja, tj. nezaposlenosti) je samo ožji vidik tega, kar smo rekli že prej in nas usmerja na zgubljanje bitnega načina udejanjenja generične narave.

Tu pa prehajamo na zunanjo, tj., na zgodovinsko dimenzijo dela kot zgodovinskega delovanja, delovanja v svetu. Tu se delo kaže kot človeški ali družbeni pojav, pa tudi nezaposlenost kot izraz nedela. Delo je nosilec človekove zgodovine, delo je omogočilo člo-

veku zgodovinski razvoj. Tu pa lahko delo že specificiramo: delo je predvsem ekonomska, potem pa tehnološka, tehnična, pravna in nazadnje sociološka kategorija znotraj zgodovine kot danosti in človekovega sveta kot sveta dela. Zgodovinsko dejstvo je, da se nezaposlenost kaže kot stalni negativni moment dela. V vsaki zgodovinski dobi, na vsaki stopnji proizvodjalnih sil je nezaposlenost spremljajoč pojav in tako postaja sestavni del dela ali rezultat odnosa proizvodjalnih sil in proizvodjalnih odnosov. Vedno obstaja nesorazmerje med tema dvema temeljnima zgodovinskima kategorijama dela, ki se dejansko kaže kot distinkcioniranje in spopadanje med ekonomsko in politično dejavnostjo, zato je jasno, da se tudi nezaposlenost kaže v večjem ali manjšem obsegu, v tej ali oni obliki ter je pogosto prikrita, velikokrat pa tudi ostro izražena. Gledano sociološko se kaže rezultat tehnološke in ekonomske nezaposlenosti v vrsti družbenih posledic, ki jih lahko raziskujemo z različnih vidikov. Pomembno pa je poudariti: družbena univerzalnost in splošna veljavnost dela odloča, da prodira nezaposlenost kot neudeleženosť pri ekonomskem in duhovnem procesu, ki je pomemben za eksistenco in napredek družbe in za obstoj ljudi v tej družbi, v vse razpoke družbene stvarnosti, v svojo kompleksno strukturo in naravo družbenega življenja in da se zato nezaposlenost kaže vedno kot *splošni* družbeni problem, ne pa samo kot ekonomski ali tehnološki problem. Zgodovina je usmerjena v napredek. To pomeni, da se v tem napredku (pojmovanem najširše) dogajajo spremembe, ki prinašajo poleg pozitivnih tudi negativne prvine. Ena izmed teh negativnih prvin je tudi nezaposlenost (materialno in duhovno nedelo, ki ga ustvarja narava same spremembe nekega zgodovinskega stanja, neuravnoteženega družbenega načina obstoja). Prilagajanje na spremembo vselej zamujajoča sprememba, ki je rezultat neustrezne družbene politike in načina življenja. Vse to pa prinaša nedefiniranost, torej tudi nestabilnost družbene strukture v celoti. V Marxovem smislu skušajo družbeni odnosi dohiteti razvoj proizvodjalnih odnosov, to pa povzročajo v družbeni vrhni stavbi problem trenutne stagnacije in končno tudi nezaposlenost v obliki odklonskega (deviantnega) obnašanja, splošnega nezadovoljstva, moralnih spopadov in končno revolucionarnih impulzov, katerih cilj je to, da človek spet dobi delo.

○ Majhna opomba: človek *mora* delati, mora biti z nečim zaposlen, pa naj bo njegova zaposlitev tudi anti-družbena in anti-socialna. Človek ne more biti golo eksistiranje, že zato ne, ker se tedaj v njem vname permanentni upor in to proti samemu sebi in proti svetu. Nemožnost dela, ne imeti dela za del samega sebe, ne proizvajati materialno ali duhovno pomeni, da človek ni v družbi, ampak zunaj nje, da ni med ljudmi za ljudi in da oni niso zanj; končno to pomeni nemožnost, da človeka ne more potrditi kot človeka niti družba niti drugi ljudje, pomeni ne obstajati, ampak biti neke vrste parijski. Odklonsko obnašanje kot patološko na eni strani in revolucionarno vedenje kot tisto zdravo sta pravzaprav posledici istega po-

java, vzrok obeh vrst vedenja je notranji upor, ako hočeta potrjevati posebnosti in koristnosti človeka. Prva rešitev v negativni obliki sledi potrditvi človeka kot tistega, ki se maščuje ter obrača pozitivno nemožnost družbenosti v negativno aktualnost nedružbenosti, človek ostane v obstoječem in to obstoječe uničuje, ne da bi ga spreminjal. Nasproti devijantu hoče doživeti revolucionar lastno potrditev v progresivni destrukciji obstoječega ter v postavljanju novega. Vse družbene posledice nezaposlenosti lahko zberemo v moralnem, etičnem žarišču. Odklonsko pa tudi revolucionarno vedenje ne nastaja izključno zaradi nezaposlenosti, vendar pa ima v vsoti družbenih odnosov nezaposlenost pomembno mesto. Materialna nezaposlenost pomeni nepreskrbljenost, nemožnost pridobivanja življenjskih sredstev, duhovna nezaposlenost pomeni psihični in moralni pritisk, obliko frustracije in travmo. Materialno-duhovne posledice nezaposlenosti lahko strnemo takole: brezciljno eksistiranje, negotova prihodnost, polom idealov, moralna obsodba družbe, globok zlom v človeku. Naravni izhod iz tega stanja je zaposlovanje v najširšem pomenu besede: tj. omogočanje delovanja v družbi, omogočiti človeku, da je zares bitje prakse, in to pomeni človeško bitje. Kakor je napačno, če štejeemo za nezaposlenost samo materialno nezaposlenost, vzrok temu leži v materialni sferi družbe, pri tem pa pozabljamo na duhovno nezaposlenost, ki temelji v neprilagojenem povezovanju materialnega in družbenega procesa in v duhu časa, v duhovnem podnebnju, ki izhaja iz tega, omogoča delno nezaposlenost in iz te nezaposlenosti tudi sledi, tako je treba razlikovati nezaposlenost od brezdelja. V viziji družbe obilja ustvarja fantastični razvoj proizvodjalnih sil pogoje za zmanjšanje delovnega časa pa tudi proizvodjalnega dela v klasičnem smislu besede. Delovni čas postane tu prosti čas, proizvodjalna »nezaposlenost« omogoča duhovno zaposlenost. Tu je delo izginilo, ni ga več, vendar ni bilo odvzeto, tj., ni bilo ne-dano kot pojav nezaposlenosti. Brezdelnež je proizvodjalno nezaposlen v ekonomskem procesu, vendar zato, ker delo ni več potrebno, saj lahko dela kaj drugega. Tisti, ki ni zaposlen, pa je nasprotno zgubil pravico do dela, medtem ko delo kot proizvodjalno delo še obstaja in ga na tisoče drugih ljudi tudi ima. Brezdelnež v družbi izobilja ima sredstva za življenje, nezaposleni pa jih nimajo ali zelo malo. Zato brezdelnež lahko duševno dela, nezaposleni pa tega ne more. Nezaposlenost običajno štejejo za pojav preteklosti in sedanjosti, brezdelje pa za pojav prihodnosti in v neki fiktivni točki naj bi prešli iz kraljestva nujnosti v kraljestvo svobode. Strašilo kraljestva nujnosti je nezaposlenost, hiperprodukcija potreb in nesorazmerna ekonomska politika, kraljestvo svobode pa je brezdelje in duhovno izpopolnjevanje, igra s svobodo ter materialna blaginja. Današnji razvoj kaže divergentnost ali, bolje rečeno, dve možnosti: ali vse večja nezaposlenost, ker stroj spodriva človeka in ta zaradi družbene politike ostaja brez življenjskih sredstev, ali pa bo ta vse večji tehnološki napredek ekonomsko pripeljal do vse večjega zaposlovanja, ker se družbena pro-

izvodnja diferencira ter vrstno večja, kvantificira, ker rastejo potrebe? To drugo stališče zahteva po svoji strani radikalne spremembe v družbeni politiki in njeno izenačevanje s tehnološko-ekonomsko politiko proizvodjalnih odnosov. Obstaja pa vprašanje: ali pomeni vse večji razvoj industrije v zgodovini tudi večji odstotek nezaposlenosti? Menimo, da v razmerju glede na stopnjo in kvantiteto tehnično-industrijskega razvoja neke zgodovinske stopnje ostaja odstotek zaposlenosti in nezaposlenosti približno isti. Fourastierovo stališče bi bilo približno isto, ko poudarja, da tehnološki napredek sicer spreminja strukturo zaposlenosti, vendar pa ne tudi ravni, čeprav ugotavlja zmanjšanje zaposlenosti, sicer ne na splošni, pač pa na parcialnih ravneh ekonomije. Njegovo mišljenje, po katerem obstaja oziroma se nenehno vzpostavlja ravnotežje na splošni ravni tako, da poteka migracija iz sektorja posredne tehnike, kjer stroj izriva človeka, v sektorje nizkega tehničnega napredka, naj bi povezovalo in blažilo obe divergentni stališči. To, da so človeške potrebe izvor dela in da eksistira celotna ekonomska aktivnost zaradi zadovoljevanja njegovih potreb, pomeni, da se tudi delo kvantitativno povečuje s hiperprodukcijo potreb. Prav zato je začela avtomatizacija nevarno zamenjavati človekovo moč in s tem vedno bolj zaposlovati njegov razum. Toda človeška moč mora biti vedno nekako zaposlena. Ali bo smer avtomatiziranja družbenega materialnega dela skušala vključiti celotno materialno delo ali pa bo vedno ostal en del neavtomatiziran ali polavtomatiziran? Če je odgovor pritrdilen, potem bo problem zaposlovanja rešen. V teh razmerah bo vedno večje, in kar je pomembnejše, vedno bolj raznovrstno delo omogočilo tudi boljše zaposlovanje, tj., družbeno koristno delovanje. To je torej prehod k družbi izobilja ali k Marxovemu kraljestvu svobode, kjer je človek osvobojen nujnosti povezovanja z materialnim procesom proizvodnje, tako da se človeku ni treba posvečati samo njemu. Ali v ekonomskem jeziku: vedno je obstajal in tudi še bo obstajal neki odstotek nezaposlenih; v sociološkem jeziku: nezaposlenost je spremeni družbeni pojav zaposlenosti, tj., ekonomskega procesa. To je kot ideal stremljenje, da bo postal razred nezaposlenih (če lahko tako rečemo) v bližnji prihodnosti brezdelni razred, tj. da bo razred ljudi, ki so osvobojeni dela, zamenjal razred, ki mu je bilo delo odvezeto. Ali pa bo tedaj ta brezdelni razred izkoristil prosti čas v projektirani smeri, tj., za duhovno aktivnost in raziskovalno delo, ali pa bo postal ta prosti čas še bolj nevaren človekov otrok, kot je atomska bomba? Danes je svoboda še vedno vezana na nujnost dela, vendar če bo nekoč ta svoboda prekinila verigo nujnosti, kaj ne bo delovala v negativni smeri in dušila ustvarjalne impulze, ker se bo prekinila kontinuiteta boja za obstanek in eksistencialne ovire pri pridobivanju življenjskih sredstev, in ali ne bo, fantastično rečeno, morda še bolj pripomogla k demografski eksploziji kljub vsej preventivi?

Zapisek na rob »Dilemam komunistične partije na oblasti«

V posebni številki je Teorija in praksa objavila gradivo z mednarodnega kolokvija »Socializem in demokracija«. Ko sem ga pregledoval, sem se najprej ustavil pri domačih udeležencih, pri njihovih prispevkih in razpravah. Tako je moja pozornost posebej pritegnil sestavek Zdenka Roterja, ker res izziva na razmišljanje, dialog in polemiko.

Tovariš Roter je na koncu svojega sestavka napisal, da bo vesel, če bo s tem zapisom spodbudil k razmišljanju in k izmenjavi pogledov. Zato bi se zaustavil ob njem z nekaj vprašanji, pomisleki in pripombami, predvsem zaradi tega, da bi se nadaljevalo razčiščevanje mnenj in stališč o vprašanjih, ki jih je Zdenko Roter javno odprl. Saj gre nedvomno za vprašanja, ki so za socialističen razvoj zelo pomembna, nekatera pa celo taka, da morajo biti stališča o njih — kot temeljnih vprašanjih — v Zvezi komunistov enotna.

Zdenko Roter sicer pravi, da so to, o čemer piše, le nekatere dileme komunistične partije »na oblasti«, vendar pa tudi sedem vprašanj, ki jih je nanizal, presega možnosti tako kratkega zapisa, kakršen je njegov, ker toliko tez ni mogoče niti jasno zastaviti, kaj šele razviti. Zaradi tega sta postavitev in obdelava tako širokega problema, kakršen so dileme komunistične partije »na oblasti«, nujno enostranski in površinski, kar pa seveda hkrati pelje v nejasnosti in nesporazume, za katere — kajti do njih res prihaja — je odgovoren tudi sam pisec. K temu prispeva še negotovost, ki izvira iz nenatančnih razmejitev, kdaj pisec misli in govori o mednarodnem prostoru in zanj — kdaj pa o razvoju doma in o naših skušnjah.

Ker je bil prispevek pripravljen za mednarodni kolokvij »Socializem in demokracija«, bi bilo pričakovati, da bo pisec glede na obravnavani problem, ki je splošne narave in ki je po dogodkih v ČSSR zelo aktualen, tehtno in odgovorno predstavil našo skušnjo; a to je storil le s skromnim opozorilom nanjo. O problemu »Socializem in demokracija« je namreč tudi zelo težko govoriti nasploh, kajti svet je zelo različen, demokracija pa je družbeno pogojena kategorija. Zato je nujno, da ta problem obravnavamo konkretno, če hočemo, da bodo naši prispevki teoretsko in akcijsko kaj veljali.

Če bi se problema tako lotili, bi bilo potem jasneje, katere dileme so tudi pri nas še zaostrene, na katere pa je naša teorija (in tudi praksa) že odgovorila.

»Teorija in praksa« bo gotovo spodbudila še temeljite razprave o vprašanih, ki so bila na dnevnem redu kolokvija »Socializem in demokracija« — in v zvezi s tem tudi o Roterjevih tezah, zato si bom tokrat na rob »Dilemam komunistične partije na oblasti« dovolil nanizati le kratke pripombe po vrsti, kakor je vprašanja postavil Zdenko Roter, da bi opozoril na nekatere enostranosti in nejasnosti, o katerih sem govoril, ali pa postavil zgolj nasprotno trditev.¹

1. Partija — gibanje. Vprašam se, ali nam skušnija ne nudi številnih primerov, ko so tudi komunistične partije, ki še niso »na oblasti«, toge, institucionalizirane, zbirokratizirane, aristokratizirane, samovšečne družbene skupine — že kar ločine? Brez dvoma je vsaka resnična revolucionarna partija nujno tudi hkrati gibanje. Toda to velja tudi za revolucionarno partijo »na oblasti«. Vsekakor se pred vprašanjem »partija — gibanje« ne najdemo samo po zmagi revolucije, čeprav so nevarnosti za vse tisto, o čemer govori Zdenko Roter, po zmagi revolucije neprimerno večje.

Tovariš Roter ob tem sprašuje, kaj govore skušnje socialističnih dežel in kaj naše domače; škoda, da ni nanje pokazal. Gotovo so, na primer, naše skušnje Osvobodilne fronte in nato Socialistične zveze vredne omembe, saj so vgrajene v temelj naše samoupravne družbe (čeprav ob tem ne spregledujem vseh slabosti in nerazvitosti Socialistične zveze danes). Ali se ni pri nas pluralizem pogledov izražal tudi skoz OF in SZDL (kdaj bolj, kdaj manj), čeprav ne mislim tako, kot je napisal Zdenko Roter, da je pluralizem pogledov podlaga za zavezništvo vseh demokratičnih sil, temveč mislim, da so to isti temeljni cilji in vrednote, o čemer govori v stavku poprej.

Vprašanje »partija — gibanje« in še širše »institucija — gibanje« je res spet v ospredju javne pozornosti tako glede na dogodke v svetu kot doma, zlasti v zvezi s študentskimi nemiri. Ob njem znova oživljajo razprave o odnosu med organiziranostjo in spontanostjo, pri čemer naletimo na zelo skrajnostne razlage, tudi na take, ki jim je spontanost vse, organiziranost nič; spontanost nekateri celo razglašajo za vrhovno merilo naprednosti. Zdenku Roterju so gotovo znani vsi ti duhovni tokovi, zato bi moral biti bolj dorečen, da ne bi dal možnosti za dvome, kakšno je njegovo stališče o razmerju »institucija — gibanje«.

2. Kontinuiteta revolucije. Prvič, kaj sploh s tem pisec misli. In drugič, kje je tako razširjeno mnenje, da je revolucija le enkratni akt? Prepričanje, da bo razvoj v smeri socializma potekal sam od sebe, po mojem mnenju ni ravno zelo razširjeno v socialističnih državah — ne vem, na čem Zdenko Roter svojo sodbo utemeljuje

¹ V zapisku sem se omejil zgolj na njegov prispevek, ne da bi se zadrževal tudi pri njegovi razpravi, čeprav nekatera vprašanja dopolnjuje in hkrati odpira še nova.

— zdi se mi pa, da je bolj prisotno mišljenje, da socializem predvsem gradita partija in država in da sploh ni mogoče, da bi se »sam od sebe« reproduciral.

Razmišljanja o kontinuiteti revolucije so danes zelo pogostna, toda analizirati bi bilo treba vzroke iz konkretnega časa in prostora, zakaj do teh razprav prihaja, kaj jih omogoča in kakšne težnje nosijo s seboj. Na vprašanje, kako zagotoviti kontinuiteto, ni mogoče splošno odgovoriti. Ta problem zahteva konkretizacijo. Ni dovolj reči, da gre pri tem za »proces oblikovanja človeških odnosov med ljudmi«. Tudi tu so možne različne razlage glede tega, kaj vsebuje ta proces in kako globoko sega, saj ne kaže pozabiti, da je temeljna razsežnost takega procesa — spreminjanje stvarnih razmer.

3. Razmerje med partijo in oblastjo. Nedvomno tega razmerja ni mogoče zožiti na poenostavljeno formulo diktature proletariata, ki jo opravlja komunistična partija. Tako ozko razumevanje diktature proletariata je teoretsko v glavnem že preseženo, saj tudi v mednarodnem delavskem gibanju diktaturo proletariata razumejo vse bolj kot hegemonijo delavskega razreda, v srži katere je prisotna komunistična partija kot vodilna sila. Jugoslovanska skušnja pa že dolgo vsebuje tudi samoupravno prakso, ki presega omejenost diktature proletariata. Spoznanje, da je prav pot samoupravljanja tista, ki zagotavlja kontinuiteto revolucije in ki — naposled — omogoča preseči tudi samo diktaturo proletariata, vse bolj prodira v mednarodno socialistično zavest. Zdenko Roter je zato zelo primerno opozoril na jugoslovanske skušnje o ločitvi partije od oblasti in o določitvi partije kot Zveze komunistov, ki naj deluje le kot idejnopolitični dejavnik vplivanja. Žal pri tem ni širše razvil misli, kajti tu je še širok prostor za razmišljanje in razpravljanje o tem, kako namreč uresničevati vodilno vlogo »partije« v razvoju socialistične družbe. Seveda pa tudi ob tem razmišljanju ne smemo spregledati dejstva, da naše misli ne bodo postale stvarnost, če ne bo tudi stvarnost težila k našim mislim.

4. Metoda idejnopolitičnega vplivanja. Zdenko Roter sprašuje, ali ta metoda zagotavlja optimalno družbeno in individualno svobodo in družbeni progres. Metoda je res izrednega pomena, toda bistveno je, da so družbeni odnosi taki, da omogočajo svobodo in progres. Ne gre le za izbiro metode, ki nam je na prosto dana!

A želel bi natančneje pojasnilo, kako naj bi »partija« idejnopolitično vplivala na družbeni razvoj, ne da bi niti formalno niti neformalno »obvladovala« politične, kulturne in druge družbene institucije.

Vsekakor se strinjam, da mora Zveza komunistov uveljavljati svojo idejnopolitično vlogo v družbi na podlagi argumentov teorije in praktične akcije komunistov, le da s praktično akcijo večkrat ne mislimo vsi eno in isto, zaradi česar kdaj tudi idejno vplivanje razglašajo za težnjo po monopolizaciji in manipulaciji.

Zdi se mi, da je treba predvsem poudariti, da je za Zvezo komunistov danes in jutri bistveno, da se vse bolj odpoveduje administrativnim sredstvom in pritiskom pri uveljavljanju svoje vodilne vloge, da pa se ne odpoveduje težnji, da bi bila njena ideologija prevladujoča v družbi, in se torej tudi ne odpoveduje idejnemu boju.

5. Pluralizem pogledov in stališč. Prvič, mislim, da je pluralizem pogledov in stališč v družbenem življenju stvarnost, pa naj se komunisti zanj zavzemamo ali ne. Pluralizem izvira iz družbenih nasprotij in protislovij, iz samega družbenega razvoja. Različnost pogledov in stališč lahko zato ali odkrito ugotavljamo ali pa jo prikrivamo, varamo s tem sebe in druge ter tako slabimo lastno teoretsko ustvarjalnost in akcijsko sposobnost in si onemogočamo, da bi učinkovito razreševali nastajajoča družbena vprašanja. Toda vloga Zveze komunistov v družbi ni v tem, da se zavzema za pluralizem, ampak v tem da se kot integrativni dejavnik zavzema za tisto mero enotnosti pogledov in stališč, ki omogoča družbi, da se kar najučinkoviteje razvija in da uspešno premaguje protislovja v svojem razvoju. Izhodišče Zveze komunistov je marksizem kot teorija o družbenem razvoju ter sedanji in zgodovinski interes delavskega razreda, zaradi česar se pri uresničevanju tega interesa uveljavlja kot povezovalna in združevalna sila v družbenem razvoju.

Skupni temeljni interesi in skupna podlaga spoznanj o družbi, ki jo vsebuje marksizem, to je tisti temelj in tisto izhodišče, ki komunistom omogoča, da se bojujejo tudi za potrebno enotnost v družbi. Seveda tudi ta enotnost temeljnih interesov in skupna teoretska spoznanja komunistov niso enkrat za vselej dana, nenehno se razvijajo, zaradi česar je potrebno, da tudi vedno znova vzpostavljamo skupno teoretsko in akcijsko izhodišče Zveze komunistov. Enotnost Zveze komunistov v tem smislu nenehno nastaja in razpada. Od tega, kako takšno temeljno enotnost komunistov vzpostavljamo, je seveda odvisna tudi moč in učinkovitost Zveze komunistov. Sem za dialog tudi znotraj partije, ki pa ga razumem kot metodo — ne pa kot cilj —, da dosežemo takšno in tolikšno enotnost komunistov, kakršna in kolikršna je nujen pogoj za akcijo. Skoz demokratični dialog, ki seveda ni zgolj teoretske, ampak je tudi akcijske narave, je treba usklajevati mnenja in stališča ter se zavzemati za nujno potrebno enotnost. Treba se je opredeljevati do stališč in pogledov glede na to, katera bolj, katera manj ustrezajo razvoju, koliko odkrivajo prave silnice in prave vzvode družbenega razvoja, ne da bi se moral pri tem kdorkoli že vnaprej komu podrežati. Vendar moramo izbrati najbolj ustrezna stališča in poglede; s kakšnimi sredstvi in na kakšen način izbiramo, pa je odvisno predvsem od tega, kako visoko je že kultivirana in kako globoko je že stabilizirana neka družba.

6. Politični pluralizem. Pluralizem je gotovo beseda, ki jo danes v politiki zelo pogosto uporabljajo, a tudi večkrat zlorabljajo. Več kot očitno je, da pluralizma ne razumemo vsi enako, da si ga različno

razlagamo in da gre pravzaprav tudi za več vrst pluralizma. Vsekakor bi Zdenko Roter storil prav, če bi svoje razumevanje temeljiteje pojasnil. Sicer je že iz njegovega zapisa razvidno, da zavrača večstrankarski in da se zavzema za brezstrankarski politični pluralizem. Toda tudi slednjega bi bilo treba natančneje opredeliti.

Pri nas v naši družbi navadno s pluralizmom mislimo na avtonomnost političnih subjektov, kot so socialistična zveza, sindikati, skupščina itd., čeprav prihaja tudi do razlik v tem, kako kdo tolmači to avtonomijo. Gre za takšno socialistično demokracijo, ko posamezni družbeni organizmi niso več transmisije partije, ampak samostojni družbeni dejavniki — subjekti politike. Saj je naposled ves naš samoupravni družbeni razvoj naravnán k temu, da bi sleherni delovni človek zavestno sodeloval v politiki — v urejanju skupnih družbenih zadev. Tak razvoj pa terja vodilno vlogo Zveze komunistov, ki postaja vse bolj zapletena in vse bolj zahtevna, čeprav na koncu tudi njo odpravlja. Kako medsebojno povezovati vso to množico političnih subjektov, kako uskladiti različna stališča in poglede in poiskati »skupne imenovalce«, kako postati in biti pogonska in združevalna sila družbe, da bi ji zagotovili kar največjo učinkovitost ob kar največji demokratičnosti — to je vprašanje, ki zdaj, danes in jutri, zahteva vedno sproti uresničljiv odgovor.

7. Dialog med marksisti in kristjani. Najprej vprašanje k ugotovitvi Zdenka Roterja, da je namreč krščanstvo v evropskem prostoru pomembno versko, kulturno in politično gibanje. Ali je mogoče, da je le-to v naši deželi zgolj versko gibanje in ali krščanstvo tudi pri nas ne nosi v sebi kulturnih in političnih teženj? Zdenko Roter namreč samo dodaja, da je krščanstvo v naši deželi dominantno versko gibanje. Sicer pa — kaj pomeni dialog s kristjani, za katerega se Zdenko Roter zavzema, v našem prostoru in našem času, za našo Zvezo komunistov — in ne zgolj za partijo, ki je v socialistični deželi na oblasti — upošteva naš zgodovinski razvoj in pretekla razmerja med našim revolucionarnim gibanjem, cerkvijo in krščanstvom, posebej še glede na naš spopad s klerikalizmom v času osvobodilnega boja. Dialog med marksisti in kristjani, vsaj tako menim, je na Slovenskem že dolgo prisoten in je živ tudi danes. Najbrž se zategadelj ni treba šele zavzemati zanj, razen seveda, če gre za nove razsežnosti dialoga, ki doslej niso bile zaznavne (to bi bilo treba potem reči), oziroma če ob tem ne mislimo predvsem na nove okoliščine dialoga, ki pa nedvomno obstajajo. Moram reči, da je zame eno dialog s kristjani, drugo dialog s cerkvijo, tretje pa dialog s klerikalizmom (s katerim dialoga biti ne more!) — in prav te razmejitve bi bilo treba storiti, da bi ne prišlo do dvoumnih razlag. Kajti — odkrito povem — v zvezi s tem prispevkom Zdenka Roterja sem jih slišal. Nočem ugotavljati pobude oziroma vzroke za te razlage, toda tovariš Roter bi storil prav, če bi s svojimi nadaljnjimi obrazložitvami prispeval k večji jasnosti svojih stališč — ne

glede na to, ali je o tem doslej že večkrat javno, ustno in pisмено razmišljaj ter razpravljaj.

Moj zapisek na rob sestavka »Dileme komunistične partije na oblasti« je nastal iz želje, da bi razvili tovariški dialog tudi znotraj partije, med komunisti, in da bi svoje pomisleke, vprašanja in dvome izražali odprto, javno, da bi se izognili takšnim medsebojnim odnosom, ki lahko pripeljejo do »zastrupljenega ozračja« in ki naposled lahko samo škodijo ugledu in vplivu komunistov ter spodbujajo vodilno vlogo njihove zveze.

Janez Bukovec

Finančni vidiki cene družbenega kapitala in dohodka podjetij

Revija »Teorija in praksa« je objavila v št. 8-9/1968 dve zelo zanimivi razpravi o problemih dohodka naših podjetij. Ivan Lavrač je pisal o ceni družbenega kapitala, Strašimir Popović pa o novih vidikih delitve dohodka. Čeprav je moj namen pretehtati njune predloge, pa moram opozoriti bralca še na dve razpravi, ki sta pomembni za analizo dohodka naših podjetij in sta bili objavljeni v tej reviji. V št. 6-7/1968 je Filip Lipovec pisal o dohodkovni meri kot stvarni meri uspešnosti v socialističnem gospodarstvu, v št. 5/1969 pa je Zvonimir Tanko razpravljaj o merilih za uspešnost gospodarjenja v obliki kritike Lipovčevih spoznanj. Zanimiva je njihova enotna zahteva, da je treba vnovič pretehtati in definirati nekatere bistvene sestavine našega gospodarskega sistema.

Razpravi Lavrača in Popovića sta organsko povezani in obravnavata vprašanja našega dohodkovnega sistema iz istega zornega kota. Najprej vpelje Lavrač v naš sedanji sistem dohodka obresti kot ceno družbenega kapitala. Popović pa izenači sedanji dohodek podjetij, ko je zmanjšan za Lavračeve obresti, z osebnimi dohodki delavcev. Iz osebnih dohodkov poravna kolektiv najprej družbene dajatve, ostanek so osebni dohodki, ki jih podjetje izplača na roke delavcem ali pa jih knjiži kot njihov osebni prihranek, naložen v podjetje. S tem da je delovni kolektiv dal družbi, kar je družbinega,

in delavcu, kar je delavčevega, ustvarjata nova produkcijska razmerja, ki naj bi boljše kot danes skrbela za racionalno gospodarjenje s produkcijskimi faktorji v našem gospodarskem sistemu.

Cena družbenega kapitala in produkcijski stroški

»Ako se zavzemamo,« pravi Lavrač, »za uvedbo obresti kot cene družbenega kapitala, ki naj se obračunava v odstotkih na velikost družbenega kapitala, ki ga podjetje upravlja, se zavzemamo za to predvsem, ker moramo vedeti, kaj nas neka stvar resnično stane, kakšni so stvarni stroški njene produkcije. To je neogiben pogoj, da skrčimo stroške na minimum in povečamo produkcijo do maksimuma, skratka, pogoj racionalnega gospodarjenja.« (Št. 8-9/1968, str. 1139). Energična Lavračeva zahteva, da se moramo resneje ukvarjati s produkcijskimi stroški, je nujna in logična posledica ocene sedanjih gospodarskih razmer. Po veljavni zakonodaji je poslovni uspeh delovnega kolektiva dohodek podjetja, ki je v nekoliko poenostavljeni obliki opredeljen takole:

$$D = B - (C + O)$$

Znaki pomenijo:

D = dohodek podjetja

B = blagovni produkt (vsota cen prodane proizvodnje)

C = materialni stroški in amortizacija

O = obresti od najetih kreditov

Vsota materialnih stroškov, amortizacije in obresti od najetih kreditov so poslovni stroški podjetja. Pri tem puščam ob strani nekatere nove pojme, kot so: pogodbene in zakonske obveznosti iz dohodka, ker nimajo posebne zveze z ekonomsko logiko.

S tako ozko pojmovanimi stroški podjetja se ekonomisti ne strinjamo. Lavrač in Popović predlagata, da se sedanji poslovni stroški podjetja razširijo še za obresti, ki so produkt družbene cene kapitala in mase kapitala, ki ga v imenu družbe upravlja delovni kolektiv. Po mojem mnenju je vsebinsko ista tudi Lipovčeva koncepcija dohodka. O njej pravi: »Dohodek kolektiva bi na splošno lahko opredelil kot neto produkt, po odbitku obresti na vložena sredstva po tekoči obrestni stopnji.« Če torej našo sedanjo enačbo dohodka razširimo še s ceno družbenega kapitala, se dohodek podjetja skrči na:

$$D = B - (C + O + S)$$

Novi znak pomeni:

S = stroški uporabe družbenega kapitala

Dohodek podjetja je torej v celoti razbremenjen stroškov kapitala. Ti stroški se namreč pojavljajo kot obresti, ki jih podjetja plačujejo za najete kredite, oziroma kot obresti, ki jih podjetja ob-

računavajo od svojega poslovnega sklada, kar je tehnični izraz za družbeni kapital, ki ga upravljajo podjetja. Ker je dohodek delovnega kolektiva v celoti očiščen stroškov kapitala kot produkcijskega faktorja, je v mejah običajnih teoretičnih omejitev najbolj zvesti izraz delovnega prispevka dane asociacije delavcev v fizičnem in podjetniškem pomenu besede. Zato je edino logično, da merimo uspešnost poslovanja delovnega kolektiva z dohodkovno mero, ki je razmerje med dohodkom podjetja in številom zaposlenih.

Tankova razmišljanja so drugačna. Po njegovem moramo izražati poslovni uspeh podjetja z dobičkom. Zaradi terminološke jasnosti tega prispevka bom Tankov dobiček imenoval kratkomalo profit podjetja. Za profit pravi: »Dobiček je namreč že po opredelitvi dohodek (v pomenu, kakor se danes pri nas uporablja) manj osebni dohodek zaposlenih.« (Št. 5/1969, str. 795.) Da pa nas ne bi osebni dohodki iz prejšnjega citata zavedli v napačno razlago, naj povzamem: »Če predpostavimo, da je družba ustrezno določila vsoto normalnih osebnih dohodkov in s tem rešila to kritično družbenogospodarsko vprašanje, je dobiček ekonomska količina, ki je v socialistični družbi očiščena razrednega obeležja.« In: »Pri tem seveda predpostavljam, da ostane dobiček v rokah socialističnih proizvajalcev in jim služi za nadaljnji razvoj njihovih asociacij.«

Tankovi osebni dohodki delavcev kot normalni dohodki sestavljajo v našem sistemu stroške dela kot produkcijskega faktorja. Zaradi terminološke enostavnosti bom te stroške imenoval plače; pri tem pa predpostavljam, da je osebni dohodek delavca lahko večji od njegove plače. Če si torej pomagamo s plačami kot družbeno ceno dela, je poslovni uspeh podjetja izražen takole:

$$P = B - (C + O + V)$$

Nova znaka pomenita:

P = profit podjetja

V = stroški dela, plače (normalni osebni dohodki)

V svetu izražajo poslovni uspeh podjetja najbolj pogosto s tako opredeljenim profitom podjetja. Če merimo poslovni uspeh podjetja s profitom, ki ne zajema normalnih osebnih dohodkov, ker ti veljajo za stroške dela, potem v mejah običajnih teoretičnih omejitev zvesto izraža produktivnost kapitala v vrednostnem smislu besede. Zato je edino logično, da merimo uspešnost podjetja s profitno mero, ki je razmerje med profitom podjetja in velikostjo družbenega kapitala, angažiranega v podjetju.

Poslovni uspeh podjetij opredeljujejo na različne načine zato, ker različno pojmujejo stroške, ki so bili v naših enačbah poslovnega uspeha izkazani s simboli za negativnim predznakom. Če hočemo sedaj slediti Lavračevim mislim: »Ako namreč želimo producirati dani produkt z najmanjšo porabo produkcijskih faktorjev (tj. z najmanjšimi stroški) — to pa je isto, kakor če bi rekli, da želimo

s porabo dane količine produkcijskih faktorjev (tj. z danimi stroški) doseči čim večjo produkcijo — moramo porabo storitev produkcijskih faktorjev evidentirati in stroške dejansko izkazati,« (št. 8-9/1968, str. 1136), moramo v definicijo poslovnega uspeha podjetij med produkcijske stroške šteti tako normalno obrestovanje kapitala, lastnega podjetjem, kakor plače delovnega kolektiva. Če znižamo dohodek podjetja za stroške dela in profit za stroške družbenega kapitala, je dobiček podjetja merilo poslovnega uspeha podjetij. Dobiček podjetja je opredeljen takole:

$$d = B - (C + O + S + V)$$

Novi znak pomeni:

d = podjetniški dobiček

Blagovna produkcija je tem bolj cenena, čim večji je dobiček podjetja in nasprotno. Ker smo šteli normalne donose tistih produkcijskih faktorjev, ki so v »lasti« podjetja (družbeni kapital + delo kolektiva), med produkcijske stroške podjetja, je dobiček podjetja predvsem funkcija treh vrst dejavnikov. Je nagrada za tehnične, organizacijske in ekonomske izboljšave, je nadomestilo za vse rizike, nanašajoče se na negotovo prihodnost, ter posledica najrazličnejših vrst monopolov.

Tako opredeljeni uspeh blagovne produkcije podjetja pa bi ne bilo umestno meriti niti s številom zaposlenih niti s količino družbenega kapitala. Kot merilo uspešnosti gospodarjenja je logična le ekonomičnost proizvodnje, ki jo merimo z razmerjem med dobičkom podjetja in blagovnim produktom oziroma produkcijskimi stroški. Večja ekonomičnost sama po sebi povečuje dohodkovno oziroma profitno mero posameznega podjetja.

Za racionalne poslovne odločitve ne potrebujejo podjetja le cene kapitala, ampak tudi ceno dela. Izbira produkcijskih metod je namreč nujno pogojena z razmerji med cenami produkcijskih faktorjev. Te cene že danes delujejo, čeprav niso nikjer eksplicitno izražene. Naša podjetja imajo v svojih rokah škarje in platno za racionalne poslovne odločitve. Če pa se kljub temu, kakor sklepamo, odločamo manj racionalno, kot je to v navadi v sodobni blagovni produkciji, se odločamo zato, ker naša produkcijska razmerja niso dovolj usklajena z zakoni blagovne proizvodnje.

Cena družbenega kapitala in njegova racionalna uporaba

Če hočemo torej vedeti, koliko nas produkcija kake stvari resnično stane, ni treba še posebej institucionalizirati cen produkcijskih faktorjev. Storitve produkcijskih faktorjev, ki so v »lasti« podjetja, le-ta obračunavajo kot implicitne produkcijske stroške. Če zahteva Lavrač, da se cena družbenega kapitala spremeni v instrument gospodarske politike oziroma natančneje, da se implicitni stroški družbe-

nega kapitala spremenijo v eksplicitne, zahteva to predvsem zato, da bi zagotovil racionalnejšo uporabo družbenega kapitala. S tem da cene družbenega kapitala ne šteje k dohodkom podjetja kot lastnine delavcev, skuša doseči, da bodo delovni kolektivi sprejemali svoje strateške poslovne odločitve z dolgoročnimi posledicami bolj premišljeno kot danes. Sem sodijo predvsem odločitve o investicijah, uvajanju nove proizvodnje in podobno. Posledice neuspele odločitve naj bremenijo delovni kolektiv kot vsoto delavcev. Zato bo nujno večina odločitev bolj ekonomična. K temu sili podjetja strah pred tem, da bi se zmanjšali ali stagnirali osebni dohodki.

Če poskusim za prvo silo kvantificirati ceno družbenega kapitala, bi ta znašala ca. 7 %. To je namreč cena, ki jo plačujejo banke na vezane depozite dolgoročnega značaja. Ker menim, da so naložbe kapitala v bančne depozite kar najmanj tvegane, je dolgoročna pasivna obrestna mera bank še najbolj realna cena kapitala v naših razmerah in zato tudi logična cena družbenega kapitala. Če bi upoštevali različne stopnje rizika, bi se vprašanje družbene cene kapitala le še po nepotrebnem zamotalo.

S 7-odstotno ceno družbenega kapitala lahko razdelimo naša podjetja v dve skupini. Prvo skupino podjetij sestavljajo tista podjetja, kjer je dohodek (po odbitku obresti na družbeni kapital) podjetja večji kakor plače (normalnih osebnih dohodkov). To so podjetja, ki v svojih obračunih izkazujejo dobiček podjetja. Zanje se pogoji gospodarjenja ne spremenijo in zaradi njih uvedba cene družbenega kapitala ni potrebna. Cena družbenega kapitala je le meja spodnje rentabilnosti kapitala.

V drugi skupini so podjetja, kjer povzroči cena družbenega kapitala, da je dohodek podjetja manjši od plač. Namesto dobička podjetja najdemo v obračunih implicitno izgubo. Če je ta izguba nastala zaradi — bodisi subjektivno ali po naključju — napačne strateške poslovne odločitve, je za to, da to izgubo odpravijo, potrebno daljše časovno razdobje, morda celo leta. Ker naš delovni človek nedvomno racionalno ravna, kadar gre za njegovo gospodarsko blaginjo, bo zapustil, brž ko bo mogoče, podjetje, kjer bi dalj časa prejemal osebne dohodke, nižje od cene, ki jo prisoja samemu sebi kot subjektu blagovne produkcije. Osebno je namreč svoboden in ni vezan na podjetje kot tlačan na zemljo. Zato ni pripravljen poravnati izgube, ki je nastala zaradi neustrezne poslovne odločitve, čeprav ji je tudi sam botroval. Kakor hitro bodo delavci zapuščali potapljajočo se ladjo, je odvisno od vrste dejavnikov. Praviloma jo bodo zapustili najprej najbolj sposobni delavci, ki najlažje dobe delovno mesto doma ali v tujini. Kvalitativna degeneracija delovnega kolektiva še nadalje zmanjšuje možnosti za dejansko sanacijo podjetja. Prej ali slej se mora v gospodarjenje podjetja vmešati družba, če hoče zagotoviti, da se vsaj delno reši družbeni kapital, in povečati neracionalno nizke osebne dohodke.

Fizična likvidacija je le skrajno sredstvo, ki se obnese le pri kolektivih z majhnim številom delavcev. Zdravilo za propadajoče podjetje je ponavadi finančna likvidacija. Finančna likvidacija je postopek, pri katerem se odpiše vrednost družbenega kapitala (poslovnega in rezervnega sklada) v tolikšni meri, da dopuščajo obračunane obresti na družbeni kapital in obračunana amortizacija vsaj plače, tj. normalne osebne dohodke delavcev. Normalni osebni dohodki namreč spet omogočijo, da se zboljša kvalitetna struktura delovnega kolektiva in ustvarijo možnosti za boljše gospodarjenje v prihodnje. Finančna likvidacija podjetij kot metoda za sanacijo podjetja dokazuje samo, da velja tudi za naš gospodarski sistem pravilo, da je kapital toliko vreden kolikor daje. Vrednost kapitala je funkcija njegovega donosa.

Ker pa mi vsi dobro vemo, da je letošnji nadnormalni osebni dohodek normalni dohodek prihodnjega leta in da družba ne more fizično likvidirati pomembnejših podjetij, čeprav so bile njihove strateške poslovne odločitve napačne, so naše odločitve premišljene. Premalo se potrudimo zanje. Sistem namreč dopušča, da naši kolektivi delajo s »tujimi« sredstvi v prid svojemu »lastnemu« dobičku oziroma na račun »tuje« izgube. Uspeh se torej privatizira, neuspeh pa plača družba. Ker pa je blagovna produkcija vsaj deloma igra na srečo, je ta igra lahko racionalna in poštena, če njeni subjekti ne pobirajo le dobičkov, ampak poravnavaajo tudi izgube.

Da je Lavračeva cena družbenega kapitala nezanesljiv dejavnik racionalnejše uporabe družbenega kapitala dokazujejo tudi izkušnje s sedanjimi obrestmi od poslovnega sklada. Pred približno petnajstimi leti so bile uzakonjene 6-odstotne obresti na poslovne sklade podjetij kot davek na uporabo družbenega kapitala. Poglavitni razlog, da je bila uvedena taka davčna tehnika, je bilo mnenje, da bo tako pobiranje družbenih dajatev predvsem pripomoglo k bolj racionalni uporabi družbenega kapitala. Te obresti so še danes v veljavi, le da so znižane na 3,5 odstotka. Zniževale so se postopoma, in sicer vsakokrat, kadar smo revalorizirali delovne priprave naših podjetij. Prav razlogi, zakaj smo zmanjševali obresti na poslovni sklad, dokazujejo, da naš družbeni kapital ni prinašal toliko, kolikor smo od njega pričakovali. Če ob revalorizacijah delovnih priprav ne bi zmanjševali obresti na poslovni sklad, bi bil pomemben del naših kolektivov prikrajšan pri osebnih dohodkih. Kljub inflaciji smo morali priznati delovnim kolektivom njihove osebne dohodke (vštevši sklade skupne porabe), če nismo hoteli napačnih (objektivno in subjektivno) strateških odločitev pripisati delovnim kolektivom. Toda prav to zniževanje obrestne mere na poslovni sklad dokazuje, da smo nalagali družbeni kapital manj donosno, kot je formalno predpisovala obrestna mera na poslovni sklad.

Da stroški kapitala v naših sedanjih razmerah ne rešujejo dovolj uspešno vprašanj racionalnega investiranja, dokazujejo tudi investi-

cijski projekti, ki so bili financirani s krediti. Če merimo stroške kreditiranih investicij z anuiteto (pri čemer vsebuje anuiteta poleg dogovorjenih obresti še tisto akumulacijo podjetij, ki mora nadomestiti kot finančno sredstvo odplačani del investicijskega kredita), so stroški kapitala že zdaj precej višji, kot bi znašala predvidena cena družbenega kapitala. Če tako računamo stroške kapitala, potem pogojujejo investicijski kredit, dan za 15 let, in 8-odstotne obresti ca. 11,7-odstotno rentabilnost prvotno angažiranega investicijskega kredita. Pri tako visokih stroških kapitala, ki so za naš kreditni sistem celo ugodni, bi pričakovali zelo umirjeno povpraševanje po investicijskih kreditih. Vendar vemo iz izkušenj, da skoraj ni podjetja, ki bi ne bilo pripravljeno najeti z zgornjimi in celo ostrejšimi pogoji (posebno glede roka vračanja) investicijskih kreditov. V najemanju kreditov vidijo delovni kolektivi predvsem pripomoček, da lahko zboljšajo tehnično opremljenost dela, prezrejo pa finančne posledice takih odločitev. Računajo namreč, da bo inflacija omilila relativno pomembnost stroškov kapitala. Če pa rentabilnost s kreditom izvedene investicije ni tolikšna, kot je obljubljal investicijski program, odplačuje podjetje tisti del anuitete, ki sestavlja odplačilo glavnice, v breme amortizacije. Posledica takega načina odplačevanja investicijskih kreditov je, da se zmanjša likvidnost podjetja in tudi finančnega potenciala, ki bi zagotovil, da bi v prihodnje ohranili vsaj že obstoječo raven tehnične opremljenosti dela. Počasno propadanje podjetij, ki ga povzročijo premalo premišljene investicijske odločitve in tudi razmerja delitve, morajo vedno znova sanirati dajalci posojil z novimi investicijskimi krediti. Če tega ne bi storili, bi neizogibno prišlo do že omenjene degeneracije delovnih kolektivov in nazadnje do finančne likvidacije, pri kateri plača vso izgubo dajalec posojila. Ker naših delovnih ljudi riziko njihovih konkretnih dolgoročnih poslovnih odločitev ne prizadene, je povpraševanje po kreditih kljub sorazmerno visokim stroškom kapitala izredno visoko in stalno presega ponudbo kapitala.

Cena družbenega kapitala in obvezna akumulacija

Tretji razlog, zakaj se Lavrač zavzema, da bi uvedli ceno družbenega kapitala, je povezan z usodo tega specifičnega stroška našega gospodarskega sistema. Obresti, obračunane na družbeni kapital (poslovne sklade), naj bi podjetja pripisovala k svojim poslovnim skladom. S ceno družbenega kapitala bi bila torej institucionalizirana minimalna akumulacija vsakega posameznega podjetja in s tem tudi razširjena reprodukcija družbenega kapitala kot celote. Pri 7-odstotni ceni družbenega kapitala bi se poslovni skladi podvojili v približno desetih letih. Tej njegovi zamisli ne morem oporekati, zakaj če hočemo dohiteti druga, bolj razvita gospodarstva, moramo zelo veliko investirati v razširitev in rekonstrukcije podjetij, še posebno zaradi precejšnjih problemov z zaposlitvijo hitro naraščajočega prebivalstva.

Vprašanje je le, ali je gospodarsko logično, da dajemo akumulaciji neomejeno prednost pred osebnimi dohodki. Že v prejšnjem poglavju sem poskušal prikazati, da osebni dohodki delavcev niso racionalna rezerva za kritje izgub, ki so posledica napačnih strateških odločitev delovnih kolektivov. Če zdaj predpostavimo, da so bile strateške (dolgoročne) odločitve pravilne, se srečamo s problemom, kako porazdeliti riziko, ki izhaja iz taktičnih (kratkoročnih) poslovnih odločitev. Ti problemi so povezani s cikli, ki se vrstijo v življenju podjetja in narodnega gospodarstva, z večjo ali manjšo konjunkturo ter manjšimi napakami v poslovnih odločitvah. Lavračev predlog je, naj pri nas izravnavamo nihanja v dohodku podjetij na račun osebnih dohodkov delavcev. Vsa druga blagovna gospodarstva izravnava kratkoročna nihanja v dohodku na račun akumulacije. Zdi se mi, da je pravilo, naj kratkoročni riziki bremene akumulacijo, gospodarsko racionalnejše, saj zagotavlja večjo gospodarsko stabilnost in tudi olajšuje intervencije. Brž ko hočemo naše osebne dohodke povezati s produktivnostjo dela, stabilno življenjsko ravni in ustaljenimi razmerami v podjetjih, moramo rizike neenakomernega dohodka podjetij logično razdeliti. Ker so naši delovni kolektivi blagovni producenti, je prav, da rabi za izravnavo teh rizikov najprej dobiček podjetja. Če tega dobička ni, pa mora bremeniti implicitna izguba akumulacijo. Zagotoviti namreč moramo, da plače (normalni osebni dohodki) delavcev niso prizadeti.

Če se strinjamo, da morajo imeti plače v procesu delitve prednost pred akumulacijo, dobi Lavračeva cena družbenega kapitala novo mesto v sistemu delitve. Če hočemo zavarovati normalne osebne dohodke, moramo opustiti sedanji sistem dohodka in dohodkovne mere in se pridružiti Tankovim izvajanjem o vlogi profita v našem gospodarskem sistemu. Ker so plače strošek, ki ga je treba obračunati in izplačati ne glede na tekoči poslovni uspeh podjetja, bi lahko začela podjetja obračunavati ceno družbenega kapitala šele, ko iz blagovnega produkta pokrijejo »klasične« produkcijske stroške. Srečujemo se torej s profitom, iz katerega najprej izločimo 7-odstotne stroške družbenega kapitala in jih pripišemo poslovnemu skladu, pa tudi zaostanke, ki niso bili zaradi slabega poslovnega rezultata obračunani v preteklosti. Šele razlika med profitom in obračunano ceno družbenega kapitala je spet dohodek delovnega kolektiva. Prvih 7% profitne mere (merjene na poslovni sklad podjetij) sestavlja obvezno akumulacijo družbenega kapitala, preostanek, ki naj bi bil približno enak dobičku podjetja, pa naj bi dobili delavci.

Tako določeno mesto cene družbenega kapitala v našem gospodarskem sistemu seveda zahteva, da družba kot lastnik kapitala in varuh splošnega interesa glede razširjene reprodukcije in racionalne uporabe kapitala določa normalne osebne dohodke delavcev kot mejo, kjer začne prevladovati družbeni interes nad interesom grupe in individualnim interesom.

Ker smo sistem plač in delitev dobička (profita) že zavrgli in ker hočemo zavarovati z družbeno ceno kapitala splošni interes po akumuliranju nasproti osebnim dohodkom, bi morali tudi bistveno spremeniti sedanji sistem notranje delitve dohodka med delavce. V sistemu delitve bi morali prisoditi odgovornosti za sprejete poslovne odločitve pomembnejše mesto. V posameznem podjetju bi morali obravnavati tisto delovno mesto, ki praviloma prinaša najmanjši osebni dohodek, kot mesto z relativno najmanjšo odgovornostjo za poslovni uspeh podjetja. Osebni dohodki drugih delavcev bi bili funkcija dogovorjene vsote najnižjega osebnega dohodka pomnoženega s količnikom, ki izraža stopnjo odgovornosti posameznih delovnih mest. Na podlagi teh podatkov je lahko izračunati Popovićevo dohodkovno mero, ki naj bi veljala za normalni dohodek na zaposlenega. Če poslovni rezultat pokaže, da ni bila dosežena pričakovana mera dohodka, in je zato treba zmanjšati dohodke delavcev, se najprej zmanjšajo dohodki tistih delavcev, ki jim je delovni kolektiv prisodil visok količnik odgovornosti. V skrajni meri bi tak sistem pomenil, da so osebni dohodki vseh delavcev v podjetju enaki takrat, kadar je mera dohodka enaka ali manjša kot bi znašal dogovorjeni minimalni osebni dohodek. Le tak sistem notranje delitve dohodka bi dovolj močno povezal odgovornost za poslovne odločitve z nagrajevanjem. Zelo pa dvomim, da bi bil to racionalni sistem. Sprožil bi celo vrsto socialnih, upravljaljskih in drugih problemov. Obnesel bi se le, če bi naše delovne ljudi tako močno privezali na njihova sedanja podjetja, kot je bil privezan na zemljo tlačan.

Finančne naložbe delavcev v lastna podjetja

Da bi sistem dohodka dobil racionalnejši temelj, uvaja Popović nov dolgoročen vir financiranja podjetij. Predlaga namreč, da se dohodek sicer v celoti razdeli med delavce, vendar ne tudi izplača. Neizplačani del dohodka sestavljajo neke vrste dolgoročne obligacije podjetja do delavcev. O vlogi teh obligacij — prihrankov delavcev — pravi: »Če so akumulirana sredstva podjetja lastnina delavcev, njihov prihranek, potem bodo pomenile slabe odločitve o njihovi uporabi skupaj z družbeno akumulacijo popolnoma očitno izgubo za delavce, ki bo prizadela nekoga bolj, drugega manj, pač glede na to, kako dolgo je kdo delal v podjetju in vlagal od svojih prihrankov v sklad akumulacije. Nasprotno pa bodo dobre odločitve pomenile določeno korist že samo zaradi prihrankov.« (št. 8—9/1968, str. 1157.) Vključitev zasebnega kapitala v naš finančni sistem je Popović predlagal le zato, da bi zavaroval interese družbenega kapitala. Napačne poslovne odločitve namreč najprej prizadejejo interese delavcev kot lastnikov kapitala in šele nato družbeni kapital. Iz tega zornega kota pa cena družbenega kapitala ni več instrument, ki naj zagotovi racionalno gospodarjenje z družbenimi

sredstvi, ampak instrument delitve profita, ki naj prepreči pretirano privatizacijo profita.

Svoj sistem delavskega kapitala je Popović zgradil na treh predpostavkah. Stopnjo kapitalizacije dohodka delavcev določa sam delovni kolektiv. Kapitalizirani dohodek naj bi imel isti značaj kot sedanje hranilne vloge delavcev v bankah. Kapitalizirani dohodek se delavcem izplača v gotovini, kadar ti zapustijo podjetje. Vprašanje je le, ali je tak finančni mehanizem dovolj logičen, da je sprejemljiv za delavce in da hkrati zavaruje tudi interese družbenega kapitala.

Možnosti za kapitalizacijo dohodka so zelo ozke. Na eni strani jih omejuje že omenjena cena družbenega kapitala, na drugi strani pa normalni osebni dohodki, saj bodo delavci nedvomno zahtevali, da jim jih izplačajo v gotovini. Za kapitalizacijo ostane na razpolago le dobiček podjetja. Zaradi tega del podjetij v sistem sploh ni mogoče vključiti. Ta podjetja bi še naprej poslovala izključno z družbenim kapitalom in s posledicami, ki so bile omenjene v prejšnjih poglavjih. Vsaj del teh podjetij lahko vključimo v sistem, če primerno znižamo ali celo opustimo ceno družbenega kapitala in predpišemo, da se profit kot presežek dohodka nad normalnimi osebnimi dohodki v celoti ali delno obvezno kapitalizira. Ta misel je zelo blizu Tankovi koncepciji našega dohodkovnega sistema. Poseben problem pomeni tista skupina podjetij, kjer bi imeli dohodek, sposoben za kapitalizacijo, vendar bi ga podjetja zaradi prevelikega rizika raje razdelila kot pa kapitalizirala. S tem bi namreč še za naprej prevladala večji del rizika na družbeni kapital, ki ga upravljajo. Prostovoljno oblikovanje delavskega kapitala bi se obneslo pri zelo dobro idočih podjetjih, še posebno pri tistih, ki pobirajo monopolne dobičke.

Če bi s prostovoljnimi odločitvami ali zakonskimi določili zagotovili, da bi se primerno oblikoval delavski kapital, bi se srečali z vrsto finančnih problemov, ki jih avtor ne omenja. Med izredno pomembnimi dejavniki finančnega sistema je likvidnost prihrankov delavcev, ki so bili vloženi v podjetje. Popović predlaga, da postanejo ti prihranki likvidni, kadar delavec zapusti podjetje. Tak predlog se upira logiki finančnega sistema. Varovanje osebne ekonomske blaginje narekuje vsakomur med delovnimi ljudmi, da zapusti podjetje, brž ko zasluti, da utegnejo biti njegovi prihranki ogroženi. Podjetje bodo delavci zapustili, še preden bo uveden likvidacijski postopek. Čim več prihrankov ima posamezen delavec, tem prej mora zapustiti podjetje, če noče, da bo izgubil svoje premoženje. Doseči hočemo prav nasprotno, da bo delavec tem bolj navezan na podjetje, čim večji bodo njegovi prihranki v podjetju. To pa zahteva, da je delavski kapital v podjetju ali trajno ali vsaj dolgoročno vezan. Dolgoročna vezanost kapitala v podjetju nasprotuje drugemu finančnemu pravilu, ki pravi, da morajo biti prihranki delavca zanj likvidni. Če je močno omejena likvidnost teh prihrankov, delavci deloma zgubijo interes za oblikovanje kapitala. Zanje je bilo preprosto, da dobijo izplačan

celotni dohodek in ga potem sami nalože na hranilne knjižice in s tem ohranijo njegovo likvidnost. Če pa hočemo, da bodo prihranki delavcev v podjetju dolgoročno vezani in da so hkrati vsaj kolikor toliko likvidni za njihove lastnike, moramo dati tem prihrankom obliko takih vrednostnih papirjev, ki so sposobni za cirkulacijo. Prihranki bi morali dobiti obliko obveznic oziroma delnic, ki jih ti lahko svobodno prodajajo na trgu kapitala.

Vložiti del osebnega dohodka v podjetje je smiselno le, če ta akumulacija prinaša dohodek. Ker primerja Popović akumulacijo, ki pripada delavcem, s hranilnimi vlogami, verjetno računa s tem, da bo ta akumulacija prinašala fiksne obresti. Ker je riziko pri finančnih naložbah v podjetje praviloma večji, kot je naložba prihrankov na bančne knjižice, predvideva tudi, da bo obrestna mera primerno višja. Proti nespremenjeni ravni obresti govore vsi tisti razlogi, ki sem jih navedel v poglavju o ceni družbenega kapitala kot obvezni akumulaciji. Ker je treba poslovno politiko podjetja vseskozi prilagajati konjunkturalnim razmeram, se morajo izplačila obresti na prihranke delavcev prilagajati spremembam v višini dobička podjetja. Osebnih dohodkov, ki bi jih delavci dobili iz svojih naložb v podjetje, bi morali biti predvsem funkcija uspešnosti poslovne politike podjetja in splošnih poslovnih razmer. Razlog za to je na eni strani v tem, da ne smemo prevaliti slabega poslovnega uspeha podjetja na normalne osebne dohodke, ker bi s tem povzročili nezaželena notranja trenja v delovnem kolektivu, na drugi strani pa bi delavci, če ne bi ne bilo nobenega dohodka od prihrankov, vsekakor zelo kritično ocenili poslovno politiko in pritisnili na vodstvo podjetja, da bi izboljšalo njegov položaj in poslovni uspeh. Zavzemam se torej za variabilen donos v podjetje investiranih prihrankov. Taka finančna razmerja pa najlažje institucionaliziramo s t. i. participativnimi obveznicami ali pa delnicami. Ker smo že prej nakazali, da je nujno, da so ti papirji tržni, če sploh hočemo razviti trg kapitala, je vprašanje cene teh papirjev eden izmed zelo pomembnih dejavnikov za delovanje sistema, ki ga predlaga Popović. V najbolj grobem obrisu bi bila cena takega papirja funkcija obrestnih mer, ki vladajo na trgu, in absolutnega donosa takega papirja. Če, npr., prinaša papir na leto 7 din dohodka in je obrestna mera 7 %, bi se papir moral praviloma prodati za približno 100 din. Če bi se donos povečal na 10 din, bi vrednost papirja poskočila pri nespremenjeni obrestni meri na 143 din, če pa bi se donos zmanjšal npr. na 5 din, bi se znižala tržna cena papirja na 72 din. Ker je dejanska vrednost prihrankov funkcija donosnosti podjetja, je pritisk lastnikov teh papirjev (delavcev in drugih fizičnih in pravnih oseb) na racionalno gospodarjenje veliko večji kot danes. Slabše gospodarjenje ne pomeni le, da se zmanjša dohodek, ampak tudi izgubo pri premoženju, kar je še bolj boleče. Tak sistem deluje tudi na tistih področjih, kjer odpove običajna cena kapitala za posojila.

Menim, da gornja izvajanja niso v nasprotju s Popovičevimi mislimi, ko pravi: »Ker gre tu za del dohodka delavcev, ni nobene razloga, da bi privarčevana sredstva, prelita v sklad akumulacije, ne ostala last delavcev. Celo škodljivo bi bilo, da v tej transakciji zgubi del dohodka delavcev lastnost lastnine, ker zgublja s tem varčevanje ekonomski smisel.« (št. 8—9/1968, str. 1157.) Poleg plač (normalnega osebnega dohodka) prejema delavec še obveznico oziroma delnice in še dividendo kot logični sestavni del svojega osebnega dohodka. Nagrajen je torej tudi za to, ker deluje kot podjetnik.

Cena kapitala in družbene dajatve podjetja

Sedanji dohodek podjetij brez družbene akumulacije (cene družbenega kapitala) je enak kosmatim osebnim dohodkom delavcev. Po mnenju Popovića bi moral biti kosmati osebni dohodek vsakega delavca tisti temelj, po katerem se izločajo sredstva za družbene potrebe. Prispevki iz osebnih dohodkov bi sestavljali, tako kot zdaj, precejšnji del dohodkov raznih družbenih služb. Tak sistem obdavčitve bi bil logičen, če bi bili osebni dohodki sestavljeni čisto homogeno. Ker pa cena dela kot produkcijskega faktorja ni pogojena le z vsotami, izplačanimi delavcem na roke, ampak tudi z višino prispevkov, lahko ti prispevki močno podražijo porabo dela v produkcijskem procesu. Drago delo pa pomeni pri dani ceni kapitala sorazmerno cenei kapital. Že sedanji prispevki iz osebnega dohodka, ki znašajo približno 60 para na 1 dinar čistega osebnega dohodka delavcev, močno podražujejo delo kot produkcijski faktor. Že samo to povzroča, da se nam zdi sedanja cena kapitala pre nizka. Govorimo celo, da bi spričo pomanjkanja kapitala pri nas morala biti njegova cena kar med 12 in 15 odstotki.

Če bi se cena kapitala precej povečala, bi to sicer ugodno vplivalo na hitrejšo zaposlovanje delovne sile, saj bi podjetja izbirala tiste produkcijske metode, ki zahtevajo sorazmerno veliko dela in malo kapitala. Prej omenjeni visoka cena kapitala pa bi bila sprejemljiva le, če bi bili avtarkični. Večje vključevanje v svetovno gospodarstvo, ki se nujno dopolnjuje z uvozom kapitala, bi namreč pomenilo, da smo pripravljene plačevati zaradi visokih domačih cen kapitala tudi tujini večje obresti, kot vladajo na svetovnem trgu kapitala, kar vsekakor ni v korist našemu gospodarstvu. Marsikje bi pa višja cena domačega kapitala tudi ovirala konkurenčni boj naših podjetij za tuje trge. Ti razlogi so gotovo zadosti tehtni, da domačo ceno kapitala prilagajamo svetovni. Koliko bi se domača cena razlikovala od svetovne, bi moralo biti predvsem odvisno od politike plačilne bilance. Če pa hočemo, da bo cena kapitala vsaj približno zrcalila razmerja na svetovnem finančnem trgu in bomo vseeno racionalneje gospodarili z lastnim kapitalom, moramo poceniti delo naših ljudi tako, da bomo znižali prispevke iz osebnih dohodkov. Pretežni del

osebnih dohodkov so tako in tako normalni osebni dohodki, ki so v gibanju navzdol skoraj popolnoma neprožni.

Znižanje sedanjih prispevkov na osebne dohodke bi gotovo prizadelo družbene službe. Treba bi bilo nadomestiti tisti minus njihovih dohodkov, ki bi nastal, če bi se znižali prispevki. Ker obdavčenje normalnih osebnih dohodkov ni posebno simpatično, lahko davčno breme prevalimo le na profit. Obdavčenje profita je primernejše od obdavčenja osebnih dohodkov iz več razlogov. Ta davčna oblika ne zmanjšuje poslovne prožnosti podjetij, saj davek obračunava in plačuje le podjetje, ki izkazuje profit. Ta davek je manj inflacijski kot drugi. Ne pogojuje namreč inflacije stroškov, ki izvira iz zvišanja cen dela kot produkcijskega faktorja. Potem omogoča, da so dohodki naših ljudi, ki presegajo normalne osebne dohodke (plače), obdavčeni že pri viru samem. Sili podjetja, da ustvarjajo notranje rezerve in izkazujejo čim nižji profit in tako ohranjajo svojo likvidnost in tudi finančno sposobnost. Ne nazadnje pa tudi pripomore k dejanski uresničitvi načela, naj bodo prispevki za družbene potrebe v sorazmerju z rezultati gospodarjenja.

Davek na profit lahko zelo dobro kombiniramo z idejo Lavračeve cene kapitala. Opredelimo ga lahko tako, da rečemo, da znaša najmanj, npr. 25 odstotkov profita in največ 5 % družbenega kapitala, ki ga upravlja posamezno podjetje. Odrte so tudi možnosti, da se del obračunanega davka na profit ne plačuje v gotovini, ampak kapitalizira kot družbena naložba kapitala v podjetje. Proces razširjene reprodukcije lahko usmerjamo tudi tako, da določimo maksimalni del profita po obdavčenju, ki se lahko izplača v obliki dividend. S tem pripomoremo k hitrejši graditvi gospodarstva, in to na mestih, kjer so praviloma razvojne možnosti največje.

Popolnoma mi je jasno, da gornje finančne marginalije k idejam Lavrača, Popovića, Lipovca in Tanka izhajajo iz cene dela kot najpomembnejše cene našega gospodarskega sistema. Vsaj v začetku bi urejanje normalnih osebnih dohodkov delavcev gotovo potekalo v znamenju precejšnjih administrativnih posegov. Vendar lahko sklepam, da bi z rastjo prihrankov, naloženih v podjetje, omilili administrativno poseganje na to zelo delikatno področje in da bi po logiki gospodarske igre prišli do takih tendenc v naraščanju normalnih osebnih dohodkov, ki bi ne bile v nepremostljivem nasprotju s potrebami po obsežnem investiranju. Zahteva po pretirani rasti plač namreč ogroža tisti del delavčeve blaginje, ki ga sestavlja njegova lastnina v našem gospodarstvu.

Cilji reforme tehniškega visokega šolstva

(Zahteve o diplomantih visokih šol s stališča gospodarstva)

1. Uvod

V začetku letošnjega leta je tudi pri nas zavel veter izrazitega ožvjljenja celotnega gospodarskega življenja, pri čemer se je zaostriło vprašanje pomanjkanja visoko izobraženih strokovnjakov. Številna nova delovna mesta čakajo zaman na zasedbo. Možnosti, ki nam jih nudi splošna svetovna konjunktura, ne bomo mogli izkoristiti v polni meri, kar pomeni tudi za bodočnost neprecenljivo izgubo. Industrija ne more ta eksistenčni problem rešiti sama. Brez kontinuiranega dotoka mladih in pomlajevanja kadra industrija zastaja.

1. teza: Reforma visokega šolstva mora vzporedno s preostalimi ukrepi učinkovito rešiti vprašanje izredno kritičnega deficita visoko izobraženih strokovnjakov.

2. Zahteve po globokih spremembah celotnega šolskega sistema

Nismo prvi, ki smo se znašli v takšnem položaju. Države z visoko razvito industrijo, ki so ugotovile pereče pomanjkanje inženirjev (ZRN) ali dežele, ki so načrtovale ogromen skok v industrijsko-tehničnem razvoju (NDR), so sprejele ukrepe, ki so bili v vseh primerih približno enaki: 1. povečati je treba število diplomantov in 2. usmeriti pouk tako, da bodo diplomanti čim sposobnejši za čimprejšnje in čim kvalitetnejše samostojno ustvarjalno delo.

Če želimo povečati število inženirjev, ki delajo v gospodarstvu, je logično, da morajo čim mlajši zapustiti visoko šolo in začeti delati v poklicu. Tako se podaljša aktivna doba strokovnjaka poleg tega pa je prav obdobje med 22. in 26. letom starosti najplodovitejše za vključevanje ter odločilno za hitro in uspešno specializacijo in za dokončno oblikovanje strokovnjaka. Na ta način bo inženir kar se da hitro razvil svojo lastno ustvarjalnost, ki doseže višek okrog 30. leta. Vsako leto več, ki ga odtegujemo od njegovega mesta v industriji, pomeni ne samo kvantitativno izgubo, temveč tudi izgubo kvalitete in plodovitosti.

2. teza: Število inženirjev med zaposlenimi je treba povečati z znižanjem starostne dobe, ko vstopajo v poklic.

Kot je iz *tabele 1* razvidno, so po tej poti hodile vse države, ki so mnogo bolj razvite od nas ter so z reformo načrtno želele povečati število inženirjev v industriji, čeprav nas po tem že danes prekašajo za 7 do 10-krat. Pri tem prednjačijo NDR, Vel. Britanija in Japonska. Številni primeri starejših diplomantov to dokazujejo, kajti le-ti se težko prilagodijo ter ne pokažejo izrazitega vzpona v svoji karieri. V NDR so prav zato odpravili služenje vojaškega roka za diplomante visokih šol, ki v svojih počitnicah pridobe potrebno vojaško vzgojo.

Tabela 1: Primerjava šolskega režima nekaterih držav

	SSSR	ZDA	Fran- cija	Vel. Brit. (po re- formi)	Japon- ska (po reformi)	NDR (po re- formi)	Jugo- slavija	ZRN (pred re- formo)
Pričetek osnovnega šolanja z letom starost	7	6	6	5	6	6	7	6-7
Trajanje šolanja do vstopa na univerzo (let)	10	14	12	13	12	8 + 4	8 + 4	13
Starost pri zrelosti za univerzo	17-18	20 (od tega 2 leti Jun. College)	18	18	18	18	19	19-20
Trajanje vojaškega roka (let)	1	2	16 mes.	ne slu- žijo	ne slu- žijo	opro- šteni	1	1,5
Poprečna dolžina študija	4	4 (od tega 2 leti zgoraj upošte- vani)	4	3-4	4	4 (dipl. ing.)	4-5	6
Starost pri zaključku študija (brez voj. roka)	22	22	22	21-22	22	22	23-24	25
Število študentov vis. šol na 10.000 prebivalcev	187	300	123	—	99	—	59,6	60
Starost pri vstopu v poklic (let)	23	22-24	23	21-22	22	22	24-25	26,5

Če hočemo to doseči, je treba učinkovito skrajšati študij. Za potrebo skrajšanja študija govori ne samo gornji razlog, temveč tudi dejstvo, da se na ta način v istem sorazmerju povečajo kapacitete ob obstoječih učnih prostorih in napravah. Velika Britanija je to dosegla z razdelitvijo akademskega leta v trimestre. Zahodna Nemčija bo dosegla s spremembo študijske dobe v smislu predloga Znanstvenega sveta v nekaj letih zmanjšanje celotnega števila študentov za 23 %. To pomeni razbremenitev študentskih domov, menz, zasedbo predavalnic in laboratorijev. To dejstvo je pri naših neprimerno bolj omejenih sredstvih treba predvsem upoštevati.

Za skrajšanje študija ne govorijo samo praktični razlogi, temveč tudi tempo razvoja v našem času. Hitrost razvoja znanosti se v naših sedemdesetih letih ne da primerjati z leti po vojni. Renoviranje znanja je vse hitrejše. Obseg znanja je obširnejši in zahtevnejši, toda zaradi hitrih sprememb mora biti tempo študija vse hitrejši, čeprav je to na prvi pogled paradokсно. Učinek študija mora biti večji, študij pa čim krajši. Tudi tempo dela se je danes intenziviral v primeri z lagodnostjo tridesetih let. Ta tempo je odpravil misel na specializacijo med študijem. Študij mora dati elemente za delo ter vcepiti raziskovalnega in tvornega duha. Moto dinamike inženirskih ved je »life long learning« (učenje vse življenje).

Za mnoga področja poklicev ne daje danes osnovna izobrazba na visoki šoli takšnega znanja in izkušenj, ki bi zadostovala brez stalnega nadaljnega izobraževanja za doživljenjsko opravljanje poklica. Ta časovna razdobja, v katerih je *nujno* treba pridobiti novo poklicno znanje, se v zadnjih desetletjih stalno skrajšujejo. Zlasti velja to za področja medicine, naravoznanstva in tehničnih ved. Danes zahteva dnevno delo znanje in zmožnosti, ki ju v bistvenih osnovah celo med šolanjem ni bilo mogoče pridobiti, ker sploh *ni obstajalo*. Kdor se danes stalno ne uči in ne napreduje samostojno, ne ostane konkurenčno sposoben. Prav ta dinamika tehnike terja čim krajši in intenzivnejši študij.

3. teza: *Potrebni so pretehtani ukrepi za drastično skrajšanje študijske dobe.*

Pri tem lahko pomaga tudi gimnazija z učnim programom, ki bi moral biti bolj prilagojen sodobnemu času, dobi, ki jo ustvarjajo naravne in tehnične vede. V praktični izobraževalni politiki pri nas so tehnične in naravne vede premalo zastopane. Funkcija teh predmetov ni samo, da pripravlja na tehnični poklic, temveč da omogoči mlademu človeku mesto v tem tehničnem svetu.

Izobraževalna ideologija, po kateri mora šola edinole negovati visokovredne npravstveno človečanske ideje, se še ni dokončno spremenila v prid dejstvu, da se učencu z znanjem znanstvenih metod in glavnih raziskovalnih dosežkov omogoči v bodočnosti ne samo

razumevati svet, temveč tudi kritično in odgovorno sodelovati pri njegovem oblikovanju.

S poukom fizike in kemije pričnemo vse prekasno. V prvih letih kažejo učenci neugnano zanimanje za tehnično in naravno okolje. Toda to ostane brez odmeva, na vprašanja ne dobe zadostnega odgovora ter bolj in bolj izgubljajo svoje prvotno zanimanje. Po 13. oziroma 14. letu je njihova želja po znanju zamrla in premnoga nadarjenost je zakrnela. Pri tem bi moral prav pouk spodbujati prve tvorne aktivnosti. Ta duševni razvoj bi se moral kasneje nadaljevati v odgovarjajočem permanentnem izobraževanju. Tako bi preprečili velike težave pri vstopu na visoko šolo, kjer se ponavljajo predmeti in pojmi, ki bi morali biti vsakomur razumljivi. Preprečili bi odtujenost in nezanimanje študentov za neznano snov in s tem zmanjšali veliko število odpadlih študentov v prvem letniku. Saj pomeni to nekoristno in zaviralno breme za celo osebje in tudi za same predavalnice.

4. teza: Izvesti je treba modernemu času tehnike in naravnih znanosti ustrezni premik v učnih programih celotnega šolskega sistema

Sovjetski in japonski učni program ter vključitev naravnih ved v učni program se danes navajata kot primera, vredna posnemanja. V sovjetski osemletni šoli je v 8. razredu snov razdeljena na takle način:

- 43 % humanistični predmeti,
- 40 % naravoznanstveni predmeti,
- 10 % politehnični pouk,
- 7 % šport in telesna kultura.

Zahodu služi ta sistem kot vzor pri oblikovanju novega učnega programa (ZRN), kajti sovjetsko izobraževanje je na poseben način prirejeno obvladanju bodočnosti v tehnično determiniranem svetu.

Menim, da prav pri nas izrazito trpimo zaradi odmaknjenosti od tehničnega sveta, ki ga štejemo pod vplivom »kulturnikov« za nekulturnega. To se vidi tudi po tem, v katere poklice so se usmerili študentje v posameznih državah (tabela 2).

Treba je poudariti, da so odstotki v zvezi s celotnim številom študentov, ki je pri nas relativno dvakrat manjše od Japonske in 6-krat manjše od ZDA. Primerjava kaže, da imamo precej ekonomistov, nesorazmerno preveč medicincev, pravnikov in umetnikov, a mnogo premalo inženirjev in pedagogov. Značilna je SSSR, kjer je več kot polovica vseh študentov bodočih naravoslovnih in inženirskih znanstvenikov. Druga največja skupina so pedagoški delavci, kar ustreza tudi ameriškim razmeram. (Zlasti glede na ogromne potrebe planiranega izobraževanja — v letu 1974. računajo v ZDA na 8,7 mio. študentov, v SSSR v letu 1980 na 8 mio. študentov.)

Tabela 2: Primerjava razmerja študentov po različnih strokah v % od celotnega števila študentov

	SFRJ	ZRN	ZDA	SSSR	Japonska	Vel. Britanija
Naravne in inženirske stroke	29,7	31,9	26,4	53,9	21,1	57,4
Medicina	17,0	14,3	1,7	6,3	5,0	8,3
Pedagoške in duhovne vede	18,1		42,1	20,2	22,6	} 21,7
Umetnost	2,35	29,6	3,3	0,85	—	
Pravo	13,1	9,2	0,5	1,55	11,6	} 12,6
Ekonomija	19,6	15	22,2	10,0	19,0	

Zlasti zbuja pozornost dejstvo, da se pri nas prične osnovnošolski pouk razmeroma pozno: to bi kazalo spremeniti po zgledu Francije in Vel. Britanije, kjer pričnejo šolati otroke že v petem letu starosti.

3. Reforma strukture pouka in odnosov

Resnično trajanje študija je mnogo daljše kot teoretično. Povprečna dolžina študija traja okrog 5,8 let, če upoštevamo 30% osipa študentov. Potrebne bodo globoke spremembe, če bomo želeli doseči dejansko skrajšanje študijske dobe. Tudi velik osip pomeni veliko škodo, ki jo mora plačevati družba zaradi slabih priprav na visokošolski študij. Pri tem je izredno pomembno, da vzporedno z reformo postavimo sistem znanstveno osnovanega poklicnega usmerjanja, ki bi začelo spremljati delo dijakov že zgodaj v gimnaziji. To bo postalo tembolj pereče pri dvosmernem študiju, ko bo abiturient zelo težko sam izbral potrebno smer. Poleg tega bi morale te poklicne usmerjevalnice prevzeti vlogo nekakšnega družbenega usmerjanja študentov v deficitarne poklice ter obratno.

Stari način predavanja se naj čedalje bolj opušča. Študentje naj dobe brezhibne predloge o učni snovi, ki jih je treba v krogu zainteresiranih študentov obrazložiti in se o njih pogovoriti. Poučevanje je treba dokončno osvoboditi čistega verbalnega posredovanja znanja, zlasti, če gre za tako imenovano »obremenjujoče znanje«, ki se najde enostavno razumljivo v učbenikih in priročnikih. S tem lahko prihranimo vsaj 20% časa. Nadarjen študent (in samo na takšne moramo računati) lahko obdela snov po izkušnjah dva do štirikrat hitreje, kot se podaja na predavanjih, ne samo da jo razume, temveč si jo prisvoji.

Predavanja se bodo omejila na izbrana specialna poglavja zaočrojene celote, visoke kvalitete in zahtevnosti. Predavatelji bodo imeli več časa za raziskovalno delo, ki bo dalo novih idej, dvignilo raven

vede ter omogočilo dvig ravni nalog in diplomskih del študentov, ki naj obdelujejo obrobna poglavja osnovnih raziskovalnih nalog. Le-te pomenijo, sestavljene v celoto, v variantah in vseh obeležjih obdelano glavno raziskavo. Znano je, da so resnično zahtevne naloge slušateljev lahko samo rezultat predavateljevega lastnega raziskovalnega dela. Edino tako naloge ne bodo rutinske, delane po izhojenih stopinjah, kot so v večini primerov danes, temveč bodo resnično delček samostojnega raziskovanja.

5. teza: Predavanja naj se razbremenene enostavnega verbalnega prenašanja zlasti obremenjujočega znanja, ki naj ga obdelajo slušatelji sami na osnovi dobrih predlog. Spretna omejitev na izbrana poglavja izredne zahtevnosti pomeni največjo racionalizacijo študijskega časa.

Pri vajah in seminarskem delu, ki je usmerjeno že na samostojno raziskovalno in konstruktivno delo, je treba oblikovati male skupine. Tako je dovolj priložnosti za neposredno sodelovanje. Tempo mora biti oblikovan po nadarjenih. Manj nadarjeni bodo primorani k težjemu delu, pomoči kolegov in posebnemu svetovanju. Tempa in obsega le-ti v nobenem primeru ne smejo zavirati. Bolje je diktirati večji napor kot da bi se nekateri dolgočasili. V tem se skriva rezerva časa.

6. teza: Tempo in obseg dela naj bo prilagojen po nadarjenih, kar bo prisililo manj nadarjene k večjemu naporu.

Najgloblja sprememba sistema in struktur pouka tiči v metodi angažiranja slušatelja, ki naj ga vodi k samostojni kritični misli in delu. To se sklada z zahtevami mladine po večji samokritičnosti, lastni iniciativi in večjim angažiranjem. Mladina nam sama nudi tisti element raziskovalnega duha, ki mu mora dati visokošolski študij potreben polet in temelj. Problem, ki se pred nas postavlja je, kako izkoristiti to željo po soudeležbi.

Ta metoda nudi kar najbolj zgodnje vpeljevanje študenta v sodelovanje pri raziskovalnem delu predavatelja. Recept za to je težko dati. Prvi pogoj je seveda ta, da je predavatelj sam znanstveni delavec, ki nenehno išče, odkriva in rešuje probleme. To bi moral biti nenehni raziskovalec ali razvijalec novega in še nedoseženega ki uvaja v to igro študente. V delo jih vključuje z zgledom, s spodbujanjem, ne s »predavanjem«, temveč s sodelovanjem. Sistem mentorstva daje izredne rezultate.

7. teza: Potrebno je pritegovanje študentov v odkrivanje in raziskovanje, da se oblikujejo v njih kritična misel, zavest sposobnosti ter raziskovalna metoda.

Takšna metoda aktivne sodelave se oblikuje skozi celotni semester, saj je vsa k temu usmerjena. Kritična in ustvarjalna misel študentov zaživi lahko samo tako. Občutek ustvarjalnosti in iznajditeljstva, ki ga začuti pri uspelo rešenem problemu (čeprav majhnem) mlad slušatelj, se ne dà popisati in ne oceniti njegove pomembnosti za nadaljnji razvoj. To je največja spodbuda pri oblikovanju njegove kreativne biti. Občutek pasivnosti pri tem vse bolj in bolj izginja. Oblikuje se občutek odgovornosti, ki prerašča v zavest sposobnosti. Tedaj se bodo pokazali nadarjeni: to je možno samo pri takšni metodi. Sistem klasičnega učenja ne pokaže nadarjenih, temveč samo prizadevne.

8. teza: *Sodelovanje pri samostojnih raziskavah in reševanju problemov pomeni najboljšo selekcijo študentov za njihovo nadaljnje oblikovanje in doseganje višjih znanstvenih nazivov.*

Sodelovanje z industrijo postane v takšnih razmerah nujno. Pri tem ne gre za finančni smoter, za dober zaslužek, kakor na to gledajo inštituti, temveč gre za sodelovanje pri iskanju problemov in rešitev v tvornem okolju. Okolje, ki ni problematično, ne more biti plodno in tvorno. Zaprta sama v sebi univerza ne more biti v prvi vrsti napredka, kajti odgovori se iščejo, preizkušajo in preverjajo neke druge — tam, kjer je tvornost proizvodni imperativ.

9. teza: *Raziskovalno in razvojno delo mora biti sestavni del pedagoškega dela, nepogrešljivi element didaktike.*

Mladim izobražencem je treba privzgojiti raziskovalni princip, ki naj bo sistem dela in metoda vsakršnega reševanja problemov. Danes opažam pri mladih inženirjih, ko vstopijo v industrijo, da za takšno delo niso pripravljeni in ne sposobni. Preveč časa porabijo, da odkrijejo v sebi to metodo kreativnosti. Seveda to ni racionalno. Ne poznajo tiste osnovne skeptične tvornosti in sistematike, metodičnega načina, kako naj se vsedejo k nalogi. So teoretiki, ki mnogo vedo, a ne vedo, kako in kje to znanje uporabiti. To je največja napaka naše mlade generacije. Primerjajmo se z Amerikanci, pri katerih pomeni prav ta poteza praktičnosti in okretnosti izredno pomembno prednost za vstop v življenje. Naloga naše visoke šole je, da izoblikuje način, kako to tvornost gojiti, dvigati in brusiti ves čas, odkar zapustijo mladi ljudje bolj ali manj čvrste gimnazijske klopi.

4. Dvosmerni študij

Ta študij se je porodil v državah z izredno razvito industrijo ter z velikimi zahtevami po strokovnjakih. Ta *potreba* je ločila dve poklicni skupini v območju visokih šol¹:

¹ VDI — Z (1968), št. 33, str. 1477.

1. *prva skupina* mora biti izobrazena v smeri prakse. Razpolagati mora z dvignjeno znanstveno kvalifikacijo, da lahko rešuje različne naloge prakse, kakor zahteva najnovejše stanje tehnike.

2. *druga skupina* mora biti bolj teoretično in raziskovalno izobrazena. Tako lahko izdela novo znanje ali izpelje nov razvoj. Poleg tega mora biti sposobna, da si pridobi širok pregled ter ustvari dobre sinteze pri vodilnih ali usmerjevalnih nalogah.

Glede na to zahtevo mora potekati vzgoja po naslednjih dveh poteh:

1. prva izobraževalna pot mora predvideti »voden« akademski študij, pri katerem se doseže cilj s šolsko-seminarističnim načinom, s 5-mesečnimi semestri in po čvrsto začrtanih študijskih načrtih.

2. Z drugo izobraževalno potjo je treba doseči visoko znanstveno kvalifikacijo. Zelo zgodaj se zahteva samostojno, kritično mišljenje in delo. To zahteva akademsko svobodo, ki prisili študenta, da je samokritičen in razvija lastne iniciative. Obvladati mora težja teoretična pomožna sredstva, npr. višjo matematiko. To zahteva močno ustvarjalno nadarjenost, sposobnost koncentracije in moč volje, kar vse si želimo za kvalitetno visoko stoječi univerzitetni študij.

To sem povzel po Sklepih nemškega znanstvenega sveta, vendar se zahteve ne spremene v naših razmerah.

Pri tem je treba ugotoviti, da se mora visoka šola tehnike gibati v tistih področjih, v tistih smereh in s tisto razvitostjo, kot jo diktira gospodarstvo. Gospodarstvo je odjemalec in plačnik.

10. teza: *Visoka šola mora pri svoji reformi upoštevati potrebe in zahteve gospodarstva, zlasti industrije.*

V industriji se po splošnem prepričanju tako imenovani prvostopenjski inženir ni obnesel niti v tehnoloških niti v konstrukcijskih vejah. Pokazal ni niti več praktičnega niti več teoretičnega znanja kot tehnik. Reševal je samo pereče postavljeno »kampanjsko« zahtevo po višji izobrazbi, ker je lahko hitro dosegel tak naziv.

Naša industrija s takšno nizko izobrazbeno strukturo, kot je bila prikazana v začetku, ne potrebuje tako imenovanih prvostopenjskih inženirjev. Potrebujemo veliko število solidno izobrazjenih tehnikov ter diplomirane inženirje. To zadošča, dokler bo prvih 10 % in drugih okrog 3 % vseh zaposlenih. Ko se bomo pričeli bližati stanju v Nemčiji, ki ima 10 % dipl. ing. ter 25 % tehnikov, bo že zaradi ekonomičnosti potrebno vključiti med obe vrsti izobražencev novo kategorijo. Neobhodno potrebno je, da tudi na vprašanje šolanja gledamo z gospodarskega vidika.

11. teza: *Tako imenovani prvostopenjski študij pri nas ni na današnji stopnji razvoja gospodarsko opravičen.*

Kolikor se odločamo za dvosmerni (ne dvostopenjski) študij, nam mora biti jasno, da je glede na gornje osnovne ugotovitve potrebno študij obeh smeri *dosledno ločiti že takoj v začetku*. Ker je prva smer vodená, ni primerno, da bi bila na univerzi. Za to bi bile potrebne posebne ločene strokovne višje šole. Poudariti je treba, da morajo biti metode poučevanja različne ter da se mora študijska vsebina razločevati prav v začetku, namreč v *osnovah*: pri univerzitetnem študiju *morata biti že pri osnovah teoretična vsebina in težavna stopnja bistveno višje postavljeni kot pri študiju, usmerjenem v prakso*.

12. teza: *Študij praktične smeri mora biti že v začetku, v osnovah povsem ločen od znanstvene smeri.*

To je prvi pogoj, če hočemo obdržati znanstvene smeri na dovolj visoki ravni, ki bi jo bilo mogoče opravičevati. Drugače izgubi tako ena kot druga smer svoj smisel. Racionalizacije študija tu za nobeno ceno ne bi smeli vpeljevati; racionalizacijski ukrepi nam dajo dovolj bogato rezervo v skrajšanju študija. Racionalen je zato prvostopenjski študij šele tedaj, ko gospodarstvo zahteva tolikšno število ustreznega kadra ter postane uvedba ločenih višjih šol zanj gospodarsko opravičena.

Dvosmerna vrsta študija deluje uspešno od 1957. leta edino na Danskem, kjer je prva smer ločena od univerze. Vendar univerza in strokovna visoka šola sodelujeta, ker imata vaje v inštitutih univerze in tudi material zaradi drage opreme nabavljajo skupno. Docenti strokovne visoke šole lahko opravljajo na inštitutih tudi svoja raziskovalna dela. Prav tako sta šoli blizu druga drugi, da vzdržujejo študenti medsebojne stike, da se preprečuje nepotrební padec statusa in socialnega prestiža. Prav tako so skupni študentski domovi. Na vsaki šoli je približno polovica študentov, pri čemer zahteva univerza odlične rede mature kot pogoj za sprejem. Študij traja šest oziroma osem semestrov.

Poudariti je treba, da se v gospodarsko tako zelo razviti ZRN vpeljuje šele sedaj dvosmerni študij, čeprav je na tehničnih visokih šolah 12-krat več študentov kot pri nas, gospodarstvo pa ima povsem drugačne zahteve kot naše. Treba je poudariti, da so tehniki v celoti zelo dobro opravili svoje naloge na vsakršnih delovnih mestih.

Glede specializacije inženirjev na univerzah je treba ponovno ugotoviti našo nerazvitost. Še dolgo vrsto let bo potrebno izobraževati splošno razgledanega inženirja, z razvitim smislom za metodično samostojno ustvarjalno delo, kar mu bo omogočilo, da se bo hitro uvedel na katerokoli področje. Tehnika ima toliko različic, da je nemogoče razviti v vseh pogledih sistem specializacije, ker bi to ne imelo nobenega smisla. Edino pravilno je, da oblikujemo inženirja s smislom za analizo in kritičnost v čim krajšem času. Tako lahko začne še dovolj mlad delati v industriji. Nato opravi še dodatni študij,

da bo obvladal celotno smer razvoja na področju, kjer se misli udeleževati.

Ta smer je prevladala v večini zelo razvitih držav. Pri nas ne bi specializacija imela smisla, če upoštevamo našo maloštevilno in razdrobljeno industrijo.

13. teza: *Visoka šola mora dati široko razgledanega strokovnjaka, ki ima smisel za samostojnost pri delu in obvlada metodo za reševanje raziskovalnih in razvojnih nalog.*

Polemike in smeri v marksistični filozofiji

Vprašanje ali lahko govorimo o smereh v marksistični filozofiji, obsega pravzaprav dva problema. Prvič: ali *obstajajo* danes znotraj marksistične filozofije več ali manj izkristalizirani tokovi, ki premorejo samostojno fiziognomijo? Drugič: če obstajajo, ali tako stanje lahko imamo za normalno in na kakšno temeljno stališče naj se s tem v zvezi postavimo, da bi naši filozofiji zagotovili čim ugodnejši razvoj in ji omogočili, da svetovnonazorsko družbeno učinkuje?

O smereh govorimo samo takrat, kadar lahko ugotovimo *razlike v pogledih na »predmete«, »naloge«* marksistične filozofije in kadar ti nazori utemeljujejo neki »raziskovalni program« s tem, da določajo posebno izbiro filozofskih problemov in način, kako se jih avtorji lotevajo, in hkrati vsaj pri odgovorih na nekatera vprašanja vodijo k enotnim, dobro oprijemljivim razlikam v vsebini stališč.

Med vsemi temi smermi je — glede na razširjenost in vpliv — brez dvoma najpomembnejše tisto prepričanje, ki ga glede na to, kako določa predmet marksistične filozofije, lahko imenujemo »*obsežnostna smer*«. (Naprašam bralca, naj to označitev kakor tudi druge, ki ji bodo sledile, razume v bistvu kot *okrajšave*, s katerimi si pomagamo, da nam ni treba ponavljati opisov stališč.) Ta koncepcija — katere začetke lahko brez dvoma zasledimo že v nekaterih filozofskih delih Engelsa in Lenina (najbolj neposredno v »Anti-Dühringu« in v »Materializmu in empirio-kriticizmu«) — je tako dobro znana, da bi bilo odveč, če bi jo tukaj podrobneje analizirali. Dovolj bo, če preprosto povemo, da je po njej marksistična filozofija — za razliko od *strokovnih ved*, ki raziskujejo tako rekoč *posebne zakonitosti* posameznih materialnih pojavov, sistemov — znanost o resničnosti, to je, znanost o *najbolj splošnih zakonitostih* narave, družbe in mišljenja. Filozofija *posplošuje* in s tem *sintetizira* rezultate strokovnih ved v enotno podobo sveta in enoten pogled na svet ter tako hkrati te vede tudi *metodološko usmerja*. To definicijo dopolnjujejo s tem, da poleg na ta način opredeljenega dialektičnega materializma v marksistično filozofijo kot enoten pogled na svet vključujejo kot njen organski sestavni del in drugo temeljno disciplino tudi *historični materializem*, vedo o specifičnih najsplošnejših zakonitostih družbenega razvoja.

Hkrati sta se v dvajsetih letih v mednarodnem komunističnem gibanju razvili dve odločno različni stališči o tem, v čem sta bistvo in funkcija marksistične filozofije. Prvo mnenje so zastopali predvsem Gramsci, Lukács in K. Korsch. Zagovorniki tega stališča (ki sicer nikakor niso sestavljali kake enotne skupine) so teoretično segli nazaj zlasti k Marxovim tedaj znanim delom in izhajajoč iz njih v *temeljnih* zavrnili celotni

teoretični nazor II. internacionale. Po njihovi koncepciji je družbena in zgodovinska teorija marksizma po svojih temeljih filozofskosvetovno-nazorske narave, načelno je ni mogoče interpretirati kot analogijo naravoslovnih ved, ki ugotavljajo od človekovih dejavnosti in namer neodvisne zakonitosti in na njihovi podlagi predvidevajo neizogibni potek pojavov. Marksistična filozofija je »filozofija prakse«, in sicer celo v dvojnem smislu. Prvič zato, ker da se po temeljni misli te filozofije človek v svoji dejavnosti in s svojo dejavnostjo uresničuje kot človek in ustvarja svojo zgodovino ter zato njegovega razvoja ne moremo izvajati iz nikakršnih abstraktnih splošnih zakonitosti ali nujnosti, sleherni preobrat v tem razvoju je odvisen od spopada družbenih sil na področju danih objektivnih družbenih razmer (ki so jih ustvarile prejšnje dejavnosti), od izhodišča konkretnega praktično-revolucionarnega razrednega boja, na katerega so vplivali nešteti dejavniki. Po drugi strani je marksistična filozofija »filozofija prakse« zato, ker sama ni nič drugega kakor teoretična zavest o temeljnih objektivnih pogojih, možnostih in ciljnih sodobnih družbenih bojov in je zato delujoči faktor v boju proletariata za uresničitev komunizma.

Pisec teh vrstic je prepričan, da ti misleci dvajsetih in tridesetih let niso mogli vselej zadovoljivo odgovoriti na vprašanja, ki so se porajala na tem področju. Največje težave jim je — kakor je videti — povzročila osvetlitev zveze med naravno objektiviteto in človekovo dejavnostjo in te težave so predvsem pri Lukácsu in Korschu vodile k nedoslednim, celo izrečno idealističnim odgovorom.

Predvsem bi bilo odveč poudarjati, da so ta dela — kljub nekaterim »nepravilnim« mislim — globoko in plodno zastavila številne probleme in na nekatere tudi uspešno odgovorila; opozorimo naj samo, da splošno razumevanje marksistične filozofije, ki ga explicite in implicite prinašajo ta dela, na novo oživljajo in da je to vplivna in zelo plodna tradicija, h kateri se vračajo — največkrat sicer s pomembnimi vsebinskimi kritičnimi pridržki — številni predstavniki in številne smeri današnjega marksizma.

Vendar so to prepričanje že na začetku tridesetih let izrinili in za daljši čas je zginilo iz marksistične filozofije. Takrat sama zavlada tista »standardna« koncepcija marksistične filozofije, ki smo jo že navedli. Čeprav jo je na način, ki je bil dolgo časa edini veljaven in ki ga imajo danes že vsi vsaj za vulgarizacijo, v nekaterih pogledih pa za izrečno deformacijo, brez dvoma »kodificiral« Stalin v svojem delu »Dialektični in historični materializem«, se je ta koncepcija začela oblikovati in kristalizirati že veliko prej, v bistvu že v sovjetskih filozofskih polemikah v dvajsetih letih in na začetku tridesetih let, ko so postopoma na neki določeni način razložili in sistematizirali filozofske dejavnosti klasikov. Te polemike so se začele z nastopi zoper izrečno proletkultovsko zanižanje filozofije (Jenčmen, Minin), sledila pa jim je polemika »mehanicistov« (Stepanov, Timirjazev, Varjaš itd.) in »dialektikov« (Deborin, Luppel, Karev). V bistvu sta že Deborin in njegova skupina — ki sta v svojih razmišljanjih navezovala predvsem neposredno na Plehanova — dovolj jasno načrtala temelje tega mišljenja, ki ima še danes velik vpliv. Ko so to skupino odstranili iz filozofskega življenja (leta 1931, v nemajhni meri iz političnih razlogov), so to mišljenje nekoliko — v nekaterih vprašanjih pa bistveno — priredili, drugače pa so ga oblikovali naprej v raznih danes že čisto pozabljenih učbenikih, študijah itd. Sta-

linovo delo je v bistvu ta proces le še dokončno izoblikovalo in ga povzelo.

To stalinsko mišljenje (in tu ne govorimo o »obsežnostni« konceptiji na splošno, marveč samo o tisti podobi, ki ji jo je dal Stalin) prav tako nedvoumno zavrača afilozofsko oziroma antifilozofsko stališče teoretikov II. intrnacionale in prav tako poudarja filozofsko in svetovnonazorsko naravo temeljev marksistične teorije o družbi in zgodovini. Toda hkrati v vsebinski interpretaciji družbenega življenja v bistvu ohranja in v neki meri celo pogloblja značilnosti filozofskih stališč, ki so jih izoblikovali misleci II. internacionale. Temelj in bistvo razlage zgodovinskega materializma je tudi za Stalina razkrivanje tistih prirodnim zakonitostim podobnih zgodovinskih razvojnih zakonitosti, ki jih ljudje — s tem, da jih zavirajo, ali s tem, da jim pomagajo in ustvarjajo razmere, ki ustrezajo njihovemu delovanju — uporabljajo, ne morejo pa jih s svojo dejavnostjo odpraviti ali spremeniti. Po tem nazoru so splošne zakonitosti družbenega razvoja predvsem (ali med drugim) filozofske narave zato, ker so na neki način *posledica* najsplošnejših zakonitosti, ki jih formulira dialektični materializem, ker so nekaka »razširitev« in »prilagoditev« pravil zgodovinskega materializma in dialektičnega materializma na pojave družbenega življenja.

Kako bomo ocenjevali resnične družbene in teoretične posledice tega razumevanja filozofije (in prakse, ki to razumevanje uresničuje), je navsezadnje odvisno od tega, na kakšno stališče se bomo postavili v temeljnih polemikah, ki še zdaj potekajo v marksizmu. Vendar lahko kot dejstvo ali kot splošno mnenje bržčas ugotovimo vsaj to, da se je marksistična filozofija prav v tej interpretaciji razširila med množico in si po vsem svetu pridobila državljansko pravico. Dejstvo je nadalje tudi to, da so iz te konceptije več desetletij prav vse marksistične družbeno-teoretične raziskave črpale svoj pojmovni aparat in shemo in da je konceptija na ta način na tem področju brez dvoma opravljala pomembne metodološke funkcije; seveda pa je zelo sporno vprašanje, s kakšno močjo in s kakšnimi uspehi. (Na področju naravoslovnih ved komajda lahko trdimo, da so to metodološko funkcijo zares uspešno uresničili.)

Hkrati so tudi dobro znane vsaj nekatere hudo škodljive posledice, ki jih je imelo konkretno uresničevanje te konceptije. Vsaj najbolj oprijemljiva družbeno-svetovnonazorska funkcija načel, ki so v filozofski praksi »kulta osebnosti« govorila o najsplošnejših zakonitostih realnosti, se je kazala predvsem v tem, da so s temi načeli nenehno naknadno »teoretično« potrjevali (ali morda pravilneje: posvečevali) politične odločitve in sklepe, da so z njimi ves čas ideološko racionalizirali vsakodnevno politiko. Po drugi strani so bila ta pravila več kot enkrat, če že ne teoretična podlaga, pa vsaj teoretična pretveza za vulgarne administrativne posege v vprašanja in polemike nekaterih strokovnih ved. Vse to je seveda močno povratno učinkovalo na vsebinski razvoj tega filozofskega prepričanja. To, da so ustrezna filozofska pravila pri vseh teh »prilagoditvah« največkrat uporabljali na najbolj prisiljen, pogosto pa celo na izrečno nerazumljiv način ali protislovno, jih je tudi na teoretični ravni docela »razvodenilo«; filozofske polemike zadnjega desetletja so tako brez dvoma razkrile vsaj hudo logično-vsebinsko nerazčiščenost, večpomenskost, včasih kar metaforično naravo filozofskih kategorij in trditev tega časa. Ta praksa svetov-

nonazorske vloge filozofije je hkrati v bistvu izključila samostojno ustvarjalno teoretično dejavnost ter načelno vse marksistične filozofske (z izjemo ene osebe) obsodila, da opravljajo naloge propagandistov. Posledica pa je bila, da so tako rekoč docela prenehali raziskovati nove probleme, ki so se porajali v družbeno-kulturnem razvoju, celotni pojmovni aparat marksistične filozofije so neverjetno osiromašili in vulgarizirali, njen problemski krog so zožili in njena sposobnost, da polemizira z modernimi meščanskimi smermi, se je hudo zmanjšala.

Vsa ta ponarejanja in vse te »pomanjkljivosti« že dolgo poznamo in priznavamo. Dejavnost večine marksističnih filozofov se je v zadnjem desetletju usmerila prav na to, da bi ohranili temelje »obsežnostne« koncepcije marksistične filozofije, hkrati pa obračunali s temi negativnimi pojavi in s teoretičnimi ponaredki, ki v Stalinovih pogledih deloma utemeljujejo te pojave. Zaradi tega je prišlo do številnih poskusov, da bi pojmovni sistem marksistične filozofije, ki se je izoblikoval v obdobju »kulta osebnosti«, obogatili, ga napravili prožnejšega in hkrati natančnejšega; pri tem so nekatere trditve tudi vsebinsko preskusili. Tudi večina današnjih filozofskih polemik je v zvezi z nalogami na tem področju. Na tem mestu ni možnosti, da bi podrobneje spregovorili o rezultatih tega delovanja ter o težavah in problemih, ki so se medtem pokazali. Z našega vidika je bistveno to, da je prav pri tem številčno ne pomembna skupina marksističnih filozofov prišla do kritičnih opazk in predstav splošnega značaja, ki se niso več usmerjale proti posameznim pomanjkljivostim stalinovske realizacije teh filozofskih prepričanj, pač pa so v bistvu spodbijale upravičenost samega »obsežnostnega« dojemanja marksistične filozofije. Čeprav so se v tej kritiki deloma zrcalile različne predstave, so bili njeni glavni momenti na splošno vendarle skupni. (Naj v pojasnilo takoj povem, da sem tudi sam njihovega mnenja.)

Predvsem so začeli dvomiti o tem, da bi bil pojem »najsplošnejših zakonitosti« sploh primeren za to, da specifično raziskovalno področje filozofije razmeji od tistega, ki sodi k strokovnim vedam. Po eni strani strokovne vede odkrivajo zakone (npr. nekatera zelo splošna fizikalna pravila), ki brez izjeme veljajo za vse pojave, a hkrati vendarle ne sodijo k filozofiji; po drugi strani pa obsega marksistična filozofija številne danes izredno pomembne veje (etika, estetika, spoznavna teorija itd.), ki nikakor ne gredo v okviru te definicije. Že sam značaj zgodovinskega materializma je na podlagi tega mišljenja težko razložiti; ni naključje, da je sredi petdesetih let prišlo do resnih polemik o tem vprašanju. Večina filozofov, ki so zastopali kritično stališče, o katerem govorimo, je — po Marxu — opozarjala na to, da se *osredotočajo* filozofska vprašanja *na človeka*, kar »obsežnostno« mišljenje docela zanemarja: filozofske pomembnosti nekega pojava ali nekega kroga problemov ne določa to, koliko je ta pojav ali so ti problemi splošni, pač pa to, koliko spoznanja o tem pojavu ali teh problemih vplivajo ali koliko lahko vplivajo na oblikovanje zavestno-racionalnega družbenega ravnanja ljudi. Ker pa se krog takih problemov z razvojem družbe in kulture nujno tudi sam zgodovinsko spreminja, se zdi sleherni dokončna »obsežnostno« ali pa na drugačen način opredeljena omejitev filozofske problematike sama po sebi vprašljivo početje.

S to pripombo je v tesni zvezi druga: marksistična filozofija je svetovni nazor — in o tem se vsi strinjamo — in sicer svetovni nazor zgo-

dovinskega gibanja, ki ima za cilj, da korenito preobrazi družbeno življenje. Toda ali ima teorija, ki obravnava *najbolj splošne* zakonitosti realnosti, veljavne za cel krog materialnih in duhovnih pojavov, dovolj *svetovnonazorske* teže in vsebine, da lahko opravlja vsaj funkcijo teoretične podlage za tako gibanje? Tista zgodovinska oblika »obsežnostnega« mišljenja, ki jo je zastopal Stalin, je na to vprašanje odgovorila z odločnim »da« in to na neki način brez dvoma upravičeno, saj je poskusila splošne značilnosti in zakone družbenega razvoja (praktično celo še več — tudi nekatere politične odločitve) deducirati iz teh najsplošnejših zakonitosti. Toda koliko je to »deduciranje« sprejemljivo, koliko je združljivo s temeljno mislijo *marksističnega* dojemanja zgodovine in družbe, s tisto tezo, da si človek *sam* ustvarja svojo zgodovino in jo je zato mogoče in jo je treba razumeti kot resnično prakso ljudi, delujočih v teh konkretnih razmerah? Ali je vračanje na nekakšne kozmične obče zakonitosti temeljnih značilnosti zgodovinskega razvoja sploh združljivo s tistim pravilom, ki ga je Marx tolikokrat poudarjal, da namreč nobena filozofska »shema« ali noben »recept« — ki naj bi ustrezala nekim nadnaravnim ciljem ali pa temeljila na naravnih neizogibnostih — ne moreta pojasniti resnične zgodovine družbenega življenja?

Toda če zavrremo tovrstne »dedukcije« — kakor danes to dela pomemben del marksističnih filozofov, ki lahko sprejmejo standardno »obsežnostno« koncepcijo — v čem je potlej *svetovnonazorska* vsebina teh »najsplošnejših zakonov«? V naši standardni filozofski literaturi najdemo celo vrsto pravil (npr. teza o univerzalni zvezi in medsebojnem vplivanju pojavov ali o univerzalnosti gibanja in spreminjanja itd. itd.), o katerih resničnosti ni dvoma, ki pa so — tako je videti — prav tako daleč od aktualnih polemik in problemov moderne znanosti kot od ideoloških vprašanj, s katerimi se resnično ukvarja današnji človek in ki zares vplivajo na njegovo družbeno ravnanje. Ti problemi so lahko imeli nekoč v zgodovini svetovnonazorskih bojev pomembno vlogo, toda do danes so se v dobršni meri spremenili v trivialne resnice, ki jim je nesmiselno pripisovati osrednji pomen prav s stališča družbene funkcije filozofije. Hkrati se v zvezi z drugimi v »standardni« literaturi pogostimi kategorijami (npr. z dialektičnim protislovjem, negacijo itd.) poraja drug problem: ti pojmi so se, vsaj pri Marxu, usmerili predvsem na družbeno problematiko. Na naravne pojave so jih — v bistvu je to storil že Engels — posplošili, razširili brez potrebnega pojmovnega prečiščenja, rezultat tega pa je vrsta dvoumnosti. Danes z vso pravico prečiščujejo pojmovno logiko, zahtevajo, da jo je treba izostriti — toda menim, da nekatere tovrstne skušnje po pravici sprožijo vprašanje, ali resnično dosledna »razširitev« teh kategorij in njihova uporaba v strogo splošnem pomenu ne vodita prav k temu, da zgubijo svojo s svetovnonazorskega stališča najbolj bistveno in najbolj specifično vsebino? Če je kategorija protislovja prav tako in z enako pravico uporabna za opisovanje elementarnih delcev, biološke dednosti in spremenljivosti in, denimo, odnosa med logično indukcijo in dedukcijo, ali je potem v resnici več teh misli o »boju« med protislovji — po Leninu osrednje ideje dialektike — neuporabnih in so zgolj metafore, ki zavajajo v zmoto?

Mislím, da je prav v luči filozofskih polemik in razvoja filozofije v zadnjem desetletju neupravičeno postaviti vprašanje: ali ne grozi nevarnost, da bo naša filozofija, če bo dosledno ostala na področju »obsežnostne« koncepcije, v resnični opoziciji *samo* do *tradicionalnih* oblik

religioznega svetovnega nazora, vendar pa se bo hkrati vse bolj odmikala od najbolj bistvenih *današnjih* svetovnonazorskih problemov, se preobrazala v neko največkrat ideološko nepristransko »podobo sveta«, ki bo povzemala že dosežene rezultate, se v temelju navdihovala pri naravoslovju, a bo hkrati od današnjih diskusijskih problemov znanosti oddaljena, torej tudi v strogem metodološkem pomenu neplodna.

Za to kritiko tradicionalnega mišljenja se pri nekaterih marksistih hkrati skrivajo različne pozitivne predstave o predmetu in nalogah filozofije. Oblikovno morebiti ta različna razmišljanja združuje to, da za marksistično filozofijo ne želijo neke dokončno določene, obsežnostno ali vsebinsko natanko omejene problematike, pač pa se tega problema lotevajo predvsem s stališča njegovih družbeno-kulturnih *funkcij*. Vendar te funkcije razlagajo na zelo različne načine — zaradi tega izbirajo tudi različne načine, kako načenjajo filozofska vprašanja, različne »filozofske stile«, oživljajo v tematskih in problemskih okvirih filozofije različne hierarhije — posledica tega pa je, da se v svojih odgovorih kaj pogosto pomembno razhajajo, včasih pa si celo nasprotujejo.

Ena od skrajnosti tega mišljenja je bržčas »*scientistična*« *interpretacija* marksistične filozofije. Zagovorniki te koncepcije poudarjajo v prvi vrsti *metodološko* funkcijo, ki jo marksistična filozofija izpolnjuje v zvezi s strokovnimi vedami, med temi pa poudarjajo predvsem empirične naravoslovne znanosti. Čeprav so ti pogledi v nekem smislu blizu »tradicionalnim« *prepričanjem*, pa imajo v resnici precej drugačno vsebino. Predstavniki te smeri namreč menijo, da po svoji metodološki funkciji filozofija opravlja dvojno nalogo: po eni strani logično in spoznavno teoretično upošteva in analizira miselne postopke, načine itd., ki jih uporablja znanost, kritično osvetljuje itd. meje uporabnosti teh postopkov glede na njihove medsebojne odnose in zgodovino njihovega izoblikovanja, vendar pa po drugi strani obravnava ontološke probleme. Ontologija opravlja glede na znanost hevristično funkcijo: neka ontološka teorija, neki sistem ima znanstveno vrednost in smisel samo tedaj, če lahko določa smer, ki vodi do popolne razrešitve v diskusijah navzočih problemov, in tako usmerja *prihodnji razvoj* znanosti prek nekaterih domnev, hipotez. Na ta način za predstavnike tega mišljenja marksistična filozofija ni nič drugega kot ontologija, ki — tako v okviru svojih problemov kakor v obzorju njihovih konkretnih znanstvenih rešitev — v nenehno obnavljajoči se obliki sintetizira materializem, determinizem, dinamična in strukturalna zblíževanja itd. itd. in tako daje splošno filozofsko »orientacijo«; hkrati pa je marksistična filozofija realistična, zgodovinsko-dialektična teorija znanosti in spoznavna teorija.

Prepričanje, ki smo ga razčlenili, je predvsem značilno za skupino poljskih marksistov (H. Eilstein, St. Amsterdamski, W. Mejbaum, Z. Augustynek idr.), toda videti je, da je ta program blizu tudi delovanju nekaterih predstavnikov mlajše sovjetske filozofske generacije. Način razmišljanja, ki ga prinaša ta smer, se je doslej uveljavil predvsem v delih, ki govorijo o metodološko-spoznavnoteoretičnih vprašanjih prirodoslovnih znanosti, v manjši meri pa v poskusih, da bi rešili nekatere ontološke probleme (determinizma, problema psihofizike); prišlo pa je tudi do spodbud, da bi orisali splošne družbeno-teoretične posledice tega načina mišljenja in da bi na tej podlagi to prepričanje soočili z nekaterimi drugimi tokovi v marksistični filozofiji.

Tako rekoč nasprotje te koncepcije je tista smer, ki bi jo morda lahko imenovali »ideološko-kritično«¹ prepričanje. Njeni predstavniki segajo nazaj k Marxovi kritiki ideologij (kot oblik izkrivljene zavesti) in izhajajo iz nje. Filozofija je, poudarjajo, v bistvu pogled na svet, torej sistem takih pogledov, ki vplivajo na naš praktični odnos do resničnosti, kolikor ta ni pusto tehnične narave, pač pa predpostavlja, da izbiramo *med vrednostmi*. Sleherna tradicionalna filozofija je — samo na videz samostojna — idejna posvetitev veljavne hierarhije, ki jo je sprejel neki razred, sloj idr., kolikor izvaja ta vrednote iz mehanizma kozmosa, iz narave človeškega razuma ali iz železnih zakonov zgodovinskega razvoja — in s tem krepi ter širi nekatere človeško-družbene tipe ravnanja kot nasprotje že vzpostavljenim institucijam družbenega življenja. Filozofija je v tem smislu v Marxovem pomenu besede *ideologija*, izkrivljeno-zavestna invencija nasprotujočih si potreb in interesov antagonističnih družbenih skupin.

Kaj je lahko v takih okoliščinah naloga marksistične filozofije, kolikor ne želi postati ali novejša oblika ideološke mistifikacije ali pa njeno sredstvo? Ne more biti nič drugega kakor *nenehna kritična dejavnost zgodovinskega pojmovanja* ideologij, razkrivanje njihovega konkretnega človeško-družbenega pomena v celoti družbenega življenja s pomočjo raziskovanja njihove vloge, ki se dopolnjuje v imanentnem zgodovinskem procesu. Filozofija, ki jo dojemajo na ta način, ne opravlja samo neke kritično-demistifikacijske vloge, pač pa hkrati uresničuje tudi neko »ponovno združitev«² med seboj čedalje bolj razdružujočih se in v ozke strokovne posebnosti odevajočih se humanističnih ved na ta način, da jih v zgodovinskem materialistično-dialektičnem duhu »usmeri«³ k njihovem ustvarjalcu: k aktivnemu, svet spreminjajočemu in doživljajočemu človeku.

Predstavniki nazora, ki smo ga tu spoznali — in ki v nekaterih svojih razsežnostih sega nazaj k nekaterim mislim marksistov iz dvajsetih let — izhajajo iz vrst poljskih filozofov in sociologov (L. Kolakowski, B. Baczeko, Z. Bauman, K. Pomian itd.). Svoje nazore so — dovolj naravno — izrazili predvsem v filozofskih in kulturno-zgodovinskih oziroma kulturno-teoretičnih delih. Hkrati se zdi, da npr. tudi med češkimi in jugoslovanskimi marksisti lahko vsaj deloma naletimo na podobna stališča.

Na neki način — toda precej drugače kot pravkar omenjeno stališče — je s tradicijo dvajsetih let v (kritični) zvezi tisto prepričanje marksistične filozofije, ki bi ga lahko imenovali »ontologija družbe«⁴ in ki ga izraža predvsem pozna dejavnost Györgya Lukácsa.⁵ Ta koncepcija izhaja iz tega, da je bistvo filozofskega preloma, ki ga je napravil Marx, nova predstava o razmerju med človekom in realnostjo okrog njega, predstava, ki je razvozlala temeljna protislovja meščanskih ontologij, ki so poskušale premenjati religiozni svetovni nazor: ta predstava je razrešila antinomije objekta in subjekta, vzročnosti in smotrnosti, nujnosti in svobode. Človekov temeljni, primarni odnos do realnosti, »slutnja«⁶ realnega procesa družbenega življenja, njegov izhodiščni kompleks je po Marxu *delo*, tista dejavnost, ki daje subjektivnim človekovim sposob-

¹ Glede na to, da je to prepričanje tudi moje stališče, te poglede seveda označujem tako, kakor jih razumem in si jih prisvajam sam.

nostim, potrebam in ciljem objektivno predmetno (in zato po drugih osvojljivo) podobo. Za človeka kot praktično bitje, ki opravlja delo, je ta čedalje širša, vse bolj zapletena in vse bolj indirektna dejavnost zgodovina sama, v kateri je človek hkrati subjekt in objekt in v kateri se hkrati in skupaj spreminjata človekovo zunanje okolje in človekova narava sama.

Samo če izhajamo iz teh temeljnih načel Marxove filozofije, lahko — po tem prepričanju — razumemo, kaj je naloga marksistične filozofije. Naloga filozofije je v resnici ta, da alternative *sedanjosti* oblikuje v zavestna vprašanja (in odgovore) s tem, da poišče mesto *današnjih* temeljnih konfliktov v celotnem razvoju človeštva, razkrije razmerje sedanjih alternativ glede ravnanja in razmerja razvojnih alternativ do vrednot, ki jih je človeštvo zgodovinsko ustvarilo, in s tem razjasnjuje njihov pomen in »smisel« s stališča celotnega človeškega razvoja. V tem smislu filozofija dejansko ni nič drugega kakor nenehno obnavljajoči se, zmeraj iz sedanjosti rastoči »povzetek« tistih »najsplošnejših rezultatov, ki jih je lahko odmisli od pregleda človeškega zgodovinskega razvoja« (Marx), realna ontologija družbene biti, kar je zgodovina sama, če gledamo s stališča razvoja »človeškega bistva«.

S tem, da smo na kratko opisali in označili nekatere uveljavljajoče se načine filozofskega razmišljanja, smo poskusili potrditi in ponazoriti trditev, da v današnjem marksizmu drug poleg drugega dejansko obstajajo *različni* filozofski tokovi.² Prav zaradi tega dejstva pa moramo z vso jasnostjo postaviti vprašanje: ali lahko rečemo, da je to, da so se v marksistični filozofiji izoblikovale različne smeri, nekaj normalnega, to je, do kakšnih škodljivih ali koristnih posledic lahko vse to pripelje in na kakšno stališče naj se glede tega postavimo?

V *nekem* pomenu lahko rečemo, da ni mogoče šteti ničesar za bolj normalno kot to, da so se izoblikovali vsi ti tokovi. Ni namreč težko opaziti, da je razlika med opisanimi tokovi izrečno *tematska*: v glavnem različni tokovi postavljajo v ospredje različne filozofske *problematike* in tudi del drugih razlik, do katerih med njimi prihaja, izvira iz tega.

Četudi ta razlaga brez dvoma kaže na nekatere razsežnosti in jih pojasnjuje, nikakor ni zadovoljiva. Same sebe bi namreč varali, če bi trdili, da se tokovi, ki nastajajo danes, v bistvu med seboj »dopolnjujejo«, da se načelno samo z različnih strani približujejo enim in istim filozofskim stališčem. Omenjene »tematske« razlike namreč ne izčrpajo in ne razložijo zadovoljivo vseh razlik med temi nazori. Med temi smermi prihaja tudi do nerazločljivih vsebinsko-teoretičnih razlik v pogledih, in sicer ne samo glede drugorazrednih in delnih problemov, pač pa tudi glede posameznih za marksizem temeljno pomembnih vprašanj (npr. v interpretaciji dialektike ali zgodovinskega determinizma itd.). Seveda vsakdo zahteva in se zavzema za to, da bi vsaj glede temeljnih vprašanj ustvarili neko enotno marksistično stališče, sintezo, toda videti je, da stojimo šele na začetku poti, ki vodi do te sinteze, in da lahko ta proces izpeljemo samo, če bomo jasno in ostro soočili nasprotujoča si prepri-

² Rad bi še enkrat poudaril, da ta pregled še zdaleč ni hotel označiti *vseh* pomembnejših smeri. Nismo govorili npr. o pomembnem nazoru znanega francoskega marksista L. Althussera, po katerega mnenju marksistična filozofija ni nič drugega kakor zgodovinskostrukturalistična spoznavna teorija (do neke mere so se podobne misli sredi petdesetih let pojavile tudi v Sovjetski zvezi — npr. pri E. V. Iljenkovu) itd.

čanja. Vendar vsa ta raznovrstnost — naj je po dolgem obdobju, ko je prevladovala drugačna praksa, videti še tako nenavadna — še zdaleč ni nekakšna zgodovinska anomalija, ki bi sama po sebi morala zbujati bojazen ali pa bi bila samo nenavadna. Če gledamo iz zgodovinske perspektive, je čisto razumljivo, na neki način celo zakonito, da so se izoblikovale smeri v tem pomenu. Ne samo zmožnost teorije, da živi, temveč tudi njena dejanska nepretrganost se lahko uresniči samo v tem neprestano ali od časa do časa dogajajočem se procesu teoretske »reorientacije« — in ta ugotovitev še zlasti velja za marksistično filozofijo, ki zavestno postavlja resnično zgodovino v središče svojih teoretskih raziskovanj in ki je njen tvorec prav zaradi tega vselej razglašal zahtevo po *zgodovinski samokritiki* teorije. Tega, da v naših dneh stojimo pred celo vrsto v dvajsetih ali tridesetih letih še neznanih družbenih, kulturnih in znanstvenih vprašanj, ne bi bilo treba še posebej dokazovati. Prav zaradi tega je »renesansa« marksizma, za katero si vsi prizadevamo, danes enaka uresničevanju na ta način razumljene »reorientacije« marksizma. Toda pričakovali bi čudež, če bi verjeli, da lahko tako nalogo rešimo takoj in vsem v zadovoljstvo. Najsi razmišljanja še tako rastejo iz ene in iste miselne tradicije in iz v bistvu identičnih družbenih tal — in zato vsebujejo obilico istovetnih prvin — je vendarle neizbežno, da pri uresničevanju te reorientacije pride do poskusov, ki peljejo v *različne, raznovrstne smeri*. Obnovljeni obraz teorije, ki bi ustrezal problemom novega časa, se lahko izoblikuje samo tako, da se ti različno usmerjeni poskusi soočijo ali v neposrednih polemikah ali v praksi del, ki bodo uresničevala načelne programe, s katerimi je navsezadnje edino mogoče premeriti svetovnonazorsko dosledno znanstveno utemeljenost teh nazorov, njihovo sposobnost, da na probleme zares odgovorijo.

Zaradi tega se v zares temeljnih polemikah, ki zdaj potekajo, vprašanje: »Kaj je marksizem danes?« neločljivo povezuje z vprašanjem: »Kaj je izvorni, »avtentični« marksizem? To dejstvo brez dvoma v nekem smislu stopnjuje in veča razlike v pogledih. Toda hkrati prinaša tudi zelo bistvene pozitivne posledice: neprestano nas opozarja na problem dejanske zgodovinske nepretrganosti teorije, vztrajanje pri drugem vprašanju se vsaj v neki meri uspešno upira tistim kar precej pogostim prizadevanjem, ki želijo nalogo marksistične »reorientacije« opraviti s pomočjo nekaterih tujih modnih tokov, tako da bi te tokove preprosto eklektično pripojili naši filozofiji.

Toda marksistične filozofije — po njenem zavestnem cilju in namenu — ne moremo imeti zgolj za enega od filozofskih sistemov, ki razlagajo svet, za eno od filozofskih »dojemanj sveta«. Ta filozofija nastopa kot teorija »spreminjanja«, kot teorija v neko določeno smer usmerjenega preoblikovanja sveta in družbene resničnosti, to je, kot svetovni nazor nekega družbenozgodovinskega gibanja. Ali ni to, da se v marksizmu pojavljajo različne filozofske smeri, nevarnost za njegovo praktično-politično enotnost, ki lahko malone popolnoma onemogoči vsakršno političnoorganizacijsko delovanje? Ali (čeprav samo začasno) izoblikovanje, izkristaliziranje različnih tokov, ki izražajo različna stališča glede bistvenih filozofskih vprašanj, ne ustvarja ugodnih razmer, da v delavsko gibanje vdrejo meščanske ideologije, in nevarnost, da gibanje na ta način zgubi svoje samostojno svetovnonazorsko obličje? Ali med drugim to, da prihajajo v ospredje konfrontacije med smermi, ne vodi do zane-marjanja boja proti meščanskim ideologijam? Ali marksistična filozofija,

ki obstaja v obliki različnih tokov, ne postane — če uporabimo modni izraz — »brezmejna«? Ali ni prav zaradi tega treba že zdaj — na tak ali drugačen način — zmanjšati nastajajoče razlike v pogledih, si že danes zadati konkretno nalogo, da nehamo s soočanjem in razpravljanjem in po možnosti čim hitreje združimo marksistično filozofijo in hkrati predvsem potegnemo zelo jasno mejo, kje, pri katerih teoretičnih vprašanjih in tezah se začnejo in končajo razlike v pogledih *znotraj* marksizma in kje se te razlike dogajajo *zunaj* njega? Mislim, da so to tisti problemi, ki se v resnici skrivajo za močnimi pridržki glede obstoja, smeri in soočanja med njimi in ki v resnici utemeljujejo tisto stališče, ki ga v praksi zelo pogosto slišimo — češ »polemika da, toda smeri ne«.

Toda gornja vprašanja so resnična tudi v nekem drugem pomenu: na probleme, ki jih ta vprašanja odpirajo, mislim, ni mogoče dokončno pomirjujoče odgovoriti. Izoblikovanje, izkristaliziranje in konfrontacija različnih smeri v marksistični filozofiji *lahko* prinaša s seboj negativne pojave, *lahko povzroča* take nevarnosti, kakršne so se morda na prejšnji razvojni stopnji kazale v manjši meri ali pa jih sploh ni bilo, *lahko se* v določenih okoliščinah dejansko spremeni v pretvezo za ideološko »razredčitev« — in katere so te okoliščine, to je vnaprej v dobršni meri težko natanko opredeliti. Zavoljo tega ne mislim, da bi lahko glede gornjih vprašanj pošteno povedali kaj več kakor to, da po eni strani te nevarnosti niso popolnoma neizogibne in z njimi tisti, ki izražajo pomisleke, pogosto v precejšnji meri pretiravajo, po drugi strani pa je možno, da s tem, da se ogibamo soočenju med temi smermi, ne povzročamo manjših, temveč po mojem mnenju celo *težje* zgube; na neki način se danes pravzaprav to že dogaja. »Konfrontacija«, mislim, ustvarja na *vseh* ravneh *ugodnejše razmere*, samo da moramo znati ustrezno živeti s to novo obliko našega ideološkega razvoja. Toda ali se ne bi bilo mogoče izogniti specifičnim nevarnostim, do katerih pride ob polemiki med smermi, tako da med temi smermi potegnemo jasne meje in določimo tista temeljna pravila, glede katerih med *marksističnimi* filozofi *ne more biti* polemike? Čeprav — kolikor mi je znano — v zadnjem času nihče ni poskušal tako opredeliti marksističnega filozofskega »minimuma«, pa menim, da zahteva po taki opredelitvi in predstava o njej živita v številnih marksističnih mislecih in zato to opredelitev moramo pričakovati. In čeprav bi bilo v zvezi s tem mogoče in potrebno povedati marsikaj, je zadnji odgovor, kakor menim, nedvoumen: taka rešitev *ni* mogoča.

Seznam »marksističnih aksiomov« v svoji abstraktnosti ne le da ne bi mogel zagotoviti potrebne razdalje od posameznih tipov meščanske ideologije, pač pa bi hkrati tudi ustvaril nevarno zmotni videz sloge glede takih pravil, ki jih nekateri marksisti dejansko razumevajo in razlagajo na različne načine — ki jih je prav zaradi tega treba razjasniti.

S tem pa smo že načeli neki drug problem. Danes tu pa tam razpravljajo o takih vprašanjih in ugotavljajo razlike v pogledih glede interpretacije takih »pravil«, ki so brez dvoma bistvene karakteristike *slehernega* marksističnega mišljenja. Kaj je storiti v tem primeru? Naj se odločimo za eno od nasprotnih mišljenj *zdaj*, ko polemike teoretično še ni konec? Toda na podlagi česa? Naj morda vzamemo za kriterij spise klasikov marksizma? Naj sprejemamo stališče večine? Naj sprejmemo kak interpretacijski kompromis, ki bi lahko zajel današnja glavna stališča, ne pa več drugih?

Vendar pa — mar nismo s tem navsezadnje obstali na stališču »brezmejnega marksizma«? Mar vse to ne kaže prav tega, da se, brž ko se sprijaznimo z obstojem različnih filozofskih tokov v marksizmu, odrečemo tudi jasnemu samostojnemu ideološko-teoretičnemu obličju svoje filozofije? Mislim, da ne! Ker če smo se s tem čemu odrekli, to niso »obale«, meje marksizma, pač pa tista naivno-dogmatična predstava, da so le-te (v preteklosti ali danes) enkrat in za vselej s koli označili. In če naša trditev o ustvarjalni naravi marksistične filozofije, ki jo zmerom tako razglašamo, resnično kaj pomeni, potem pomeni to, da te zmeraj konkretne »obale« ustvarja sam tok marksistične prakse in teorije, jih kar naprej spreminja in oblikuje. Zato nikakor ni naključje, da doslej nismo govorili o *obstoju* različnih smeri, pač pa o *soočanju* med njimi. Ker bi — če pomislimo na sedanjo globino razlik v pogledih — okamnela navzočnost različnih filozofskih smeri, ki med seboj ne bi imele stika in bi obstajale kar druga poleg druge, dejansko lahko bila začetek nekega procesa razkroja ideologije; na to je treba vsekakor opozoriti. To, kar lahko že v kali zatre to nevarnost, je sama polemika, nenehno aktivno soočanje smeri med seboj in s prakso gibanja. Ker je ta konfrontacija v tem, da od vsakega posameznega prepričanja *druga* neprestano zahtevajo, naj razčisti svoje razmerje do sedanjih temeljnih problemov socialističnega gibanja, naj utemelji interpretacijo marksistične tradicije, ki jo je sprejelo, naj konkretno za vsak primer obrazloži, zakaj, na podlagi kakšnihkušenj in preudarkov je revidiralo, predrugačilo ta ali ona prej sprejeta marksistično-filozofska stališča, naj osvetli svoje zveze z meščanskimi filozofijami, s katerimi se morda v teh ali drugih točkah stika itd. itd. Filozofskim poskusom in rešitvam, ki deloma težijo v različne smeri, zagotavlja nepretrgano povezavo tradicije in novih poskusov prav to medsebojno polemiziranje, ki lahko preprečuje in tudi preprečuje, da bi »šole« okamnele; v tem procesu dosledno izpeljanega boja načelno-teoretičnih nasprotij (ki ga je, kajpak, treba dobojevati z načelno-teoretičnim orožjem), v tej praksi teorije — ki je s stoterimi nitmi povezana z družbeno prakso — se zmeraj konkretno *oblikuje* meja med marksizmom in ne-marksizmom, nastaja — v smeri neke prihodnje sinteze — specifično-enotni obraz naše filozofije. V tem smislu pomeni oziroma lahko pomeni soočanje važnejših filozofskih smeri, ki so se izoblikovale v marksizmu — vsaj v sedanji razvojni fazi — najugodnejšo obliko našega teoretično-ideološkega razvoja.

Vendar pa, ali ne vodi — v nekem pomenu — zaostritev polemik med marksističnimi filozofi neizogibno k temu, da se bomo marksisti v boju proti meščanskim ideologijam umaknili z bojišča, ali ne bodo te razprave zmanjšale učinkovitosti marksistov v tem boju? Težko bi bilo na to vprašanje bolj frapantno odgovoriti, kot je ob neki priložnosti odgovoril odlični jugoslovanski marksist Gajo Petrović: »In čemu bi bil kak živi marksizem manj učinkovit od mrtvega?«

Na koncu še zadnja pripomba: dejstvo, da kljub temu, da so se v marksizmu izoblikovale različne filozofske smeri, v središču našega filozofskega življenja vendarle ni soočanja in polemike med njimi, dejstvo, da te dejansko temeljne razlike v prepričanjih pogosto ostajajo neizgovorjene in ne postanejo javne, lahko pripelje do neke zelo škodljive posledice: do »balkanizacije« naše filozofske teorije. Že zdaj smo do neke mere v položaju, da so se pri marksistih različnih dežel uveljavile in zavladale bistveno različne filozofske koncepcije. To dejstvo,

ki je posledica različnosti in specifičnosti zgodovinsko-ideološkega razvoja v teh deželah, je dovolj naravno. Toda pomanjkanje soočanja med smermi hkrati vodi v tisto paradokšno situacijo, da včasih tisto, kar imajo v neki deželi za docela sprejeto marksistično prepričanje, v neki drugi deželi velja za popolnoma nevzdržen protimarksističen nazor, pri tem pa med predstavniki obeh prepričanj sploh ne pride do odkrite polemike v normalnih okvirih. Če je kaj resnično nevarno za enotnost in mednarodno univerzalnost naše filozofije, potlej je to razčlenjanje marksistične teorije po nacijah, njeno »provincializiranje«.

Od monolitne filozofije (ali filozofije, ki je vsaj videti taka) kulta osebnosti, ki pa je hkrati osiromašena in vulgarizirana, vodi do resnične renesanse marksistične filozofije, do izoblikovanja živega, tvornega, enotnega obraza marksistične filozofije, ki bo odgovarjala na temeljna sodobna vprašanja, težka in protislovij polna pot. Težave, o katerih smo pisali na zadnji strani tega članka, so otroške bolezni tega razvoja. Če jih hočemo premagati, se moramo dejansko načelno in upoštevajoč vso njihovo težo soočiti z obstoječimi razlikami v pogledih, soočiti moramo sedanje splošne koncepcije in tokove v marksizmu, nikakor pa si ne smemo prizadevati, da bi jih zaradi kakršnega koli pomisleka neopazno pomirili med seboj.

Prevedel *Jože Olaj*

Mojca Drčar-Murko

Politika in morala, pravica in pravičnost

(Ozadje sodobnih »verskih vojn«)

V večnih problemih odnosov med večino in manjšino, med bolj in manj razvitimi, med bolj ali manj nasilnimi, ni enotne rešitve, ki bi bila dana enkrat za vselej.

Letošnje leto je zelo izrazito vrglo na dan prav nič moderne primere »verskih vojn« in celo »križarskih pohodov« sovražnih veroizpovedi. Opredelitev »verski boji« je v 20. stoletju nenavadno slišati, toda prizadetim in neprizadetim očitno ustreza ta zunanji plašč, ki prikriva pravo bistvo. Evropi ustreza zato — čeprav je verski spopad nepričakovano razburil tudi njo — ker se lahko pokaže vzvišeno širokosrčna, ko ji ni treba imeti državniško izoblikovanega mnenja. Afriki tudi, ker je za verskimi razprtijami (ki so jih na celino nedvomno prinesli nekdanji kolonizatorji), mogoče še skrivati napake novih državnih tvorb, ki bi se v mnogih primerih morale razvijati čisto drugače, če bi si za cilj zadale boljše razumevanje med svojimi pripadniki. Aziji navsezadnje tudi, ker je sama še globoko v sporih, ki razgaljajo skrajno nevednost in omogočajo, da se pogosto upravičeno nezadovoljstvo proti izkoriščevalcu sprošča skozi kanale nekontroliranega verskega sovraštva.

Toda če je tako stališče ustrezno pri izvajanju državne politike, ki računa z mnogovrstnimi kompromisi, je naloga objektivnega raziskovalca odvreči navlako, ki je samo posledica, nikakor pa ne vzrok, in določiti prave razsežnosti dogajanja. Slika ne more biti črno-bela, ker stvari pač ni mogoče tako prikazovati, razen tedaj seveda, kadar hoče prikriti bistvene podatke. Ker ni črno-bela, je razumljivo in razumno, da so stališča različna. Če pa so različna, je to že korak naprej, kajti gre za razmišljajoče obveščanje o dogodkih, ki zaslužijo podporo ali vsaj dvome objektivnega opazovalca, čeprav je lahko pojavná oblika določenega dela dogodka nasprotna nekaterim načelom, h katerim v daljšem obdobju teži državna politika.

Izbrala sem troje najbolj tipičnih problemov obdobja, ki jim nikakor ni naklonjeno. Njihovo ozadje ni istovrstno, okoliščine prav tako ne, odnos zunanjih dejavnikov še manj, vendar pa imajo nekaj skupnih točk, ki delajo trojico ne samo zanimivo«, ampak tudi zahtevajo hitrejše spoznavanje danosti. V vseh treh primerih gre za akcijo manjšine proti večini v federalni državi, v enoti federalne države oziroma v enotni državi, kjer pa že od vsega začetka vsi razlogi govorijo v prid oblikovanju zvezne ureditve. Povsod gre za ekonomske interese večine,

ki jih le-ta vsiljuje manjšini. Povsod je verski emblem tisti, ki naj potrdi, da je večina naroda v neodvisni državi večvredna, bolj sposobna in civilizator »zaostale« manjšine.

Ta primerjava Nigerije, Sudana in Severne Irske nam notranje ogroditve že jasneje pokaže, jasnejša postajajo tudi načela, ki so pripeljala do oboroženih uporov in naletela na silovito nasprotno akcijo. Šele na tej stopnji, na kvaliteti reakcije, se usoda manjšine prilagodi konkretnim okoliščinam: Anglija ne nastopa s silo v prid irskim protestantom, ampak se vede kot zunanji opazovalec, ki se ga vse skupaj ne tiče, tako ko da ne bi leta 1921 inavgurirala posebne vrste avtonomije na severnem Irskem s posebnimi pravicami za protestante. V Nigeriji zvezna vlada ni uporabila nobenega izmed sredstev prepričevanja, le uporni manjšini je napovedala vojno do konca. S tem ni rečeno, da je ena ali druga nezadovoljna manjšina prikrajšana ali obogatena za splet zaporednih faz odločanja. Gre pač za različne pojavne oblike upora zaradi različne stopnje razvoja, toda rešitev trajne vrednosti bo na neki točki podobna. Manjšina bo toliko časa zahtevala svoje, da ji bo to priznано.

Če je prejšnje stoletje spodrivalo različne personalne unije in konfederacije kot državopolitične tvorbe različnih narodov in pripadnikov različnih veroizpovedi (oblikovanih z značilnostmi naroda) predvsem zaradi utrjevanja in lažjega nasprotovanja zunanjim sovražnikom, potem je najnovejši razvoj spet usmerjen nekako nazaj, v konfederacije, ker le-te pomenijo zmanjševanje centralne moči, s tem pa onemogočajo izključno upravljanje možnosti razvoja manjšega ali manjših. Idejo vračanja h konfederacijskim oblikam — njihovi privrženci pa priznavajo, da je zaradi nujnega geografskega sožitja gospodarsko in drugačno sodelovanje nepogrešljivo — je mogoče razložiti z dveh zornih kotov: bodisi da je prenehala zunanja nevarnost, ki je nekoč povezovala manjše (narodnostno zaokrožene) državne tvorbe, ali pa so se notranja nasprotja med nacionalnostmi v zvezni državi tako zaostriala, da zunanja nevarnost v očeh teh ljudi sploh ni več tako pomembna in ne upoštevajo niti posledic, ki bi utegnile nastati, če bi se v notranje spore vmešale velike sile, ki imajo na danem področju svoje ekonomske in strateško-politične interese.

Kakor se je zmotil Victor Hugo, ko je, navdušujoč se nad človekovim umom, ki je ustvaril letalo, zapisal, da bo letalo izbrisalo vojne in razlike med narodi, tako so se zmotili tudi tisti, ki so upali, da bo razvoj sredstev sporazumevanja med ljudmi izbrisal stroge črte med nacionalnostmi in verskimi enotami. Res, deloma jih je izbrisal tam, kjer je bil razvoj zveznih držav enakomeren, kjer je življenjski standard tako visok, da bi vsaka težnja po odcepitvi ali pripojitvi peljala samo na slabše. Toda to so izjeme, ki potrjujejo pravilo, pravilo namreč, da je zmanjševanje razdalj med različnimi deli sveta utrdilo in spodbudilo k razmahu prepričanje, kako nemogoča je teorija o večinskem narodu v zvezni državi, prepričanje o samostojnosti vsakega naroda, o pravici do samoodločbe. Ideje so znane, pozna jih ustanovna listina Združenih narodov, pozna jih tembolj socialistična misel o odnosih med državami in narodi, ravno razvoj in možnost razširjanja te miselnosti pa sta sprožila dejansko preverjanje razglašanih načel.

Toda nekaterim državam, posebno če so same v celoti priznale veljavnost teh idej (navzven), je neprijetno priznati svoje napake in

precej bolj — izgubiti morebitne ključne pozicije večinskega naroda na področju ekonomskih interesov. Kaj je potem ugodneje kakor upravičeno nezadovoljstvo povezati s slučajno veroizpovedjo, pomigniti demagogom in nepismene ter skrajno zaostale množice zaplesti v »verski spopad«. S tem bistvo ekonomskega upora izgubi svojo prvotno ostrino, centralna oblast pa naredi veliko uslugo vsem tistim zunanjim opazovalcem, ki so srečni, če zaradi svojih interesov lahko ostanejo v zadevi nevtralni. Tako je mogoče, da pobijanje dveh narodnosti z značilnostmi svete vojne (muslimanov proti kristjanom ali kristjanov proti animistom ali protestantov proti katolikom) zbudí v najboljšem primeru pozornost Rdečega križa (o njegovi politični nevtralnosti bi lahko razpravljali), misijonarjev te ali one cerkve ter včasih Vatikana, ki poziva k redu in miru med verniki. Tako je mogoče, da velike sile nekaznovano šarijo pri prodaji orožja tej ali oni strani, udobno skrivajoč se za nezrelostjo narodov, ki se menda pobijajo za prazen nič. To navsezadnje omogoča nekaterim socialističnim državam, da zaradi verskega predznaka tragedij, ki v moderni zgodovini nimajo primere, nimajo svojega stališča oziroma ga prepuščajo »zainteresiranim«. To pa so lahko Afričani (njihova zadeva), velike sile (to se nas ne tiče) ali pa Rdeči križ (navsezadnje ubogo ljudstvo strada). Ni dvoma, da je tako gledanje hoja po poti najmanjšega odpora, le previdno ugotavljanje sprememb, na primer v Afriki, na katero se nanaša večina prejšnjih ugotovitev. Previdnost naj bi bila nujna zato, ker ne bi nihče rad zadel v tisto, kar še vedno velja za poglavitno poroštvo nemotenega razvoja te celine — enotnost, nedopustnost spreminjanja meja po etničnih in drugih zakonitostih. Za zdaj je morda še premalo dokazov, da bi človek zapisal, kako je prav ta na silo skrpana enotnost najhujša nesreča za Afriko, zato pa lahko navede razloge za premišljevanje, med drugim tudi stališče tanzanijskega premiera Nyerereja, ko je pojasnjeval, zakaj so priznali Biafro. »Biafre nismo priznali zato, ker bi hoteli razbiti Nigerijo, ampak zato, ker menimo, da je s tem njena trdnost najboljše zagotovljena.«¹

Preden bom poskusila s primeri podrobneje dokazati svoje razmišljanje, naj še enkrat poudarim, da gre za tri različno organizirane države, za tri različne zgodovine, za različno stopnjo politične zrelosti (če le-to lahko merimo z obstojem političnih strank), za različno bogata področja, za različne pobude, ki so pripeljale do oboroženega spopada, za različno intenzivnost zanimanja tujih opazovalcev, toda za en cilj — za tako obliko države, ki omogoča enakovreden razvoj nacionalnih skupnosti, čeprav je le-ta v manjšini. Samo po naključju gre hkrati večidel za pripadnike iste vere, kar pa ni pravilo. V vseh treh primerih nastopajo na strani šibkejšega (manjšine, ki ga poenostavljeno radi enačijo z versko skupino) ljudje brez vere, praviloma pa naprednejših pogledov na svet. Na vseh treh straneh je na primer moč srečati komuniste (se pravi, ateiste) na strani zatiranega, in nikomur ne pride na misel, da bi jih zaradi tega štel med dejavnike čisto verskega spopada. Edina slabša varianta te trditve iz primerov, ki sem jih izbrala, je Biafra, to pa zaradi preprostega poenostavljanja sovjetskega sodelovanja na zvezni strani, torej na strani večinskega naroda. Sovjetska zveza je tam dvakrat zapletla razumevanje položaja, čeprav bi moralo biti tudi Biafri jasno,

¹ »The Economist«, 11. jan. 1969, str. 18.

da se v boj ne spušča iz verskih ali idejnih razlogov, ampak samo kot velika sifa.

Še neka tragična zmeta je lastna vsem trem primerom: narodi, ki se borijo za svoje enakopravno uveljavitev in za pravico do samostojnega razvoja, sprejmejo vrženo rokavico (ki spretno zavija resnico v oblak dima) in so prepričani, da gre zares za verski spopad. Res, da upoštevajo tudi druge razloge, toda s tem ko privolijo v tako opredelitev svojega upora, že zmanjšajo svojo gibčnost, zato pa povečajo svojo odgovornost, ko trdijo, da ni drugega izhoda kot boj do konca. Tako torej avtonomna pokrajina Združenega kraljestva, ki v svoji ustavi daje pravice najbolj reakcionarnim silam, temelječim že skoraj na razizmu, zahteva temeljito spremembo družbenih odnosov, ne glede na vero. Zanimivo, da pri tem ne zahteva priključitve k versko podobno usmerjeni sosednji republiki, iz preprostega razloga, ker tamkajšnje razmere človeku prav tako ne dajejo zadovoljivih možnosti za življenje. Zvezna pokrajina velikanske države, ki uživa federalno samostojnost samo na papirju, zahteva konfederacijo, in ko te ne dobi, razglasi samostojnost. Polovica enotne države, ki je prirodno in glede prebivalstva razdeljena na dva dela, zahteva federacijo, in ko te ne dobi, se bori za konfederacijo.

Majhne so te stvari, pa tudi velike, če smo pripravljeni požreti tudi kakšno grenko pripombo na račun svojih kriterijev. Presnavljanja in narodnostna oblikovanja so bila tudi v Evropi videti majhna v stoletjih pred našim. Ni zanesljivo, ali ni Afrika še danes tam, kjer je nekoč bila Evropa, namreč da ji je potrebno temeljito razmišljanje o prihodnosti po preprosti logiki — menda vendar ne bo imela večno opraviti z nepismenimi ljudmi, ki jih je treba voditi za roko.

Če je to njen cilj — politika je včasih že taka, da dopušča tako sklepanje — potem Afrika še dolgo ne bo mirna, pa če se velike sile prenehajo vmešavati v njene razmere ali ne. Spoznati vrednost prostovoljne združene skupnosti narodov, kjer se narod zavestno odreče nekaterih svojih suverenih pravic, da bi varneje in bolje živel v širši skupnosti, to je pogoj za Afriko. Če se zato vljudno delamo, kot da ne vidimo velikih in tragičnih napak, ki jih delajo v tem trenutku zaradi inercije razkrinkavanja enega samega sovražnika — nekdanjega kolonizatorja — Afriki bolj škodujemo kot koristimo. Navsezadnje, če znamo natančno določiti razloge, zakaj Latinska Amerika caplja za dogodki, smo sposobni imeti svoje stališče tudi o sodobni Afriki.

Ker gre za huda prerivanja, v katerih je neprijetno akademsko razpravljati, sem ob primeru Biafre nanizala nekaj standardnih ugovorov iz domačega in tujega tiska proti takemu pojmovanju afriškega dogajanja in za brezpogojno konvencionalne rešitve, ki naj bodo dane enkrat za vselej. Biafro sem izbrala zato, ker o drugem takem primeru o sudanski vojni — pol milijona žrtev pred tremi leti — po podatkih Združenih narodov — ne ve niti toliko ljudi, da bi imeli o njej nasprotno stališče.

I. ugovor.

Biafra krši zakonitosti Afrike. S svojim zgledom lahko ohrabri separatistične sile po vsej Afriki. To bi bil konec osvobojevanja črnega kontinenta, ki so ga prinesla šestdeseta leta.

Odgovor.

Biafra res krši neke zakonitosti in nihče ne pravi, da ni imelo vodstvo svojega mnenja o prihodnjem razvoju tega dela Afrike. Toda

ali lahko Organizacija afriške enotnosti enkrat za vselej določi, kako naj žive narodi? Ali je v njeni moči obsoditi posledice, spregledati pa vzroke? Nigerijska federacija je na začetku svoje poti lepo opisala svojo prihodnjo politiko ter poudarila, da bo črnska moč opazna tedaj, ko bodo vsi združeni delali za eno. Težko pa je reči, ali je nigerijska federacija svojo misel tudi izpeljala, saj je leta 1963 zastavila enotnost federacije natančno po britanskih merilih in metodah, ki so ustrezale nekdanjim kolonialnim gospodarjem. Že tedaj je bila namreč Nigerija malo drugačna kakor sosednje afriške države — v pogromih plemena Ibo v letih 1945, 1949, 1953 se je večala zavest nacionalne pripadnosti, pokol 30 tisočev pripadnikov plemena Ibo leta 1965 pa je pospešil odcepitve. Lahko da bi brez tragične cenzure ostalo pri pogajanjih, morda pri konfederaciji, toda podatki o nacionalnem sovraštvu neprizadetemu opazovalcu povedo, da je v ozadju nekaj več kot samo pustolovščina nekega polkovnika. Biafranstvo se je torej izoblikovalo v velikih preizkušnjah in ni čudno, da človek tam naleti na fatalizem, na pripravljenost umreti za Biafro. Resnica je tudi, da bi Biafra lahko potegnila za seboj k podobnim odcepitvam tudi druge, toda kdo more na prvi pogled reči, da tudi te odcepitve ne bi bile do konca premišljene in zadnji izhod nekega naroda, ki se drugače ne more potrditi.

2. ugovor.

Biafrčani ne bi nikoli vzdržali brez plačancev.

Odgovor.

Januarja letos je bilo v Biafri 5 (pet) najemnikov.² Ker pa je številka pet množina, je bila to kar se da dobrodošla kost nasprotnikovi strani, ki pa se ne sramuje, da mu ruska letala, ki mečejo britanske bombe, upravljajo egiptovski piloti.³ O izkušnjah Biafre s plačanci pa še to, da so po porazu belgijskega Steinerja spoznali, da jih v takih okoliščinah bojevanja ne more rešiti nihče drug kot partizansko gibanje, ki je v gozdovih in ki je prisililo zvezne enote, da se držijo v mestu in na glavnih poteh. Vojska torej, ki naj z navdušenjem nadomesti tisto, kar ji manjka v orožju in opremi.

3. ugovor.

Biafrska vojska je vojska primitivcev, kanibalov. Ne gre torej za potrjevanje naroda, ampak za plemenske spore na verski podlagi.

Odgovor.

To varianto najraje sliši britanski minister za kolonije. Ko so siti Evropejci zvedeli, da menda Biafrčani jedo nigerijske vojake, je bilo to za mnoge dobrodošlo, da si brž operejo vest, ki se včasih vznemiri in se vpraša, ali je vse skupaj tako preprosto, kot skušajo nekateri prikazati.

4. ugovor.

Biafri pomaga najbolj zaostala kolonialna sila, Portugalska.

Odgovor.

Kadar je vprašanje, ali bo narod preživel še teden dni ali ne, je menda res vseeno, kdo mu daje orožje oziroma organizira transport.

² »Der Spiegel«, št. 8, 1969, str. 112.

³ »Le Nouvel Observateur«, št. 216, 1969, str. 10.

Zunaj tega pa je uganko prav lahko razrešiti — Portugalci pomagajo Biafri, ker so prepričani, da se s tem krni integriteta Afrike, pa zato, ker jih v zgodovini afriških osvajanj niso vezali najbolj prisrčni stiki z angleško kolonialno silo, ki podpira zvezno stran. Tudi prisotnost drugih je kaj lahko ugotoviti — izraelskega orožja, ker so na nasprotni strani Egipčani, Kitajcev, ker so na drugi strani Rusi.

5. ugovor.

Ekstrovertirani pisci odhajajo v Biafro, da bi svojo slavo zgradili na trpljenju ubogih ljudi.

Odgovor.

Če so šli tja s takim namenom ali ne, vse, kar so od tam prinesli, je zgodovinsko gradivo o dokazih velikih zmot, o inerciji začaranega kroga revščine, nevednosti, usodovstva. Lahko da so s tem postali znani, toda njihova zasluga je, da vemo nekaj o drugi strani meseca, da lahko počasi pritiskamo na domača javna mnenja, naj ne prepuščajo biafrske vojne Rdečemu križu in misijonarjem, ampak naj ukrenejo nekaj tam, kjer se sprejemajo odločitve.

6. ugovor.

Biafrčani izkoriščajo predpise mednarodnega vojnega prava in za rdečimi križi skrivajo vojaške objekte.

Odgovor.

Biafrske oblasti, tako kot v Vietnamu, ne lepijo več rdečih križev na bolnišnice in bolniške avtomobile. Razlog: privlačijo sovražna letala.⁴

7. ugovor.

Polkovnik Ojukwu je kriv pobijanja ljudi v Biafri.

Odgovor.

Iščem drugje. Nekdanji esesovski polkovnik Lammerding, ki je ukazal pokol v Oradourju (leta 1944 je moralo zaradi ugrabitve nemškega oficirja zgoreti v cerkvi 241 živih žensk z 202 otrokoma), je takole razložil svoj ukaz v pismu časopisu »Frankfurter Rundschau«, 2. julija 1969: »Vse intervencije divizije so bile samo odgovor na zločine francoskega odporniškega gibanja.«⁵

8. ugovor.

Ojukwu nima niti svoje politične ideologije, na katero bi oprl državo.

Odgovor.

»Naša ideologija je — vzdržati do jutri, ne umreti.« (Ojukwu francoskemu novinarju.)⁶

9. ugovor.

Ubogi ljudje trpijo. Toda ali je vredno hraniti ljudi, ki bodo tako in tako umrli?

⁴ »Le Nouvel Observateur«, št. 216, 1969, str. 10.

⁵ »L'Express«, št. 944, 1969, str. 11.

⁶ »Le Nouvel Observateur«, št. 217, 1969, str. 17.

Odgovor.

»Ne razumem, zakaj bi morali hraniti naše sovražnike, da bi se potem le-ti bojevali proti nam.« (Nigerijski minister Awolowo.)⁷

Res, zakaj neki?

Namen tega vmesnega prikaza ni bil opravičiti eno stran ali se popolnoma solidarizirati z njo. Nasprotno, gre za jasno opredelitev vzrokov, ki pripeljejo do bratomorne vojne, in ugotovitev, ali je po nekih veljavnih normah človeškega vedenja, ki morajo veljati v enotni državi, sploh še mogoče zahtevati, naj se Biafra vrne v okvir nigerijske federacije. Težko je obtožiti obkoljeno in izmučeno stran, da namenoma mori otroke, ki niso ničesar krivi. Taka poenostavljena ocena bi tudi vietnamsko vojno pripeljala do ugotovitve, da je delo peščice neodgovornih aktivistov osvojevalne fronte, kajti nasprotnik najbolj neusmiljeno udara prav po civilnem prebivalstvu. Očitno bo treba spoznati, da obstajajo tudi upori, ki — čeprav niso ovenčani z bojem proti tujcu — iščejo isto stvar — možnost neoviranega razvoja za vse. Če pa naj bi tak upor, ki je zamotan v verske mite, ki ga težijo plemenske ovire in pomanjkljivo (v evropskem smislu) izdelana ideologija boja, ne zaslužil primerne podpore, potem pa je treba povedati, zakaj dvojna merila, ne pa čakati, da bo začela delovati politika izstradanja, ki so jo po znanih izkušnjah iz Afrike v Biafri priporočili Angleži.⁸

V tem okviru boja za življenje in smrt je severna Irska kaj slaba protiutež. Toda vzroki in za Evropo prav tako neprijetne pojavnosti oblike odkritega spopada omogočajo drobno primerjavo. Biti katolik pomeni na Irskem biti staroselec, pravi Irec, biti protestant pomeni biti priseljensec (daleč nekje v zgodovini). Najbrž je tudi v nacionalnosti, ne pa v veri, vzrok starega sovraštva. Angleži so bili na Irskem vedno kolonizatorji, vedno gospoda, nosilci večinske veroizpovedi. In ker je ustava avtonomne pokrajine dala vse pravice pripadnikom vere gospodarja, sploh ni čudno, da se dandanes grupirajo po veri in ne po nacionalnosti, ne po pogledih na gospodarski in kulturni razvoj, ampak kot privrženci reda in miru (režima) ter borci za državljske pravice. S tem je enačba že precej bolj jasna — ekonomsko izkoriščanje je rodilo nemire, in ker se vladajoča elita nikakor ni pripravljena odreči svojih privilegijev, je zaorala v verska nasprotja z vojsko. Še nekaj, po čemer Irsko lahko primerjamo z Afriko — revščina se bori proti revščini, resnični krivci pa se skrivajo za fasado in bodo nazadnje ukrenili tako, kot jim bo pogodu. Bernardette Devlin, poslanka v britanskem parlamentu, pravi takole: »Tvorci te države so pred petdesetimi leti zagotovili, da so naredili protestantsko državo za protestante. V resnici pa so naredili protestantsko državo za bogate protestante.«⁹

Sudan je prav tako tipičen, če ne najbolj žgoči primer izkoriščanja verskega fanatizma v sicer neodvisni, celo parlamentarno urejeni državi. Šesto leto besni vojna na jugu Sudana in dolgo ni zanjo nihče vedel. Sosednje afriške države niso hotele vedeti zanjo, ker so po letu 1955 iskale stikov z Arabci in oblikovale idejo enotne Afrike. Tudi tukaj so separatisti in uporniki, ki kršijo pravila. Vendar, če smo natančni, pravila je prekršila tudi sudanska vlada, ki je leta 1955 dobila na plebiscitu

⁷ »The Economist«, 5. jul. 1969, str. 15.

⁸ »The Economist«, 11. jan. 1969, str. 18.

⁹ »Le Nouvel Observateur«, št. 250, 1969. str. 8.

podporo Juga v zameno za obljubo, da bo počasi mislila na federacijo. Zdaj je misel na federacijo zaradi stotisočev žrtev najbrž že potisnjena v stran, če ne zaradi drugega, pa vsaj zaradi grenkih nigerijskih izkušenj.

Na kratko povedano, je bistvo v začetku skoraj brezupnega upora v tem, da črni afriški Jug odklanja proces nasilnega poarabljenja (kakor pri Irski — gospodar prinaša s seboj svojo vero. Pridruži se ji, bliže boš bogu) oziroma nadaljevanje nekdanjih kolonialnih manir, ki jih sudanski črnci zelo dobro poznajo. Rasni konflikt se tukaj pridružuje še verskemu in etničnemu. Kartumske obtožbe o verskem boju, ki ga podpihujeta Izrael in Vatikan, so zelo dobro merjene v cilj, ki je bil že nekajkrat omenjen — iracionalni verski občutki naj prikrijejo vse, kar je mnogo globlje, kar določa v moderni državi človekovo življenje in kar v resnici onemogoča skupno življenje pripadnikov različnih veroizpovedi na istem ozemlju. Tako vlada v Kartumu razglša, da se Jug spopada na verski podlagi, Jug pa zelo preprosto odgovarja, da hoče imeti šole za svoje otroke, da hoče obdržati zemljo in jo izkoriščati v svojo korist.¹⁰

Ganljiva preprostost zveni iz redkih besed, ki so jih zlasti francoski novinarji prinesli iz južnega Sudana. Ko je bilo v nekem takem pogovoru zastavljeno vprašanje o nalogi osvobodilnega gibanja na nekem področju, je novinar dobil odgovor — imeti vsaj enega zdravnika.¹¹ Pri tem osvobodilno gibanje Anyanya (tako se imenujejo sami) ali teroristi (tako jih imenujejo v Kartumu) nadzoruje obširne predele džungle z velikim delom kmečkega prebivalstva, ki je pobegnilo pred represalijami. Tudi njihova politična linija se da strniti v besede — ne umreti od lakote, da bi se lahko naprej bojevali. Ne sredstev ne možnosti nimajo, da bi se zdajle pripravljali na prihodnost. Imajo pa skupščine v vaseh, sodišča, pobirajo davek »za svobodo«. Svoje šole. Svoje ljudi, ki študirajo na univerzah zunaj.

Toda Arabci (žal spopada res ni mogoče oceniti drugače kot v nacionalnih terminih) jih imenujejo še vedno »abid« — sužnji. Še vedno so podljudje, ki jih je treba civilizirati. Res je to eno izmed najbolj opustelih predelov Afrike, pa ne po krivdi lenih in nesposobnih ljudi, ampak zaradi zgodovinskih razlogov, ker so egiptovski lovci na sužnje dobesedno zdesetkali prebivalstvo in iz »cvetočega vrta Afrike« napravili puščavo. Neodvisnost Sudana, za katerega je Velika Britanija spretno predlagala ureditev, ki je najmanj ustrezala, je znova in temeljito pometla z vsemi upi v normalno življenje večno zapostavljenega sudanskega Juga. Islamizem je dobil udarec nazaj na verski podlagi — spontan odgovor sicer kar se da zaostalega okolja. Krščansko geslo »Vsi so enaki pred bogom« je dobilo v tem primeru čisto simboličen pomen, ki ga je moč primerjati z zgodnjim krščanstvom. Potem je prišla šentjernejska noč tudi v Sudanu in pomagala, da je rasa spoznala svojo pripadnost: v mestu Juba je redna vojska (arabska) pobila v eni noči 1400 sudanskih črncev.

Stotisoči so zbežali v sosednje države, številke padlih so samo približne. Koliko ljudi umre zaradi skrajne bede, neznanja, bolezni, lakote, tega ne štejejo niti Združeni narodi, ker to nikogar ne zanima. Sudan pač ni zanimiv, kot je Biafra — ni nafte, ni dragocenih kovin, ne Izraelcev, ne Egiptčanov, ne Rusov, ne Američanov. Tako je mogoče, da

¹⁰ »Le Nouvel Observateur«, št. 163, 1967, str. 190.

¹¹ »Le Nouvel Observateur«, št. 121, 1967, str. 28.

kombinirana politično-rasno-verska ofenziva rije po ekvatorialni Afriki in množično uničuje staroselce. »Obupani smo bili, ker smo videli, kako izginja narod, ne da bi se kristjani ali marksisti z besedico oglasili njemu v prid.« Tako sta izjavila po vrnitvi iz Sudana francoska novinarja Claude Deffarge in Gordian Troeller.¹²

Nepravični bi bili, če bi trdili, da Jug ni pripravil nobene formule in da je takoj zgrabil za orožje. Že leta 1958 so imeli pripravljen »manifest zvezne države«, ki je zagovarjal nekakšno obliko konfederacije po kanadskem vzorcu. Krščanska vera naj bi bila enaka islamu in angleški jezik enakovreden arabskemu (po neodvisnosti je bil namreč povsod obvezen arabski jezik, ki je sudanskim črnecem prav tako tuj kot angleščina). Predlog ni bil nikoli sprejet, čeprav je sudanska levica prispevala marsikatero dobro v korist Juga. Nekaj razlogov, zaradi katerih je bila zavrnjena misel na federacijo: Jug ima premalo sredstev in premalo kadrov, da bi lahko uspešno organiziral upravljanje dežele... federacija je korak k separaciji, kar bi resno ogrozilo trdnost vlade... zaradi gospodarske nerazvitosti je federacija nemogoča.¹³

Bistvo pa je jasno tudi danes, čeprav so se morda politična stališča malo izbistrila tudi v Kartumu. Elita, ki se opira na nekdanje fevdalne privilegije, se čuti poklicana, da tudi vnaprej določa smer razvoju dežele. Svoj vpliv snuje na islamski veri in civilizaciji, toda bistvo najbrž ni v tem, ampak v konservativizmu, ki ji omogoča nedeljeno oblast v velikanski deželi. Ker noben poskus na mirni osnovi ni rešil nobenega perečega problema, je del južnih politikov zbežal iz dežele, del pa se je priključil osvobodilnemu gibanju. Vlada je na to, da so se pojavili uporniki, reagirala tako, da je poslala vojsko, ki je v krvi dušila upor, hkrati pa nadaljevala proces islamizacije. Tako je naredila tisto, kar je bilo najmanj priporočljivo — z množičnimi pokoli črnskih Sudancev je, podobno kot v Biafri, napravila celo federacijo neprimerno.

Po vsem tem seveda ni nič čudnega, da se čedalje več voditeljev neodvisnih afriških držav zaveda, da je vztrajanje na neprimernih kolonialnih ostalinah in masakriranje upornikov slabo poročstvo za trdno Afriko. Presnavljanje Afrike je tako vendarle naletelo na nekaj razumnih ljudi, čeprav bi »balkanizacija« Afrike težko prizadela nekatere velike želje neodvisne Afrike, ki niso uresničljive. Navsezadnje to, da so se v Evropi oblikovale državne tvorbe pretežno po narodnostnih značilnostih, tudi ni povzročilo katastrofe, ampak je bilo, nasprotno, najbolj naravna težnja narodov, ki se v velikih skupnostih niso mogli uveljaviti. Ni dovolj razlogov, da bi trdili, kako je Afrika, kar zadeva narode, bistveno različna od Evrope, čeprav je čas, v katerem se to dogaja, v resnici neprimeren za primerjavo.

Mikronacionalizem, ki veje iz Biafre, iz Sudana, po nepotrebnem spravlja v velike dileme tiste, ki so pomagali Alžircem v boju proti Francozom, Vietnamcem proti Američanom in domači gospodi, Čehom proti Rusom, Arabcem proti Izraelcem. Je res, kar pravi Ojukwu: »Svet se ne vznemirja tako, ker gre pač za črnce?«¹⁴ Presenetljivo podobno se oglašča iz Sudana eden izmed voditeljev osvobodilnega gibanja, Oduho: »Kot

¹² Ibidem.

¹³ »The World Today«, dec. 1966, str. 517.

¹⁴ »Le Nouvel Observateur«, št. 216, 1969, str. 11.

uporniki in črnci nimamo nobenih pravic, še pred mednarodnim Rdečim križem ne.«¹⁵

Pa vendar, Biafra se je prisiljena bojevati s tistim, kar za drag denar kupi od prekupčevalcev, južni Sudan pa s tistim, kar vzame redni vojski. Lagoški in kartumski vojski so na voljo letala, s katerimi ne skopirajo v bojih. Napadi niso slabši kot v Vietnamu, le da je tu učinek neprimerno grozljivejši. Biafrani in sudansko osvobodilno gibanje nimajo topov, ničesar za obrambo civilnega prebivalstva, nobenih izurjenih inštruktorjev, nobenih bunkerjev. Samo slama, ki gori, vsak drobec bombe je zadetek v polno. In kakor so B-52 simboli vietnamske vojne, tako so Mig-15, 19 simboli nigerijske in sudanske.

Da bi ne bila plehka, bi se najrajši izognila besedi genocid. Menda smo to grozovito besedo že tako izdolbli, da ne more povedati tistega, kar se dogaja v Afriki. Preveč besed, pa premalo izrazov, premalo učinka. Kakor je premalo skomizgniti z rameni, čeprav je v tako zapletenem svetu res težko imeti zaobljene principe in se po njih načelno ravnati. V obeh afriških primerih je nekaj, kar presega miselni krog normalne diplomacije. Nenormalnih stvari pa ni mogoče meriti z normalnimi očmi. Besede o neodvisni afriški politiki, ki jo načelno izvajajo v Lagosu in v Kartumu, zato ob tako neprijetnih domačih izkušnjah sploh nimajo vsebine, ki jo želimo in zagovarjamo.

In če je vse to, kar je bilo napisanega, napačno s stališča, češ da mej ni dovoljeno spreminjati in da je uveljavljanje narodov v resnično neenakopravnih državnih skupnostih neupravičeno, potem drugo ne preostane, kot da še naprej gonimo prelepo politično pravljico, medtem pa rastejo Biafre, južni Sudani, Irske, Kenije... In še več bo takih, ki bodo ugotavljali kot Ojukwu: Nobenega izhoda ni, borili se bomo do konca. In Oduho: Pritisnili so nas ob zid. Vsak črnc ve, da ga Arabec gleda kot manjvredno bitje, ki mora ubogati in ki ga lahko ubije, če ne uboga. Tudi Bernardette Devlin pozna znani napev: C'est la lutte finale...

Besede v vsakem od treh primerov drugače zvenijo, kar pa je odvisno samo od neposrednih okoliščin oziroma od tega, koliko je kje vredno človeško življenje. Kljub romantično-pravniško-revolucionarnemu nadihu zvenijo besede precej bolj resno in glodajoče, kot pa smo pripravljeni verjeti.

---

¹⁵ Prav tam, št. 163, 1967, str. 19.

NE LE »PRAVILA IGRE«

Istega dne, 18. septembra, sta v Borbi in Delu izšla komentarja s čisto enakim naslovom: Pravila igre. Borbin komentator med drugim navaja: »Gre za pravila političnega ravnanja v okviru demokratičnih institucij, ki smo jih ustvarili in razglasili za temelj našega jugoslovanskega načina življenja... Tako smo tudi tokrat ob najširši podpori javnosti dosegli visoko stopnjo strinjanja o pravilih politične igre na ravni federacije in pripravljenosti, da jih dosledno spoštujemo.

Manj ugodno za hitrejšo razčiščevanje je stanje na drugih ravneh samoupravnega odločanja... Demokratske zlorabe so se že preveč razrasle, da bi to ne moglo imeti posledic za samo demokracijo... Končno, celotno samoupravno življenje poteka nekako pod pritiski različnih interesov. Realni zaključek je, da naj jih njihovi nosilci na demokratičen način usklajujejo.« (Milan Bajec, Pravila igre, Borba, 15. IX. 1969.)

Nekoliko drugače govori o tem komentator v Delu: »Današnji politični trenutek, v katerem beseda ‚pritiske‘ postaja najpogosteje uporabljena v dnevnem političnem žargonu, zahteva, da se v političnih forumih, predstavnikiških telesih ter povsod, kjer se živi, dela, dogovarja, odloča, določijo jasnejša in bolj enostavna pravila ravnanja, sprejemljiva za vse in zares — pravila... Če soglašamo, da je reforma eno izmed bistvenih pravil ravnanja vse družbe, vseh njenih struktur in institucij v samoupravljanju, moramo soglašati, da niso dovolj nekatera stara, zastarela pravila, oziroma da je nujno potrebno poiskati in uveljaviti nova, takšna, ki so za reformo, sodobno družbo in tržno gospodarstvo bolj ustrezna.« (Zdravko Ilić, »Pravila igre«, Delo, 18. IX. 1969.)

Oba komentarja povzemata oceno trenutka, ugotovitev s seje predsedstva in izvršnega odbora zvezne konference SZDLJ. S to oceno se lahko strinjamo, je aktualna, razrešiti skuša težave, ki nastajajo s pritiski in se zavzema za demokratičnost samoupravnih postopkov. Kakor smo slišali že ob drugih priložnostih, je naš samoupravni sistem dovolj demokratičen, mehanizem odločanja dovolj širok, da lahko v njegovem okviru razrešujemo tudi zelo vroče probleme. Treba se je le dogovoriti o »pravilih igre«.

Potrebe, interesi, motivacija so realne kategorije, ki se izražajo, spopadajo, zato jih je nujno vsklajevati samoupravno, družbeno. Prav je, da obsodimo pritiske in se ob njih zamislimo. Ni pa prav dopuščati razmišljanje, da je možno in prav »pritiske« le v dogovorjenih okvirih. Vsakemu treznemu, razmišljujočemu družbenemu delavcu

je razumljivo, da bodo pritiski (lahko rečemo, da v blažji, dovoljeni obliki) nastajali tudi v prihodnje. Nikdar ne bo mogoče vseh zadev vnaprej dovolj razumljivo pojasniti, zmerom bi lahko za napetosti in pritiske krivili neobveščenost. Vendar pa je za naše nadaljnje ravnanje pomembnejše, da bolj zavestno, organizirano odpravljamo vzroke, zaradi katerih lahko prihaja do številnih pritiskov. Veliko pozornosti in truda bi zaslužila analiza vzrokov, ne urejanje posledic.

Ni dovolj, da bi našo ekonomsko politično in samoupravno prakso spremenili v pravila igre. Prav tako bi bilo narobe, če bi mislili, da bo še vse dobro, če se, potem ko smo se prehudo zaleteli, samo malo umaknemo.

Uveljavljanje in sprostitev tržno blagovnega gospodarjenja sta nedvomno sprostili številne pobude, močno pospešili naš gospodarski razvoj, podjetja in proizvajalce pa postavili pred večje odgovornosti. Morali so razmišljati, iskati najbolj vabljive rešitve za poslovni uspeh delovne organizacije. Hkrati je sprostitev spodbudila tudi komune in republike, da so začele računati, kalkulirati in iskati najboljše možnosti za razvoj in zadovoljevanje svojih potreb. Praksa kaže, da so osebni interesi pogosto močnejši od družbenih. Če je tako, potem bi bilo naravno, da družba zaščiti svoje temeljne interese.

To pa je bilo mogoče urejati na dva načina: na administrativno birokratski in na samoupravni način. Nekateri menijo, da je bil administrativni uspešnejši, da je bilo z njim mogoče, zlasti v globalnih odločitvah, doseči več in je bil samoupravni sistem manj učinkovit.

Seveda je takšna trditev enostranska, kategorična, vendar žal, dovolj privlačna. Ob njej prenekateri politični funkcionar gradi splošne očitke in jo uporablja ob različnih težavnih priložnostih kot krilatico, da je treba razvijati sistem samoupravljanja. Vendar pa ni tu vprašanje — razvijati ali ne, marveč: kako razvijati, kaj sistem samoupravno vodene družbe nujno predpostavlja. In prav v tej točki se začno in kopičijo težave naše družbe. Prav v tem korenu bi morali začeti oblikovati »pravila igre«. Vztrajno, dosledno in jasno.

Družbeno ponašanje samoupravnih subjektov se je začelo izkrivljati že v samem začetku. In ne samo, da se je začelo izkrivljati, dobivalo je celo družbeno podporo ali vsaj potuho.

V ponazoritev bom navedel samo nekaj, morebiti ne najbolj značilnih primerov. Ko je bil pri nas uveljavljen sistem obračunavanja osebnih dohodkov po tarifnih postavkah, so se v podjetjih hitro domislili, da si lahko z umetnim, formalnim poviševanjem kvalifikacijske strukture izboljšujejo osebne dohodke. Treba je bilo le pripraviti tečaj ter izdati udeležencem potrdila, da so višje kvalificirani, pa je podjetje lahko obračunalo in povišalo osebne dohodke. »Prekvalificirani« delavci so kajpada opravljali isto delo z enako intenzivnostjo. Da gre za izigravanje, je bilo znano in nihče se ni temu javno upiral, dokler ni bil sistem porušen. Ko takšne kvalifikacije niso veljale niti za pokojnino, je zanimanje za »prekvalificiranje« takoj upadlo, kar je razvidno iz statističnih kazalcev.

V želji, da bi gradili, večali proizvodnjo, krepili ekonomsko moč komune, nismo obsojali tistih, ki so začeli graditi, a niso imeli na razpolago dovolj sredstev. Med družbenimi delavci je bilo več takih, ki so potlej, ko je zmanjkalo denarja in bi morala gradnja zastati,

opozarjali, da bi nastal politični problem, če ne bi dali še manjkajočih sredstev. Na tej točki smo združeno podpirali izsiljevanje in pritiske.

Če so v podjetju ali komuni izigravali obstoječe pravne predpise, niso pa zapadli v odkrito krajo, smo take ljudi včasih tudi premestili, odstavili, nismo jih pa kazensko preganjali niti moralno obsojali. Pojavljati se je začelo pojmovanje, da so ti celo pogumni, saj tvegajo v splošno korist in izigravajo državo.

Zgodilo se je tudi, da so takšni »veliki kombinatorji« užívali celo ugled poslovno najbolj uspešnih ljudi, ki jih imamo premalo. Posamezniki so v času, ko so čakali na novo službeno mesto, dobivali neokrnjeno plačo. Koliko stanovanj smo zgradili iz sredstev tekočega vzdrževanja podjetij, koliko komunalnih objektov s sredstvi gospodarskih organizacij, kjer so bile dajatve manjše. Kaj vse je bilo mogoče početi z vodnim sklodom itd., itd.

Razumljivo je, da so se ti primeri razraščali v družbeno škodljive pojave. Ko ni bilo več dovolj samo izigravanje, so prihajali na površje pritiski. Dogovarjanje za cene dokumentacije o zapostavljenosti posamičnih gospodarskih panog, področij; operiranja z ekonomskimi izračuni, z nacionalnim dohodkom. Porajale so se kombinacije potvarjanj, izigravanj in pritiskov. Za novo investicijo sta bila izdelana dva izračuna: umišljeni, nižji, za banko in za investicijski fond; realni ali polrealni za zanesljive ljudi v podjetju. Tudi delavski svet, ki je sprejemal odločitve za take kombinacije, pogosto ni vedel, kaj še, da bi o njih razpravljal.

Vprašujem: Kaj se je zgodilo z organom, strokovnjaki, vodilnimi uslužbenci, ki so poleg porasta cen in uslug gradili podjetja, ki so za trideset, petdeset, celo za sto odstotkov prekoračevali investicijski proračun? Nič! Kdo jih je obsojal, klical na odgovornost?

Poleg teh formalnih izigravanj predpisov smo doživljali tudi ilegalno-legalne. Saj je bilo pred kratkim objavljeno, da je bila prek sto tridesetim podjetjem odobrena nižja carinska stopnja za nabavo opreme iz inozemstva. Pojasnilo naj bi bilo v tem, da se je to zgodilo v vseh republikah. Morala te igre: »Lahko izigravamo predpise, vendar kolektivno. Republiški interesi, republiški ključ ne sme biti prizadet.« Bomo v tem primeru kaj ukrenili?

Ob tem pa se zame šele začne jedro problema. Ne samo pravila političnega obnašanja, ne samo demokratično, sporazumno razpravljanje in usklajevanje različnih interesov, marveč tudi pravila ekonomskega ravnanja. Na jasnem si že moramo biti o tem, kaj kdo v danem trenutku sme. Predvsem pa je treba vedeti, kaj je ekonomsko najbolj smotno. Prej je treba pretehtano oblikovati temeljni dolgoročni načrt razvoja, ekonomskih načel in pristojnosti, ki pa jih ne smemo kršiti z dnevnimi prakticističnimi operacijami. Našo ekonomsko politiko ne smemo podvreči načelu pozabljivosti. Tako se dogaja, da v kakem trenutku nekaj sklenemo, zapišemo v resolucijo, sprejememo, takoj jutri pa začne ravnati vsakdo po svoje.

Reformo smo sprejeli, a ugotavljamo, da so mnoga gospodarska gibanja drugačna od tistih, za katera smo se dogovorili. Kako naj v takem primeru ravna samoupravna družba? Se bomo »po pravilih« o tem pogovarjali, sklepali nekaj novega ali pa skušali uresničiti sprejeto? Proti tistim pa, ki so pravila reforme, ne igre, spreminjali, proti tistim pa ne bomo ukrepali? Zlasti v časnikih Vjesnik in Vjesnik u srijedu, je mogoče zaslediti obilo pozivov in tudi argumentov, da moramo vztrajati

pri reformi, ker se od tega oddaljujemo. Je to zdaj pritisk ali vztrajanje na dogovorjenem, upoštevanje sprejetih pravil ali delovanje zunaj samoupravnega mehanizma?

Menim, da bi se morali poleg bolj pretehtanega dogovarjanja o temeljnih postavkah, smereh in načelih naše gospodarske politike natančneje dogovoriti tudi o tem, kdo in kdaj jo lahko spreminja. Kaj se bo zgodilo v primeru, če bo katerikoli organ ali posameznik ob sprejetih sklepih ravnal drugače? Kaj ga bo doletelo? Za ponazoritev samo nekaj navrženih misli. Morali bi se dogovoriti o pogojih, v katerih samoupravni subjekti lahko investirajo. Tako ne bomo imeli v nedogled nepokritih investicij, neizpolnjenih obveznosti, ki pritiskajo na inflacijo. Ne gre torej za to, na kakšni ravni se bomo pogovarjali o posledicah slabega ali preobsežnega investiranja, ampak za to, da ga v kali onemogočimo! Kaj je temelj našega izvozno-uvoznega režima, kako ga spodbujati, omejevati, komu dati večjo, komu manjšo razpolagalno pravico z devizami — to ne more biti stvar hitrega postopka. To so temelji našega gospodarskega sistema, pri njih bi morali imeti večjo pravico ustvarjalci, ne distributerji deviz. Namesto da bi to spravili v skladen, spodbuden sistem, podlegamo apetitom in dokazovanju, kako bi bilo treba retencijsko kvoto zmanjšati, kako omejiti razpolagalno pravico podjetij, ki devize ustvarjajo, ne pa tistih, ki z njimi zelo svobodno razpolagajo. Dokler ne bomo tega bolje uredili, bodo na tem področju nastajali neprestani pritiski, ki jih »pravila igre«, obnašanja ne bodo odpravila, saj ne odpravljajo vzrokov. Tudi s tem, kdaj lahko pride do emisije denarja in kdo o tem odloča, bi bilo treba izoblikovati jasnejša načela in pravila. Dokler pristojnosti, ki bi jih federacija že lahko prepustila republikam, ne bo razmejena, do takrat bo lahko prihajalo do nepotrebnih pritiskov in napetosti v tej ali oni obliki. Gre torej v prvi vrsti za dodelavo, dograditev gospodarskega, političnega sistema ne le za obnašanje v nedodelanem sistemu. Znanstveno proučevati, določiti in seveda tudi spoštovati moramo dogovorjena temeljna načela, pa bomo lahko veliko brezglodnega prerekanja in slabe volje že v kali zatrli.

V. T.

ZAKAJ PRETEŽNO (SAMO) SPLOŠNO?

V zadnjem času slišimo v različnih razpravah na ravneh družbenopolitičnih organizacij, v govorih najodgovornejših javnih in družbenih delavcev, pa tudi v različnih formalnih dokumentih spet poudarjati, da se socialističnemu, samoupravnemu razvoju pri nas **upirajo** različne skupine in posamezniki doma kakor tudi na tujem. Zato je tudi razumljiv pomen, ki ga predstavniki in politični organi pripisujejo delu službe državne varnosti kot posebne institucije, ki naj organizirano skrbi

za varnost države in družbe.¹ Stanje v mednarodnih odnosih, neodvisni položaj in politika Jugoslavije, antagonizem med težnjami k socializmu in težnjami po ohranitvi starega družbenega reda, samostojna socialistična pot naše dežele — vse to in še kaj drugega je podlaga in razlog institucijam in skupinam v tujini za konkretno mnogovrstno dejavnost zoper utrditev in razvoj socialističnega značaja naše družbe ter samostojnost politike naše države. Da takšne dejavnosti obstajajo ne more biti nobenega dvoma in nejasnosti. Meje dovoljenega oziroma nedovoljenega so jasno začrtane. Proces proti diverzantu Hrkaču v Beogradu in ozadje njegovih akcij pričata o tem. Velikanska večina naših ljudi je ne le ogorčena ob tem, marveč izraža tudi pripravljenost pomagati organom državne varnosti, ko skušajo preprečiti te oblike sovražnega delovanja.

Poleg opozoril te vrste pa so v našem prostoru tudi opozorila glede drugih stališč in oblik, ki so družbenopolitično nesprejemljive za globalno in konkretno družbenopolitično platformo Zveze komunistov Jugoslavije, pa tudi za Socialistično zvezo in druge družbenopolitične dejavnike; in če prav razumem, gre za stališča in oblike, ki ne zadevajo državne varnosti in s tem tudi organov, ki so zadolženi za to, da jo čuvajo, marveč za tisto, s čimer se morajo komunisti in druge napredne sile ideološko-politično soočiti brez predpostavke, da bo na koncu v ta boj posegla administracija. (Razen seveda v tistih primerih, ko gre za izrecno kršitev ustave in zakonov.)

Gre zlasti za opozorilo na nevarnosti za samoupravni razvoj, ki izhajajo iz nacionalizma, centralizma, unitarizma, tehnokratizma, birokratizma, etatizma, klerikalizma, stalinizma, intelektualizma, anarholiberalizma in podobnega. Nič ne dvomimo o utemeljenosti in koristnosti teh opozoril in ocen, ki temeljijo na izkušnjah in spoznanjih preteklega obdobja, pa tudi na spoznanjih o zapletenih okoliščinah graditve naše socialistične družbe. Tudi kadar so te ocene in opozorila, izražena v najbolj splošni obliki, zelo načelno, utegnejo imeti koristno funkcijo, opozarjajo na protislovnost v našem razvoju in na možne stranske poti v njem; na stranske poti, ki so lahko posledica delovanja starih političnih, gospodarskih, ideoloških struktur ali popačen ideološki izraz resničnih nasprotij in nerešenih vprašanj v jugoslovanski, mnogonacionalni družbi.

Positivna funkcija teh **splošnih** opozoril pa seveda ni apriorna, ni odvisna samo od dobre volje in zaskrbljenosti, pa tudi dobronamernosti tistih posameznikov ali forumov, ki jo izrekajo. Lahko se sprevrže tudi v svoje nasprotje, lahko začne igrati negativno funkcijo. Zato morajo biti izpolnjeni nekateri pogoji, da bi se to sprevračanje preprečilo. Na to opozarjajo tudi razprave v številnih aktivih Zveze komunistov Slovenije prav v sedanjem času, ko se zavzemajo za to, da opozorila ne smejo ostati abstraktna in le na splošni ravni. Mislim, da morajo biti izpolnjeni zlasti spodaj naštetih pogoji, da bi ohranili njihovo pozitivno funkcijo.

¹ Prav to je npr. obravnavala komisija skupščine SR Slovenije za vprašanje državne varnosti. »Komisija je ugotovila, da je za varnost socialistične družbe treba še nadalje krepiti učinkovitost službe državne varnosti, hkrati pa tudi razvijati splošno zavest občanov; varnost družbe je namreč stvar vseh državljanov, delovnih in družbenopolitičnih organizacij... Komisija bo pripravila poročilo o svojem dosežanem delu ter o svojih ugotovitvah glede razvoja in dela službe državne varnosti s posebnim poudarkom na odnosu službe do spoštovanja osebne integritete državljanov in njeni funkciji za zaščito ustavnega reda proti organiziranemu delovanju sovražnika.« (»Delo«, 16. sept. 1969, str. 2.)

1. Vse napačne in za Zvezo komunistov nesprejemljive družbenopolitične in ideološke pozicije (navajamo jih še enkrat: nacionalizem, centralizem, unitarizem, tehnokratizem, birokratizem, etatizem, klerikalizem, stalinizem, anarholiberalizem, lokalizem itd.) morajo biti teoretično popolnoma jasno in nedvoumno opredeljene. Vsebine teh pozicij, pojavov in pojmov namreč ni mogoče določiti le z zgodovinskimi primeri, še zlasti ne zgolj z izkušnjami drugih dežel ali komunističnih gibanj. Njihova določljivost je tesno povezana z našimi izkušnjami ter z možnostmi, da se uveljavljajo v sedanjih okoliščinah razvoja. To določanje in opredeljevanje mora biti nenehno. Sama raba teh pojmov in manipuliranje z njimi ne pomenita prav ničesar, dokler tisti, ki jih uporabljajo, čisto natančno ne povedo, kaj si pod njimi predstavljajo, kakšna je njihova vsebina.² Nejasnost in tehnicistično manipuliranje s pojavi lahko le škodujeta. Človek ima vtis, da je naša družba bistveno ogrožena, da je sestavljena le iz spopada različnih — izmov; to lahko blokira vsako teoretično iskanje in pripelje nazadnje v popolno »enotnost v molku«. Čistost, jasnost in teoretična funkcionalnost pa, nasprotno, zahtevajo ustvarjalno angažiranje vseh teoretičnih potencialov, da bi bilo teoretično soočenje marksizma, ideologije Zveze komunistov, z vsemi drugimi ideološkimi smermi uspešno in učinkovito.

2. Opozorila in ocene, o katerih razpravljamo, v posebnem primeru niso sama sebi namen. Ne le da so izrečene v konkretnem prostoru in času, marveč so čisto izrecno namenjene tudi organizacijam in članom Zveze komunistov. In to ne predvsem zaradi tega, da bi jih poučili, marveč zaradi tega, da bi pridobili kriterije za del svojih aktivnosti; da bi se vedeli in znali soočiti in politično-ideološko upirati nesprejemljivim tezam in stališčem. To pa zahteva in predpostavlja ustrezno teoretično kulturo, znanje komunistov. Ne le, da si morajo o vseh -izmih biti teoretično na čistem, marveč morajo znati v okolju, v katerem delujejo, te pojave tudi indentificirati. Šibka teoretična kultura komunistov je dovolj znano dejstvo, ki ga je že marsikdo ugotovil. In tako lahko pride do začaranega kroga. Zaradi splošnih formulacij, ki prihajajo z »vrha«, zaradi nizke teoretične ravni »baze«, prihaja pogosto kvečjemu do ponavljanja formul in fraz ali celo do tveganega »lova na čarovnice«, ko postane sumljiv prav vsak, ki ne ponavlja gesel ali skuša ustvarjalno ugotavljati, v kolikšni meri so različni -izmi resnično prisotni v življenjskem okolju.

3. Že pred časom smo zapisali in zdaj spet ponavljamo: »Toda ali je vselej odgovorno, če vsako mišljenje, drugačno od tistega, ki ga poudarjajo kot 'uradno', skušajo reducirati na kakršnikoli '-izem', denimo: radikalizem, anarhizem, etatizem, birokratizem, nacionalizem, intelektualizem itd.)... Tako se ne moremo ubraniti vtisa, da nam je veliko več do tega, da bi bili vsi poučeni o vseh mogočih zablodah in stranskih poteh, kakor pa do afirmacije naše lastne teoretične misli in prakse.«³ Drugače povedano, ni predvsem dovolj vedeti, česa ne smem

² Pozitiven zglede takega opredeljevanja je npr. razlaga predsednika ZK Srbije Marka Nikežića na osmi seji konference Zveze komunistov Beograda tako glede njegovega odnosa do teze o »koncu ideologije«, kakor tudi glede nacionalizma (glej »Delo«, 28. septembra 1968, str. 2).

³ »Glasno razmišljanje — o elitizmu v politiki«, »Teorija in praksa«, št. 5/1969, str. 855.

storiti, kaj je nedopustno, marveč moram vedeti tudi, kaj je najbolje, najbolj prav napraviti, da bi delo steklo. Opozorila o nevarnostih, ki »grozijo« pozitivnemu razvoju naše stvarnosti, lahko nekaj pomenijo le, če so hkrati neprestano prizadevamo, da bi pozitivno opredelili praktične naloge in teoretične možnosti; da bi razumeli našo ideologijo ne le kot sredstvo za soočenje z drugimi ideologijami, marveč tudi kot teoretični temelj za graditev novega.⁴ V nasprotnem primeru se lahko ideologija sprevrže v čisto apologijo stvarnosti, v obrambo prav vsega obstoječega. Res je, da se jugoslovanski komunisti nismo doslej nikoli v celoti vdali temu. Toda to ne pomeni, da nekaterim tako ideološko udobje ne ustreza in da ga niso pripravljene ponekod tudi zagovarjati.

4. Tudi ko sprejemamo stališče, da naša ideologija ni le negativno opredeljiva, tj. po tem, zoper kaj je in česa ne sprejema, marveč je njena vsebina predvsem določena pozitivno, je neka nevarnost, ki je v neposredni zvezi z našim razmišljanjem. Mislim na dogmatično razumevanje teoretičnih stališč, češ da so dana kot »odrešilna« enkrat za vselej. Tudi tu moram takoj dodati, da se pri nas tej skušnjavi nismo v celoti nikoli vdali in da npr. ni mogoče v razvoju marksistične ideologije pri nas potegniti časovne črte med dogmatičnim in nedogmatičnim obdobjem. Gre torej za tisto razumevanje ideologije, ki ga imenujemo odprto, ustvarjalno, ki teži k temu, da je pripravljeno stališče dopolnjevati, razvijati in spreminjati, če to življenjska praksa zahteva in kadar zahteva. Za naš primer je to še posebno važno. Spodbuja namreč k teoretičnemu iskanju. Preprečuje, da bi vsako teoretično iskanje že v začetku zavrnili in označili s kakim -izmom. Dopušča teoretično iskanje »zgoraj in spodaj« in ni mnenja, da so nove teze dovoljene le nekaterim, posebej poklicanim, dolžnost drugih pa je, da jih dopolnjujejo.

Najmanj te štiri pogoje ali dejstva moramo upoštevati, ko razmišljamo in se opredeljujemo glede tega, v čem so tiste nevarnosti, ki se je pred njimi znašla naša stvarnost ali pa so celo njen sestavni del, kakšna je njihova vsebina in kolikšna je njihova dejanska teža. Ne gre torej le za dilemo: birokratizem — da ali ne; klerikalizem — da ali ne; etatizem — da ali ne; nacionalizem — da ali ne itd. Dilema je tudi v temle: kaj je birokratizem in v čem se kaže v praksi, kaj je klerikalizem danes in kakšne so danes njegove pojavne oblike, in podobnem.

Opredeljevanje in idejnopolično soočanje z nevarnostmi, o katerih smo govorili, je nujnost. Prepričan sem, da bodo rezultati tega boja mnogo večji, če bomo težili k štirim pogojem, o katerih govori moj zapis. Brez tega navora pa se točna in koristna splošna opozorila sprevržejo v svoje nasprotje: postanejo lahko izgovor in opravičilo vsem, ki nočejo ali ne znajo videti pravih vzrokov za težave in spopade v razmerah pri nas.

O. R.

⁴ Na to opozarja Marko Nikezić: »Narobe, zdi se mi, da ta kriza terja novo, popolnejšo vizijo, ki bi bila orožje tistih sil v socialistični družbi, ki težijo k nadaljnji preobrazbi in osvoboditvi družbe... Brez koncepcije in brez programa bi bilo komunistično gibanje nesposobno predvidevati, nesposobno, da se opredeljuje v dilemah. Verjetno v ZK Jugoslavije premalo govorimo o ideologiji, s prepričanjem, da pojmovanja neogibno odsevajo zakonitosti dejanskih odnosov in da je dovolj, da mnogo več govorimo o družbi, kakršna je, naravi in spopadih interesov v njej in pri teh dejanskih gibanjih iščemo rešitve.« (Iz govora na osmi seji mestne konference ZK Beograd, »Delo«, 28. sept. 1969.)

OBČUTEK ZA MERO

Ko so nastajale v okolici Ljubljane velike kmetijske organizacije s predelovalno industrijo, ki naj bi mestnemu prebivalstvu zagotovile solidno preskrbo s kmetijskimi proizvodi, je prišlo do obsežnih arondacijskih posegov v zemljiško lastnino zasebnih kmetovalcev. Razumljivo je, da so arondacijo spremljale dokaj žolčne razprave pri kmetih, ki v zamenjavo za arondirane parcele niso dobili zemlje, pač pa za današnje pojme prav smešno nizko denarno odškodnino (na levem bregu Save na primer povprečno 10 par — tj. 0,10 N din — za kvadratni meter zemlje).

Arondacija je temeljila na določenih zakona o izkoriščanju kmetijskih zemljišč. Njen namen pa je bil ustvariti krmno bazo za širokopotezno živinorejo (pri agrokombinatu Emona), vzorno vrtnarijo (pri KZ Polje) itd. Upravni postopek pri prenašanju lastninskih oziroma uporabnih pravic je izvajala arondacijska komisija, ki so jo plačevali oziroma nagrajevali arondacijski upravičenci — in sicer po delovnem učinku, akordu. Za kolikor več parcel je sklenila z lastniki pogodbo, toliko več denarja je dobila. To ne bi bilo nič nenavadnega, saj je pri nas načelo nagrajevanja po učinku splošno uveljavljeno načelo, če ne bi to »akorderstvo« (in rekorderstvo) spremljala tudi nestrpnost komisije do kmetov, izredno forsiranje podpisovanja listin z lastniki, ki so morali po zakonu zemljo zamenjati ali »prodati«.

Toda tudi ta postopek, čeprav je povzročil pri delu kmetov precej negotovanja, ni vznemiril kmetovalcev toliko kot kasnejše spreminjanje namembnosti arondirane zemlje. Znano je, da je npr. agrokombinat Emona arondiral zemljo zato, da bi ustvaril krmno bazo; kasneje je začel zasajati na levem bregu Save na velikih področjih topole. Razumljivo je, da so se čutili nekateri kmetje, ki so oddali večino zemlje ali vso zemljo, ogoljufane. Ne samo v pogledu odškodnine, marveč tudi v pogledu zakonitosti ravnanja arondacijskega upravičenca ter v pogledu gospodarskega ravnanja. Da ne gre za malenkostne posege v lastninske odnose, najbolj izpričuje podatek, da je arondacija zasegla v občini Bežigrad približno 1000 hektarov zemljišč ali skoraj četrtno celotne površine občine.

Z leti (zlasti pa po letu 1965) se je vrednost zemlje dvigala; ko so začeli razpravljati o generalnem urbanističnem načrtu mesta Ljubljane, je postalo očitno, da sodijo precejšnji kompleksi arondiranih zemljišč v zazidalna področja, ker so že v predmestju. Obenem pa so se nekateri kmetijske organizacije, ki so v arondaciji dobile velike komplekse, čez noč spremenile v zemljiške monopoliste, ki lahko vnovčijo za malenkostno odškodnino pridobljena zemljišča kot zazidalne parcele po neprimerno višjih cenah. In tu spet nastaja problem, ki zdaj precej vznemirja nekdanje lastnike: Kaj je z razliko med odškodnino, ki je bila izplačana pri arondaciji in sedanjo prodajno vrednostjo teh zazidalnih parcel? Kdo je upravičen spraviti to razliko v žep: nekdanji lastniki ali sedanji lastniki ali pa kdo tretji?

Res je, da arondacijskih upravičencev ni mogoče obtožiti, da so iz špekulativnih namenov nagrabili zemljišča. Namembnost zemljišč je bila namreč bolj natančno opredeljena šele z razgrnitvijo generalnega urba-

nističnega načrta mesta; takrat šele je začela dobivati zemlja pravo vrednost. Kasneje je prišla tudi gospodarska reforma, ki je pretrgala ekstenzivne načrte kmetijskih (in drugih) organizacij. Res pa je tudi, da je arondacija zapustila posledice, ki jih morajo zdaj — hočeš nočeš — reševati ljubljanske občinske skupščine oziroma uprave (upravni postopek pri arondaciji je do leta 1965 potekal zunaj oziroma mimo občinskih uprav). To je predvsem problem preživitinskega varstva nekaterih malih kmetov, ki so izgubili vso ali večino zemlje, problem spornih pogodb, problem zazidalnih površin v arondacijskem kompleksu itd.

V zadnjem času je poseben problem, ki je povzročil precej hude krvi, tudi oddajanje oziroma zamenjavanje parcel kmetov iz različnih občin. Tako na primer je agrokombinat Emona dodelil kmetom iz bežigradske občine (na katerih zemlji so plantaže topola) arondirane parcele kmetov iz vasi Dolsko, Petelinje in Kamnice. Tu je ostalo brez zemlje 12 kmetov, ki so se preživljali izključno s kmetijstvom in niso zaposleni. Zdaj orjejo in sejejo na njihovih nekdanjih njivah kmetje iz vasi Kleče, Dol in Beričevo.

Po formalni plati so vsi naštetih problemi pravno docela nesporni (če zanemarimo gospodarsko stran oziroma odstopanje od prvotne utemeljitve za izvajanje arondacije). Popolnoma jasno je tudi, da je docela nemogoče razpravljati o redni ali izredni razveljavitvi vseh ali večjega dela arondacijskih odločb. Nujna pa bi bila sporazumna razveljavitev pravno-močnih odločb za tista zemljišča, ki so postala z urbanističnimi načrti zazidljiva (ne glede na to, ali je bivši lastnik kmet ali ne). Prav tako bi morali dodeliti pravičnejšo odškodnino za ta zemljišča in pa razveljaviti odločbe za kmetijska zemljišča, ki leže ob naseljih, ki se dajo intenzivno obdelovati in so nezazidljiva (če so se nekdanji lastniki ukvarjali izključno s kmetijstvom). Nujno bi bilo treba tudi poskrbeti za preživitinsko varstvo tistih kmetov, ki so ostali brez virov za preživljanje in postajajo težak socialni problem. Trmasto vztrajanje pri stanju, kakršno je na periferiji mesta zdaj, bi še bolj zaostriло nasledke še ne končanega arondacijskega postopka.

B. M.

NADLEŽNI SPOMIN

Leta 1958 je bilo v SR Sloveniji 2510 prometnih nesreč s 162 mrtvimi. Deset let kasneje — torej 1968, pa je bilo 6925 prometnih nesreč s 497 mrtvimi! Indeks zvišanja nesreč je 277, mrtvih celo 307. Tako govore številke, ki jih vsi poznamo in ki so bile tudi meni znane. So visoke, skrb vzbujajoče, in zahtevajo pozornost in razmislek, vendar med vsakodnevni skrbmi in naglico opravkov zbledi njihova krvava sled in postanejo le podatek med množico enako »vznemirljivih« podatkov, ki nam ne motijo spokojnega spanja. Toliko stvari moti in terja človekovo zavzetost in ukrepanje, da človek preprosto noče zaznavati in doumeti dejstev, ki mu jih življenje meče pred noge na vijugasto pot. Vidi in

sliši, a kljub temu vse potone v sivo meglo otopovanja, ki briše jasne oblike, topi barve, duši zvoke in spreminja zaznave v privid spominov. Tako so v moji zavesti potonile tudi rdeče številke, ki sem si jih izpisal, da jih zagotovo potem pozabim. Vendar se je zgodilo drugače. Zaživele so nasilno, nepričakovano, in spremenile ustaljeni tok misli in omajale zaupanje v urejenost in red. 29. julija t. l. sem se znašel na usodnem ovinku gorenjske ceste pri Jeprci, stokrat krpane in zatrpane. Kolona je bila zaustavljena z razbitinami avtomobilov, s številnimi gledalci in z ranjenimi, mrtvimi in umirajočimi v prahu ob cesti.

Ljudje so delovali, kot so vedeli in znali. Vendar ne bi mogel trditi, da je bila pomoč premišljena in pravilna. Nezavestne so polagali na hrbte, z lici obrnjene proti poletnemu nebu. V usta so jim vlivali vodo, ki se je polivala prek ustnih kotov. Končno sta prišla dva rešilna avtomobila z dvema šoferjema in dvema bolničarjema. Končno sta miličnika zaustavila in preusmerila promet. In končno so bili ranjeni in mrtvi položeni na nosila. Zaman je bilo oživiljanje »usta na usta«, ki se ga je med množico gledalcev domislila mlajša tovarišica. Promet je zopet stekel, kri je popila zemlja in spomin smo skušali zbrisati, vsak na svoj način in različno uspešno. Vendar nikakor nisem mogel pozabiti razbitega obraza, nad katerega se brezmočno sklanja zdrav obraz, ki je premagal odpor in diha v umirajočo tujko z voščenim licem. Zato so živa tudi vprašanja, ki si jih zastavljam.

Kako, da navkljub številnim tečajem prve pomoči, pisanju in predavanjem znanje ni zanesljivo tedaj, ko bi ga morali preskusiti? Nikakor ne morem verjeti, da med tolikimi prisotnimi ni bilo nekdanjih tečajnikov RK. Torej je vzrok neuspešnosti v pretresu, ki ga povzroči pogled na iznakažena in okrvavljena telesa. Ljudje so zbegani in tanka plast znanja je prekrita z nagonskimi gibi in postopki ali pa zavrta zaradi umika in notranjega pobega. Če je tako, bi morali privajati ljudi tudi na okoliščine, kakršne so, ko nudimo prvo pomoč. Sicer je znanje mrtvo in neučinkovito. Kajti usposobiti se moramo tudi za tiste trenutke, ki se jih bojimo doživeti. Tedaj namreč velja le dejanje.

Pa vendar, navkljub takšnemu opravičevanju nikakor ne morem razumeti, čemu niso osnove prve pomoči vključene v izpitno snov šoferskega izpita. Zlasti težko je to razumeti, odkar je predpisano, da je v avtomobilu komplet za prvo pomoč. Na Jeprci se mi je zazdel smešen in pomilovanja vreden. Nihče ga ni potreboval in z njim si nismo mogli pomagati. Je zgovoren primer papirnatega ukrepanja, ki umiri očitke, namena pa ne dosega. Zanimivo bi bilo zvedeti, kdo mu je botroval, katere strokovne službe so ga priporočile v pričujoči sestavi in kakšni komercialni računi so ga priklicali v življenje. Edini zagovor zanj je modrost tistih, ki dvomijo tudi v učinkovitosti pretehtanih ukrepov in opravičujejo neodgovornost in površnost z reklom »bolje nekaj kot nič«! Enako vsiljivo je naslednje vprašanje, na katero iščem odgovor. Ob hudih in večjih nesrečah bi pričakovali pomoč vigrane in dobro opremljene skupine strokovnjakov, ki nudijo uspešno pomoč na mestu nesreče. Dva rešilna avtomobila z nosili in štirimi možmi v belih plaščih in s čepicami na glavi zagotovo niso dovolj za sodobno ekipo prve pomoči. Spominjam se poročila v našem tisku, kako so nudili zdravniško pomoč opečenima novinarjema naše ladje na daljnem Pacifiku. Priletelo je letalo, zdravnika sta doskočila v viharo morje s padalom in podobno je prispel tudi dragoceni tovor z zdravili in instrumenti. Primer, ki je

zgovoren zaradi zglede urejenosti službe, požrtvovalnosti izvajalcev in seveda tudi uspešnosti (v mislih mi je »neekonomski« uspeh). Žal tistim, ki sem jih do sedaj spraševal, ni znano, kako je z organizacijo travmatološke službe pri nas. Baje ni težko vedeti, kaj bi morali imeti, kako bi morali ukrepati in kako bi službo organizirali. Precej manj razviden pa je odgovor, čemu vsega tega nimamo in ne izvajamo. Poročilo zavoda SRS za zdravstveno varstvo, ki je posvečeno organizaciji travmatološke službe v Sloveniji, ugotavlja, da je pglavitni vzrok nezadostne strokovne ravni imenovane službe v Sloveniji ekonomske vrste. Ko našteva pglavitne pomanjkljivosti travmatološke službe v SRS, beremo takšne ugotovitve.

— Pomanjkljiva oprema.

— Neustrezna reševalna služba.

— Prepuščanje travmatologije kot nacionalnega problema skrbi posameznih zdravstvenih ustanov in njihovih organov.

— Pomanjkanje enotne organizacije strokovnega vodstva in nadzorstva itd.

Naštete pomanjkljivosti so pač takšne narave, da jih ni moč odpraviti z zavzetostjo posameznika, kakršno sem občudoval pri oživljanju ponesrečenke! Na nesrečo je potrebna tudi organizirana skrb urejene družbe. Četudi samega sebe prepričam, da za sedaj ni moč izboljšati naših cest in da ni denarnih sredstev za sodobno in učinkovito travmatološko službo, ne morem razumeti naslednjega. Ob takšnih razmerah bi pričakoval dosledne zakonske določbe, strog nadzor prometnih organov in stroge ukrepe proti prestopnikom in krivcem prometnih nesreč. Vendar ni tako. Koncentracija alkohola v krvi, ki jo dopušča zakon, je previsoka. Nadzor na naših cestah je izrazito formalen in zastarel. Politika kaznovanja pa je za čuda dosledna v popustljivosti in uvidenosti do tistih, ki ogrožajo življenja ali pa celo povzročajo smrtne žrtve. Krivec, ki je zaradi vinjenosti povzročil smrt dr. Lučke Klemenc, je bil obsojen na dve leti zapor. Vsiljuje se misel, da navedena kazen lahko upravičeno služi izračunu vrednosti človeškega življenja v naši družbi. In da izračun dokazuje nizko ceno, ki našemu humanizmu ni v kras in ponos.

Prav tako se vsiljuje misel, da za vse našteje pomanjkljivosti ni edini krivec le ubogi dinar; na zatožni klopi mu tovarišuje naša brezbriznost, ki je širokogrudno devalvirala tudi življenje bližnjika!

Zaman pa sprašujem, kdo ali kaj je dolžan vzpostaviti na naših cestah razmere, ki bi preprečevale prednost močnejšega, nasilnejšega in bolj neodgovornega voznika. Analiza vzrokov namreč priča, da je od 332 smrtnih nesreč le 5 povzročenih zaradi objektivnih vzrokov. 327 jih odpade na subjektivne vzroke, med katerimi prevladujejo neprimerna hitrost, prehitjevanje, nepravilna smer vožnje itd. Enako razmerje vzrokov je tudi pri nesrečah s telesno poškodbo in nesrečah z materialno škodo. Morda navedeni podatek nakazuje pot rešitve. Če ni moč modernizirati cest in če ni moč nuditi ponesrečencem pravočasne in sodobne strokovne pomoči, zaščitimo vsaj nepoškodovane z ustreznimi zakonskimi predpisi, ki bodo skladni z zahtevami, ki jih narekuje epidemija prometnih nesreč.

I. J.

MED DVEMA KRITIKAMA

(Pluralizem in naš politični slovar)

Stališče, da je za našo družbo značilen mnogovrsten, mnogostran pluralizem (v gospodarstvu, kulturi, pa tudi v politiki) in da je takšen pluralizem sestavni, neodtujljivi del socialistične samoupravne demokracije, doživlja dvojno kritiko.

Prva kritika se zgraža že nad rabo besede pluralizem, še posebej politični pluralizem. Kot argument navaja enega od pomenov pluralizma v politični teoriji; le-ta politični pluralizem preprosto istoveti s pluralizmom političnih strank ali z večstrankarskim političnim sistemom. Če je tako, potem seveda to pomeni odrekanje pridobitvam socialistične revolucije, njeno revizijo in navsezadnje: meščansko demokracijo. Zato ta kritika politični pluralizem zavrača in celo besedo samo izganja iz našega političnega slovarja. Nekatere politične teorije res enačijo politični pluralizem »s takšno politično strukturo, v kateri obstaja večpartijski sistem«, vendar so to le nekatere teorije celo v meščanski politični znanosti,¹ Marksistična politična znanost in naša konkretna politična praksa zavračata takšno pojmovanje političnega pluralizma.

Druga kritika prav tako predlaga »kompletno črtanje pluralizma iz našega političnega slovarja«² iz načelnih razlogov in iz razlogov »naše konkretne oblike pluralizma«, ker se ji zdi, da je to le »fasada za oblastniško elito, ... prikrivanje resnične moči nekaterih grup, ki želijo pod krinko vsestranske politične svobode nemoteno gospodariti.«³ Podrobnejše utemeljevanje te kritike in njena analiza naše situacije pa bi bila, če jo povzamem po zapisu D. Rupla »Beležke za družbeno kritiko« v reviji »Problemi«, tale:

1. V dokumentih ZK in SZDL so novi poudarki na »strpnosti, širini, odprtosti, enakopravnosti različnih mnenj« itd. To naj bi bili novi temelji za politično združevanje.

2. Zato te organizacije po novem formulirajo sklepe in resolucije tako na splošno, da lahko pokrijejo celo vrsto konceptov.

3. Hkrati dajejo te organizacije članstvu in osnovnim enotam možnost, da »na dolgo in široko razpravljajo o tezah, resolucijah, smernicah ... Akcija samo sebe blokira, postaja kabinetna, sestanki trajajo ure in ure, se zapletajo okrog formulacij, pišejo se nove teze, protipredlogi, amandmaji, začne se živčna vojna ...«⁴

4. To je opuščanje radikalnosti in rojevanje pluralizma.

5. Takšen način političnega delovanja kaže na spretnost in modernost naših oblastniških struktur, a je le videz velike demokratičnosti.

¹ O tej kritiki je tekla razprava tudi že na straneh naše revije: Glej okroglo mizo o »Pluralizmu in socialistični demokraciji«, »Teorija in praksa«, št. 12/1968. Zato se k zavračanju argumentov te kritike tu ne bom več spuščal.

² Glej: Dimitrij Rupel, »Beležke za družbeno kritiko«, Problemi, št. 80, avgust 1969, str. 7.

³ Prav tam.

⁴ Prav tam.

6. Mišljenjski, idejni pluralizem **da**, toda politični pluralizem **ne**, ker »mu gre za neposredno manipulacijo«.

7. **Načelno zoper** poudarjanje pluralizma zato, ker gre »za smiselnost oživljanja nekaterih preživelih oblik političnega dela.«

8. **Konkretno zoper** pa zato, ker pomeni »politični pluralizem (je) drobljenje sil, (je) viza za nemoteno delovanje birokratskih struktur, (je) perpetuiranje istega, (je) pozabljenje revolucije, (je) nekritično delovanje, (je) sodelovanje dobrega s slabim, nadpoprečnega s poprečnim...«⁵

Razumem ogorčenost te kritike, ko ponazarja pluralizem s politično prakso v organizaciji ZK na univerzi, in sem prav istega mnenja glede neučinkovitosti v njenem delovanju. Tu se ne razhajamo. Razhajamo se glede vzroka, glede tega, ali je vzrok tega pluralizem. D. Rupel je sicer izrazil dal med navednice, torej »pluralizem«, po čemer bi človek lahko sklepal, da gre za njegovo nepravo obliko, za njegov surogat, toda njegova nedoslednost v rabi izraza mi preprečuje, da bi to bil moj dokončen sklep.

Zdi se mi, da je za pogovor o tej tako občutljivi temi treba nekatere stvari dobro razlikovati. Želim opozoriti na to in ono ter s tem prispevati k razčiščenju.

1. Strinjam se z D. Ruplom, da je treba potegniti črto med **mišljenjskim**, idejnim pluralizmom in **političnim** pluralizmom. To sta res dve stvari, toda ne stvari, ki bi bili vsaksebi ali se celo medsebojno izključevali. Ena je drugi pogoj ali vsaj spodbuda. Če se v družbi spodbujajo različna mišljenja, to npr. v politiki bogati število možnosti za različne politične rešitve, saj poznamo preprosti kmečki rek: Več ljudi več ve. In če naj pomeni politični pluralizem pri nas **pluralizem političnih subjektov** (ustavno priznanih in določenih!), potem daje to, vsaj načelno, demokratični institucionalni okvir za uresničevanje najboljših iz množstva (pluralitete) pobud in stališč.⁶

2. To, kar pomeni načelo pluralizma za splošno družbeno življenje in prakso v naši deželi, pomeni eno stvar, drugo pa pomeni to načelo za življenje v (znotraj) posamezni politični instituciji ali subjektu, npr. v Socialistični zvezi itd. V prvem primeru gre za že opredeljeni politični, kulturni in podobni pluralizem, v drugem pa za »demokratično sproščanje in uveljavljanje interesov, idej, pobud, predlogov...«⁷ Če gre za pluralizem v Socialistični zvezi, potem nam to pomeni preprosto množstvo pobud, ki lahko v demokratičnem ozračju pripeljejo k izbiri najboljše in zato tudi učinkovite akcije. Tako pojmovani pluralizem ne more pomeniti opuščanja radikalnosti, pozabljenja revolucije itn.

3. Če so postali teksti resolucij, sklepov in drugih dokumentov ZK, SZDL »redko pletene mreže, skoz katere lahko drsijo najrazličnejše, včasih nasprotujoče si koncepcije«,⁸ to ne pomeni, da se rojeva pluralizem, marveč kaže kvečjemu na določen oportunizem, nesposobnost ali nepripravljenost razgniti več alternativ, da bi praksa ali članstvo izbralo najprimernejšo, ali nepripravljenost opredeliti se le za eno alternativo,

⁵ Prav tam.

⁶ Glej razpravo o pomenu političnega pluralizma pri nas v sestavku, omenjenem v opombi 1.

⁷ Andrej Marinc, »Demokratični dogovor naj nam zagotovi večjo učinkovitost«, Delo, 3. oktobra 1969.

⁸ Kot v opombi 2.

če se je pokazala za najbolj primerno, potem ko smo jo primerjali z drugimi, in so njej v prid govorili tudi izsledki strokovnega dela. Kritiko je torej treba uperiti zoper to prakso in ne zoper pluralizem.

4. Praksa forumov ZK, SZDL in drugih, da predlagajo za poprejšnjo razpravo različne teze in spodbujajo k »novim tezam, nasprotnim predlogom, amandmajem« je velik korak dalje. Drugače si demokratičnega življenja v organizaciji sploh ne znam predstavljati. Kritiko je treba uperiti zoper take primere tez, predlogov, ki ne dajejo dovolj osnov za stvarno razpravo. Kritiko je treba usmeriti tudi zoper tako politično prakso, ki dopušča največjo svobodo mnenj, na koncu pa napravi po svoje, tako kot so si nekateri stvar že vnaprej zamislili. Res je, da ne more biti sprejeto vsako stališče in vsak predlog. Mogoče pa je, in to je zahteva časa, da se vsak nesprijeti predlog ali stališče zavrže ali ovrže na temelju argumenta. Če je postopek tak, je še vedno smiselno mnoštvo stališč in predlogov, pripelje pa tudi k sintezi in h konkretnemu sklepu, kar akcijo poenoti in radikalizira.

5. Če si bomo prizadevali za takšno smer delovanja, potem bo zlahka opaziti morebitno »fasado za oblastniško elito«, ki ji D. Rupel pripisuje očetovstvo pluralizma ali vsaj »našo konkretno obliko pluralizma«, kot pravi. Kritiko je torej treba uperiti zoper konkretno obliko in pojmovanje »pluralizma«, ki se zadovoljno nasmiha ob pogledu na demokratično igro in sodelovanje »dobrega s slabim, nadpoprečnega s poprečnim«, ne pa zaradi tega vreči skozi vrata in iz političnega slovarja pluralizma kot takega. Edina antiteza pluralizma v politiki je namreč le monizem, totalitarizem in monopolizem.⁹

In še sklepna pripomba k obema kritikama. Kljub temu da se obe končujeta z isto zahtevo: Črtati pluralizem iz političnega slovarja in prakse, so med njima vendarle razlike. Ena izmed razlik je tale: prva kritika je navadno nejavna, zapečkarska, ne spušča se v javno polemiko. Druga pa, čeprav npr. moraliziranju in etiketiranju ne more uiti, ne ostaja na hodnikih, marveč se spušča v javno polemiko.

R. Z.

⁹ »Mala politička enciklopedija«, str. 847, Savremena administracija, Beograd 1966.

Vladimir Bračić

Vinorodne Haloze

prikazi, recenzije

P

Založba Obzorja v Mariboru je že leta 1967 izdala obsežno socialno študijo, ki ji je avtor dal naslov *Vinorodne Haloze*.¹ Študija, ki jo je avtor napisal kot doktorsko disertacijo, obsega 250 strani teksta, 58 slik, 58 statističnih tabel in v prilogi dve karti, ki prikazujeta vinogradniške lege, ravni in terase. Razprava, ki je dobila nagrado sklada Štefana Kovača, ima še obsežen seznam virov in literature in povzetek v nemškem jeziku.

Delo se sistematično vključuje v geografsko proučevanje slovenskih pokrajin in je prvo tovrstno delo iz severovzhodne Slovenije. Haloze so doslej prav malo raziskovali, omeniti pa velja socialna proučevanja dr. Frana Žgeča,² ki so v glavnem ostala neobjavljena. Bračić je z bogatim poznavanjem virov in po večletnem terenskem proučevanju napisal obsežno študijo, ki še posebej poudarja viničarski problem. Zelo razdrobljena posest, viničarski problem v preteklosti in vključevanje male zemljiške posesti v moderno kmetijsko proizvodnjo so glavni problemi,

ki jim je pisec v svojem delu posvetil največ pozornosti.

Bračič obravnava predvsem tisti del Haloz, ki mu je vinska trta izoblikovala zunanjo podobo in kjer je omogočila tudi posebne proizvodne odnose. Zato ta del poimenuje »vinorodne Haloze«, ki obsegajo 49 katastrskih občin s skupno površino 13.996 ha.

Že v uvodu si avtor postavi nalogo, da prouči medsebojno vplivanje prirodnih razmer in družbenega razvoja, ki je pripeljalo do današnje podobe vinorodnih Haloz. Da bi temeljito razložil posamezne prvine tega razvoja, je pisec na kratko orisal zgodovinski razvoj te pokrajine in ob tem nakazal glavne dejavnike, ki so izoblikovali lastninsko in družbeno strukturo te pokrajine. Ob tem je prikazal nastanek in razvoj haloških naselij, ki pa se v novjšem času zaradi novih družbenoekonomskih odnosov in uvajanja moderne tehnologije v vinogradništvu koncentrirajo bolj v dolinah.

Celotno obdobje med leti 1824 do 1935 zaznamuje avtor kot obdobje nenehnega propadanja domačih kmetijskih gospodarstev. Ta razvoj je vodil po eni strani v drobljenje obdelovalne zemlje, po drugi strani pa je vinogradniška zemlja nenehno prehajala največ v roke nekmetovalcev, to je mešča-

¹ Vladimir Bračić, *Vinorodne Haloze*, socialnogeografski problemi s posebnim oziranjem na viničarstvo, Založba Obzorja, Maribor, 1967.

² Fran Žgeč, *Haloze* (sociološka študija) — rokopis.

nov, cerkve ali pa bogatejših kmetov. Ko pisec govori o tem, kdo so lastniki haloške zemlje, ugotavlja, da je že leta 1824 866 lastnikov zemlje stalno živelo zunaj haloškega ozemlja. Ta podatek nam nazorno kaže, da je bil že v tem času tako imenovani viničarski problem zelo velik. Nadalje je zanimiva ugotovitev, da je bil tudi tu delež tujcev večji v tistih katastrskih občinah, ki so bile zaradi posebnih mikroklimatskih in pedoloških pogojev znane kot odlična vinogradniška področja.

Vinogradništvo je dajalo haloškemu gospodarstvu vse močnejši pečat in značaj blagovne proizvodnje. Poljedelska proizvodnja je krila v 19. stoletju le 45 % potreb, zato so Haložani kupovali manjkajoče prehranske proizvode iz izkupička od prodanega vina.

Agrarna kriza v začetku 19. stoletja, posledica zemljiške odveze, pojav trtnih boleznih in huda agrarna kriza na koncu 19. stoletja so povzročile veliko zadolženost haloških vinogradnikov. Ta zadolženost je vodila v drobljenje in prodajo posesti, kar pa je povzročilo stagnacijo in celo nazadovanje števila prebivalstva. Medtem ko se med leti 1869—1880 število prebivalcev poveča še za 1,9 %, pa v začetku 20. stoletja že pada. Skoraj v polovici haloških naselij v tem času že prihaja do depopulacije.

Posebno podrobno obravnava študija problem viničarstva. Ta značilni »haloški problem« se je uveljavljal v razvoju Haloz v zadnjih 150 letih. Ko osvetljuje to vprašanje, avtor posega nazaj v zgodovino vse do samega nastanka viničarstva. Viničarstvo obravnava kot posebno obliko gospodarskodružbenih odnosov, temelječih na lastninskih razmerah, kakršne so se razvile skozi stoletja v vinorodni pokrajini severovzhodne Slovenije. In prav v Halozah se je razvila najbolj zna-

čilna oblika viničarstva z vsemi njegovimi globokimi protislovji.

Začetki viničarstva segajo še v srednji vek. Prvi viničarji so bili hlapci in dekle, ki so jih lastniki pošiljali na delo v vinograde. Pozneje so viničarji postali tudi nekdanji ubežniki s podložnih kmetij. Že pred zemljiško odvezo so postali glavni vir viničarjev manjši kmetje in kočarji. Le-ti so svoje vinogradniško posestvo prodali meščanom, sami pa so postali viničarji. Ta proces je močno pospešil še novi davek na vino, povečanje raznih drugih dajatev in razne določbe o delitvi kmečke zemlje, ki so povzročile, da se je kočarstvo širilo. In prav skozi kočarstvo se je mali kmet hitro spreminjal v viničarja. Viničarji pa so postali tudi tisti otroci viničarjev, ki so se po poroki naselili v prazne zidavnice tujih lastnikov. Avtor obravnava različne stopnje viničarskih odnosov od služabnikov, ki so od časa do časa delali v gospodarjevem vinogradu, pa do klasičnih viničarjev, ki so stalno prebivali v gospodarjevi zidnici in so se tudi izključno ukvarjali z vinogradniškimi opravili v gospodarjevem vinogradu. Pisec razčleni viničarski problem po časovnih razdobjih, od katerih je vsako imelo svoje značilnosti. Tako so izkoriščali do zemljiške odveze viničarje predvsem meščani in razne ustanove, po odvezi pa začno uporabljati viničarje tudi premožnejši kmetje.

Posebno težak socialni problem je bilo viničarstvo v stari Jugoslaviji. Zaradi stalno napetega razmerja med gospodarji in viničarji je oblast skušala pravno urediti te odnose s posebnimi viničarskimi redi, ki so določali pravice in dolžnosti. Kljub tem predpisom pa so viničarje še naprej zelo izkoriščali. Tako so bili viničarji najbednejši del našega agrarnega proletariata. Popolna rešitev tega perečega pro-

blema je bila možna le z revolucionarno spremembo obstoječega stanja. To pa se je lahko zgodilo šele po zmagoviti ljudski revoluciji, ko so bili dokončno odpravili viničarske odnose. Po zakonu o agrarni reformi in zakonu o odpravi viničarskih odnosov je del nekdanjih viničarjev dobil zemljo svojih izkoriščevalcev, drugi pa so v zadru-gah ali kmetijskem kombinatu postali samostojni proizvajalci in upravljalci. Samo zakon o odpravi viničarskih odnosov leta 1953 je uredil 702 taka primera. Uveljavitev novih družbenih odnosov in pa uvajanje modernega proizvodnega procesa sta začela hitro spreminjati haloškega človeka in podobo haloške pokrajine.

Viničarski problem je že v stari Jugoslaviji pritegnil pozornost naprednih sociologov, politikov in zdravnikov, ki so ob njem kazali na krivičnost kapitalističnega družbenega reda. Med njimi so bili najpomembnejši dr. Žgeč, Kerenčič, Uratnik, Fakin in drugi. Vsi ti avtorji pa so obravnavali le to ali ono ožje območje viničarstva ali pa posamezne prvine tega problema. Bračič nam je prvi dal celovito podobo viničarskega problema.

Poleg viničarstva kot osrednjega problema te študije pisec obravnava še druge značilnosti v razvoju Haloz. Tako je specifičen gospodarski in družbeni razvoj povzročil posebno populacijske spremembe. Razvoj industrije je imel po vojni v Sloveniji in v celotni Jugoslaviji močne migracijske učinke, le v Halozah ni bilo videti večjih sprememb. Čeprav se prebivalstvo izseljuje, je pokrajina ostala še nadalje tipično kmetijska z drobnolastniško in primitivno proizvodnjo. Haloze močno zaostajajo za hitrim gospodarskim razvojem drugod po Sloveniji in Jugoslaviji. Tako je bilo ob popisu prebivalstva leta 1961 tu še vedno 80 % kmečkega

prebivalstva. V Sloveniji se je istega leta ukvarjalo s kmetijsko proizvodnjo komaj 31,6 %, v Jugoslaviji pa 49,3 % vseh prebivalcev. Tako visok odstotek agrarnega prebivalstva ob izredni razdrobljenosti posesti in primitivni proizvodnji je danes resen problem za Haloze.

Med leti 1953—1965 je bilo od vseh ljudi, ki so se izselili iz Haloz, kar 63,4 mladih v starosti do 25 let. To se močno kaže v tem, da se kmečka gospodarstva »starajo«, da pada proizvodnja in površine neobdelane zemlje stalno naraščajo. Vse to pa povzroča močno krizo v individualni kmetijski proizvodnji, kar se posebno vidi v razdrobljenih vinogradniških površinah. Taki vinogradniki ne morejo vlagati večjih investicij za obnovo ostarelih in izčrpanih vinogradov, zaradi razdrobljenosti obdelovalnih površin ne morejo uporabljati modernih obdelovalnih metod in za delo jim primanjkuje delovne sile.

Pisec pravilno nakazuje rešitev iz tega težkega stanja, ko priporoča, naj bi uvedli moderni proizvodni proces na arondiranih kompleksih, na katerih bi uredili tudi nove vinogradniške terase ter pridelovali visokokvalitetna vina. Na strmih pobočjih, ki ne bi prišla v poštev za moderne vinograde, pa bi zasadili sadno drevje.

Vrednost Bračičeve obsežne študije ni samo v tem, da je avtor izredno temeljito nakazal in opisal glavne socialnogeografske probleme te pokrajine v zadnjih dvesto letih. Čeprav nam je delo razjasnilo najpomembnejše probleme, njegove ugotovitve niso bile same sebi namen. Ob vsakem problemu je skušal pokazati tudi na konkretne rešitve. Vsakomur, ki se bo ukvarjal s proučevanjem haloške vinorodne pokrajine, bo Bračičeva študija zanesljiv vodnik.

JULIJ TITL

Marjan Britovšek

Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno

S pričujočo knjigo se dr. Marjan Britovšek loteva zgodovinske problematike, ki ni običajna za slovenske zgodovinarje. Rekli bi celo lahko, da je izjemna.

Slovensko zgodovinopisje je, predvsem zaradi potreb, usmerjeno v glavnem na domačo zgodovinsko problematiko, ki jo seveda prikazuje v zvezi z občim evropskim zgodovinskim razvojem. Marjan Britovšek je edini slovenski zgodovinar, ki se ukvarja predvsem s problemi obče zgodovine, točneje, z zgodovino delavskega gibanja.

Svoje zadnje delo je posvetil vprašanju revolucionarnega idejnega preobrata v mednarodnem delavskem gibanju med prvo svetovno vojno. Ta preobrat po polomu II. internacionale ob izbruhu prve svetovne vojne je v bistvu pripeljal do oktobrske revolucije in do ustanovitve nove revolucionarne mednarodne organizacije delavskega razreda, do komunistične internacionale. Vprašanje, ki se ga je avtor lotil, je prvovrstnega pomena ne samo za zgodovino delavskega gibanja, ampak nasploh za vso zgodovino 20. stoletja.

Avtorju, ki se že dalj časa ukvarja s sorodno problematiko, je bila osnova za navedeno delo obsežna bibliografija, ki jo je dalj časa zbiral po vseh večjih evropskih insti-

tucijah za proučevanje zgodovine delavskega gibanja.

Avtor v začetku prikazuje polom socialnodemokratske politike ob izbruhu prve svetovne vojne. Takrat so se voditelji socialnodemokratskih strank, združenih v II. internacionali, kar po vrsti odrekli proletarskemu internacionalizmu in vsem resolucijam predvojnih kongresov II. internacionale in prehajali na nacionalistične in patriotske pozicije.

Posebno pokaže bankrotstvo nemške socialne demokracije, ki je bila najmočnejša članica v II. internacionali, njeni pripadniki pa so v nemškem parlamentu zasedali tretjino vseh poslanskih mest. Kljub številčni moči in organiziranosti je zaradi oportunitizma, ki se je pred vojno v njej zelo razbohotil, glasovala za vojne kredite in s tem podprla imperialistično vojno domače buržoazije. V nasprotnem vojnem taboru ji je verno sekundirala francoska socialna demokracija, ki je popustila pred buržoazno nacionalistično propagando, sklenila z domačo buržoazijo »union sacrée« in se zavzela za »obrambo domovine pred pruskim militarizmom«.

Primerom teh dveh največjih socialno demokratskih strank so v obeh vojskujočih se taborih sledile druge socialnodemokratske stranke. Mednarodni socialistični biro — sekretariat II. internacionale s sedežem v Bruslju je tako ostal brez vsake moči in vpliva in je oportunistično čakal na boljše čase. Protivojni parlamentarni nastopi nekaterih redkih socialistov (srbskih in K. Liebknechta) so bili samo izjema, ki je potrjevala splošno poplavo socialnodemokratskega oportunitizma.

Lenin je zaradi tega upravičeno izjavil, da je II. internacionala umrla.

Avtor se zatem loteva prikazovanja Leninove taktične revolucio-

narne koncepcije za izhod iz zagate, kamor je zašlo mednarodno delavsko gibanje. Pokaže, kako je bilo Leninu takoj jasno, da je treba na imperialistično vojno odgovoriti z državljansko vojno, da je potrebno vse zdrave revolucionarne sile mednarodnega proletariata zbirati in združiti v novo internacionalo, ki ne bo imela nobene zveze s staro.

To jasno Leninovo stališče, predstavljeno v drugem poglavju, je samo iz napisanega skoraj težko razumeti, če ne poznamo poprejšnjih Leninovih stališč in njegovih predvojnih nastopov proti oportunistu II. internacionale. Avtorju gre za problem revolucionarnega idejnega preobrata v mednarodnem delavskem gibanju med vojno in se pač ne more preveč razpisati o Leninovem idejnem razvoju pred vojno. Pomaga si z opombami, ki stvar do neke mere pojasnijo. Že dejstvo, da je ruska socialna demokracija (obe frakciji: menjševiška in boljševiška), ki je stala pod Leninovim vplivom, glasovala v državni dumi proti vojnim kreditom, pove, da je bila boljševiška stranka, član II. internacionale, najbolj dosledno revolucionarna.

Nadalje govori knjiga o zbiranju boljševikov-emigrantov na leninskih revolucionarnih taktičnih osnovah. Bili so jedro, na katerega se je opiral Lenin pri zbiranju levih socialistov — internacionalistov. K njim so šteli nemški levičarji K. Liebknecht, R. Luxemburg, Clara Zetkin, mladi švicarski socialisti Platten, Münzenberg, socialistične levce v Italiji, Skandinaviji, Holandiji in na Poljskem. Do septembra 1915 je šel razvoj tako daleč, da so se v švicarskem kraju Zimmerwald sestali najvidnejši evropski predstavniki socialistične levce (manjkala sta le R. Luxemburg in K. Liebknecht, ki sta bila v zaporu).

Čeprav je bilo na Zimmerwaldski konferenci mnogo sredincev in oportunistov in sprejeta resolucija po mnenju Lenina in zimmerwaldske levce ni dovolj ostro obsodila oportunitizma II. internacionale, pomeni Zimmerwald novo stopnjo v revolucionarnem idejnem razvoju in v organizatoričnem povezovanju socialističnih levičarjev — internacionalistov. Na Zimmerwaldski konferenci so ustanovili Mednarodno socialistično komisijo, ki naj bi zastopala zimmerwaldsko gibanje, vodila zanj organizatorično in propagandno delo.

Poglavja, ki govorijo o zimmerwaldskem gibanju, o bojih med desničarji oportunisti — kautskyjanci, menjševiki, italijanskimi socialisti in francoskimi sindikalisti na eni strani in levico z Leninom na čelu na drugi strani, so napisana zelo jasno in plastično. (Avtor se je s tem problemom ukvarjal že poprej; objavil je že pred dvema letoma razpravo o Zimmerwaldu v zborniku Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (materiali s posvetovanja ob 50. obletnici oktobrske revolucije in 30. obletnici ustanovitve KPS, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1967). Iz vsega lahko lepo razberemo, kako se je zimmerwaldsko gibanje uveljavljalo v svetu, kako so k njemu pristopale evropske socialistične levce in včasih celo uradne socialnodemokratske stranke, ki so bile vključene v II. internacionalo.

Lenin si je prizadeval, da bi zimmerwaldsko gibanje izrabil za ustanovitev nove internacionale, toda oportunisti in nekateri omahljivci, ki še niso idejno dozoreli, niso hoteli prelomiti z II. internacionalo.

Eno leto več vojne je stopnjevalo nezadovoljstvo delavskih množic in jih revolucioniralo. Na drugi konferenci zimmerwaldovcev v Kien-

thalu, aprila 1916, se je leвица že okrečila in se ostro spopadala z oportunisti. Odnosi med obema strujama v zimmerwaldskem gibanju — idejno enotna je bila le leвица — so se zelo zategnili. Že v začetku 1917. leta je grozilo, da bo gibanje razpadlo.

V ta razvoj je posegla februarška revolucija v Rusiji, ki je zahtevala vse boljševiške sile za boj v domači deželi in jih tako za kratek čas odtegnila od borbe za ustanovitev nove revolucionarne internacionale.

Nadalje govori avtor še o dejavnosti levih zimmerwaldovcev med vojno v Skandinaviji, ZDA in Franciji in o njihovem vplivu na švicarsko delavsko gibanje.

V enem izmed poglavij razpravlja o idejnih nesoglasjih, ki so se med vojno porajala med Leninom in levimi zimmerwaldovci ter boljševiki. V tej zvezi osvetljuje, kako je Leninu, genialnemu mislecu in političnemu voditelju, uspelo premagovati nesoglasja in združevati revolucionarne sile na skupnih temeljih. Lenin si je zelo prizadeval, da bi razčistil sporna vprašanja (vprašanje razorožitve, vprašanje samoodločbe narodov) v zimmerwaldski levici, saj jo je štel za jedro nove bodoče internacionale.

O teh vprašanjih je Lenin prav v polemiki s pripadniki zimmerwaldske leveice napisal vrsto sijajnih teoretičnih razprav.

To poglavje ima izrazito historično rekonstruktiven značaj in se seveda ne pogloblja v teoretična razglabljanja o navedenih problemih. V opombah pa je navedena literatura, ki lahko tistim, ki se posebej zanimajo, natančneje osvetli posamezne probleme.

Avtor posveti eno poglavje vplivu februarške revolucije na mednarodno delavsko gibanje in boju boljševikov za prevzem oblasti. To ga zanima le toliko, kolikor so dogodki vplivali na revolucionarni

razvoj mednarodnega delavskega gibanja. Kljub temu pa poda tudi zelo dober pregled revolucionarnega razvoja v Rusiji in dejavnosti boljševiške partije med februarško in oktobrsko revolucijo. Pri tem pregledu je upošteval novejšo rusko literaturo, delo zahodnonemškega socialista I. Deutscherja o Levu Trockem, pa tudi dela Trockega samega. Tako podan pregled je nedvomno najboljši, kar je o tem napisanega v slovenskem jeziku.

Boljševiki so na konferenci aprila 1917 sprejeli resolucijo, s katero še ostajajo v zimmerwaldskem gibanju; izrabljajo ga za tribuno, da delavskim množicam, priključenim Zimmerwaldu, pojasnjujejo njihove naloge.

Tretja zimmerwaldska konferenca septembra 1917 v Stockholmu ni imela več takšnega pomena; ponavljala je le bolj ali manj resolucije prejšnjih dveh.

Sklepno poglavje govori o razkroju zimmerwaldskega gibanja in ustanovitvi III. internacionale. Operedelitev zanjo je po zmagi oktobrske revolucije postala osrednje vprašanje, okoli katerega se je izvršilo pregrupiranje sil v evropskem in mednarodnem delavskem gibanju.

S krepitvijo levega krila delavskega gibanja v Evropi in z ustanovitvijo prvih komunističnih strank po koncu vojne so bile podane osnove za ustanovitev komunistične internacionale.

V Moskvi so jo med 2. in 6. marcem 1919 v resnici ustanovili potem ko so se bili poprej desni socialisti in oportunisti Zimmerwalda pobotali ter na sestanku v Bernu obnovili II. Internacionalo.

S knjigo Marjana Britovška smo dobili zgodovinsko delo, ki smo si ga že dolgo želeli. Delo obravnava pomemben zgodovinski problem, o katerem do danes žal ni bilo objek-

tivnih monografskih razprav. Avtor se loteva problema neprizadeto in skuša s kritično historično metodo čimbolj verno rekonstruirati zastavljene probleme. Izhaja iz vsega možnega, netendenciozno zbranega gradiva; tako napisano se njegovo delo ponekod temeljito razlikuje od standardnih del v SZ ali od nekaterih del zahodnega nekomunističnega zgodovinarstva. Zaradi tega bo delo nedvomno našlo svoje mesto v mednarodnih krogih, ki se ukvarjajo s temi vprašanji. To pomeni obenem tudi afirmacijo slovenskega zgodovinarstva, ker kaže njegovo visoko raven v mednarodnem merilu. Za inozemskega bralca ima knjiga povzetke v angleščini, nemščini in ruščini.

Ob delu se odpira še cela vrsta zanimivih nerešenih historičnih vprašanj, kot so vprašanje vpliva evropskega delavskega gibanja na Lenina v dobi njegove emigracije pred prvo svetovno vojno, vprašanje vloge Trockega in analize njegovega nauka, vprašanje vloge boljševiške partije med februarско in oktobrsko revolucijo itd. Seveda pa je za razsvetlitev vsakega od teh problemov treba zbrati še celo vrsto dokumentarnega gradiva, ki trenutno morda sploh ni dostopno, in ga temeljito preučiti. Nedvomno pa bo vsakomur, ki se bo znanstveno lotil teh vprašanj, knjiga Marjana Britovška nepogrešljiv pripomoček.

JANKO PRUNK

Andrej Kirn

Moč in humanost

(Zapis o »Korčulanski letni šoli«, 20. VIII. do 30. VIII. 1969)

»Korčulanske letne šole« se je udeležilo okrog 100 domačih in tujih filozofov in sociologov. Napovedano je bilo, da bo nastopilo več kot 60 poročevalcev ali udeležencev, vendar pa se jih precej izmed njih šole ni udeležilo. Organizacijska novost v letošnjem delu šole je bilo delo v sekcijah, ki so zasedale popoldne. Oblikovale so se 4 sekcije:

- sekcija angleškega jezika,
- sekcija nemškega jezika,
- sekcija francoskega jezika,
- sekcija hrvatsko-srbskega jezika.

Da ponazorim, s kakšnih vidikov je bila osvetljena glavna tema šole, bom navedel samo nekaj naslovov referatov: Andrija Krešič: Nenasilje kot oblika človeške eksistence; Branko Bošnjak: Problemi humanizma v politiziranem krščanstvu in ideologiziranem marksizmu; Mihailo Đurić: Kriza človekovega samorazumevanja; Ivan Kuvacić: Sodobne oblike nasilja; K. H. Volkmann-Schluck: Politični etos demokracije; Veljko Korač: Napredek in humanost; Ljubomir Tadić: Moč elite in demokracije; Dušan Pirjevec: Nacija in moč; Franz Marek: Moč in neposredna demokracija idr.

Naša epoha je z vso teoretično in praktično ostrino zastavila vprašanje o odnosu med močjo in humanostjo. Spor med močjo in humanostjo se je pojavil hkrati s človekom, toda v vsej svoji razsežnosti je prišel na površje šele z uveljavljanjem znanstveno-tehnološkega in institucionaliziranega sveta. Iz tega bi bilo pre nagljeno sklepati, da sta moč in humanost izvorno izključujoči se razsežnosti. Nasprot-

no, lahko bi trdili, da se je humanost mogla pojaviti šele na temelju moči družbene kooperacije, moči družbenih vezi in tehnične moči. Slišati je bilo trditev, da je človeku lastna težnja po akumuliranju moči, samo da akumulirane prirodne sile ne uporablja kot človeško silo. Spor je torej zgodovinske narave, toda to za nas še ni jamstvo za apriorno upanje, da se mora nujno tudi zgodovinsko razrešiti v harmonično sožitje moči in humanosti. Spor se lahko razreši tudi tako, da se izničita oba antagonistična pola. Nekateri so teoretično pomiritev formulirali takole: da se moč humanizira in da humanost postane edino merilo napredka.

Odnos med močjo in humanostjo postaja eksistenčno vprašanje človeštva. Dvosmiselnost, mnogodimenzionalnost med sredstvi in cilji je bila prisotna že v elementarni človeški praksi, toda značaj sedanje prakse civilizacije daje še neizmerno večji prostor za posredovanje med cilji in sredstvi. Cilj in sredstvo nista enoznačno deterministično opredeljena in v tej neopredeljenosti, mislim, je dana izvorna možnost za konflikt med močjo in humanostjo. Sredstvo je človeška moč, a moč je vrednostno neopredeljena, ni po sebi niti humana niti ahumana. Toda ta vrednostna indiferentnost je obstajala le na začetnih stopnjah, kjer so se bolj ali manj ujemala fizična sredstva za delo in fizična sredstva za nasilje. Danes pa so se ta sredstva že tako ločila, da je že z njihovo eksistenco dan smoter njihove možne uporabe. V tem območju je zveza med smotrom in sredstvom postala neposrednejša. Generalni odnos med močjo in humanostjo seveda ni izčrpan v specifičnem odnosu med tehnično močjo in humanostjo. Referenti so različno klasificirali moč, npr. razločevali so fizično in duhovno moč; razdelitev fizične moči

na vojaško moč, gospodarsko moč, moč organizacije itd. Moč in humanost se je mislila v povezavi z različnimi drugimi pojavi. Postavilo se je vprašanje, kakšen je odnos med silo in nasiljem. Vsaka sila ni nasilje, toda vsaka sila je izzvana s silo. Neki referent si je zastavil vprašanje, ali se je mogoče izogniti nasilju, dokler v človeških odnosih vlada sila, namesto da bi se človeški odnosi urejali s silo govora, logosa. Za Marxa naj bi bila zgodovina, ki poteka po modelu paralelograma sil, predzgodovina.

Prvotno se je na moč, silo, gledalo kot na imanentno lastnost stvari samih, nato pa se je moč vse bolj razkrila kot moč človeškega dela in človeških odnosov. Podana je bila destrukcija dveh zgodovinsko oblikovanih pomenov moči: 1. moč kot »potentia« zmožnost in 2. moč kot »potestas« (oblast, lastništvo). Neki referent je moč izvajal iz svobode, ne pa narobe, kot smo vajeni. Volja do moči je nedvomno ena bistvenih značilnosti sedanje civilizacije, vprašanje pa je, ali je to edina možnost eksistiranja — kot je bilo povedano v razpravi, in zato je ni treba vzeti kot model, ki ga je treba po vsi sili realizirati.

Sedanji konflikt med močjo in humanostjo še ne pomeni, da je odnos do moči edini bistveni odnos za razumevanje humanosti. Nekdo je trdil, da je takšen ali drugačen humanizem odvisen od ontologije, od razumevanja biti. Mogoče je slišati kot paradoks, toda to se ne dogaja samo na simpozijih z družboslovno tematiko, temveč tudi z naravoslovno tehnično — da sta ravno temeljni kategoriji, v našem primeru moč in humanost, ostali nepojasneni. Navajati različne oblike moči, se še ne pravi povedati, kaj je bistvo moči. Prav tako je ostalo zavito v mrak, kaj je humanost. Je humanost ideal razvite človeške osebnosti, ki ni subsumi-

rana pod določeno vrsto dela? Ali je s humanostjo mišljen človek kot subjekt, proizvajalec svojega sveta, ali je s humanostjo mišljena etičnost, nenasilje, demokratičnost ali kaj podobnega? Če sprejmemo katerokoli teh opredelitev humanosti, je še vedno odprto vprašanje, ali je takšen ali drugačen model humanega sveta sploh mogoč. Neuspehi sedanosti in preteklosti so zadosten razlog za skepso. V razpravi so se zaostrila stališča o odnosu med sistemom in humanostjo. Ali je sistem sploh mogoče humanizirati? Ali se humaniziranje sistema ne omeji največkrat zgolj na popravljanje obstoječega, da bi sistem bolje funkcioniral? Ali s tem kričanjem o humanosti ne motimo tiste, ki delajo za učinkovitost sistema? Če se kak sistem razglasi, da teži za takšnim ali drugačnim humanizmom ali temelji na njem, ali ni posameznik v še bolj ogroženem položaju, če hoče biti kritičen do takšnega sistema, ker ga ta onemogoči prav v imenu te humanosti? Takšnim razmišljanjem so bile postavljene nasproti trditve in vprašanja, kot npr.: Racionalnosti in učinkovitosti sistema ni mogoče ločevati od ciljev in potreb. Ali je nevtralnost sistema sploh možna? Kje je potem še prostor za humanost, če je izključena iz sistema? Humanost je potem obsojena na životarjenje zgolj v privatni, intimni sferi.

Pri analizi odnosa nacije in moči so bile iznešene teze, ki se precej razlikujejo od utrjenih predstav, ki izhajajo iz zgodovinskega, sociološkega, politološkega in ekonomskega pristopa k naciji in nacionalnosti. Nacija je bila opredeljena kot tvorba svobode. Bit nacije je v tem, da je sama svoj zakon, gospodar. Problem nacije je v tehnologiji, kibernetiki. Nacionalno vprašanje da se izteka v

vprašanje racionaliziranja moči. Mislim, da je nemogoče vso pestrost nacionalnih konfliktov odstraniti z ugotovitvijo, da se nacije stapljajo v občo kulturo ali jih celo zožiti na probleme tehnološke integracije nekega večnacionalnega prostora, čeprav ni mogoče zanikati, da so si v bistveni zvezi sodobni tehnološki-ekonomski procesi in bistvo nacionalnosti, toda bistvena zveza še ne ukinja posebnost tega, kar zvezo tvori.

Nekateri udeleženci šole, zlasti iz kapitalističnih dežel, so izražali že med šolo nezadovoljstvo z njeno metodološko usmerjenostjo. Zahtevali so, da se odnos med močjo in humanostjo konkretnije obravnava. Tem kritikom, željnim konkretnosti, ki se pogosto kasneje izkaže za najbolj grobo obliko abstraktne konkretnosti, je bilo odgovorjeno, da pač že sama opredelitev naslovne teme izraža univerzalnejši, teoretični prijem, saj ni krajevno in časovno opredeljena. Mislim, da v šoli ni bilo preveč abstraktnosti, pač pa premalo prave abstraktnosti, ki se od sistemskih principov spušča do miselne rekonstrukcije izolirane empirične eksistence. To, da ni takšnega prijema, da vztrajajo pri ponavljanju teoretičnih načel, ki so svoj čas prinesla veliko revolucionarne svežine, je po mojem mnenju eden izmed teoretičnih vzrokov krize revije »Praxis« in tudi »Korčulanske šole«; o tem so tudi govorili. To ne pomeni, da so se ti principi izčrpali, se preživeli, temveč nasprotno, sploh se še ni pokazalo, katere pomembne rezultate je moč doseči, če se dejansko, ne zgolj deklarativno reflektira totaliteta človeške prakse, njene možnosti in njene omejenosti. Rešitev so nekateri videli v tem, da bi priregnili mlade ljudi, kot da bi bili raven in plodnost teoretične misli odvisni od starosti. Ali mar ni

krog sodelavcev »Praxis« in organizatorjev »Korčulanske letne šole« ravno v najbolj ustvarjalnih letih? Vzroki krize niso generacijske narave, ampak v nekaterih izhodiščih, vsaj kar se tiče odnosa med filozofijo in znanostmi in zlasti med filozofijo in družbenimi znanostmi, ki se na poenostavljen način izraža v formulaciji: filozofija reflektira totaliteto, bit, znanosti pa parcialno. Toda kaj je totaliteta, ki ni totaliteta konkretnega? To je izpraznjena totaliteta, slaba, nerazvita abstrakcija, čeprav si sama prav zaradi te izpraznjenosti domišlja, da je na visoki teoretični ravni. Takšna abstrakcija ni sposobna miselno konstruirati konkretnega, pušča ga nedotaknjena in v tej svoji ravnodušnosti do empiričnega-parcialnega posredno izraža ravno svojo privolitve v obstoječo empirijo. Mišljenje s tem izgublja svoj zgodovinski, možnostni značaj in reflektira le še tisto, kar se je že zgodilo. Takšno naravnost mišljenja do stvarnosti je Marx ostro kritiziral. Pri takšni naravnosti mišljenja je razumljiv drug princip, ki izključuje kritični odnos filozofije do stvarnosti, ki se spet poenostavljeno izraža takole: zakaj bi se filozofija šla spreminjanje sveta, če pa to veliko bolje lahko opravi sociologija, ekonomija, politologija in druge znanosti? Nesmiselno je, da bi filozofija konkurirala znanosti.

Druge, neizčrpne, plodnejše možnosti se ponujajo filozofiji, če sprejmemo drugačne teoretične predpostavke v odnosu med totaliteto in parcialnim, med bitjo in bivajočim. Mišljenje totalitete, ki se je teoretično zaprlo pred možnostjo, da bi vase vključevalo novo bitno parcialno, ki determinira tudi totaliteto, se začne ponavljati in postane neustvarjalno.

Vlado Vodopivec

Seminar o humanizaciji industrijske družbe

Tridnevni seminar z delovnim naslovom Revolucija za človeka, ki so ga konec aprila priredila vodstva štajerske delavske zbornice, sindikatov in delovnega krožka za reforme v cerkvi zavzetih katoliških duhovnikov, so si prireditelji zamislili kot neposreden dialog med sindikalnimi aktivisti in duhovniki, ki službujejo v večjih industrijskih središčih. Na srečanju naj bi soočili svoja razmišljanja o vsebini današnjega humanizma in o možnostih ter ciljih humanistične akcije.

Na to pobudo se je zbralo v študijsko-izobraževalnem centru štajerske delavske zbornice »Otto Möbess Volkswirtschaftsschule« v okolici Graza, v dolinici med nizkim gričevjem, kjer prehaja mesto že v mirno štajersko podeželje, med 15. in 18. aprilom letos okrog dvajset sindikalnih aktivistov, delavskih predstavnikov v obratnih svetih raznih industrijskih podjetij in enako število večinoma mladih duhovnikov. V seminarskih razpravah so sodelovali še nekateri avstrijski javni in kulturni delavci z Dunaja in iz Graza, med njimi precej teologov graške škofije. Sam sem se seminarja udeležil kot gost na vabilo, ki so ga poslali Zvezi sindikatov Slovenije; podobnim vabilom sta se odzvala še dva gosta iz ČSSR in profesor teologije Alojz Bajsji iz Zagreba.

Graško srečanje je bil prvi poskus takšnega dialoga med kristjani in marksisti, ki v Avstriji sicer že dalj časa poteka v revialnem tisku ali v drugih oblikah, ostaja pa omejen na ožji krog nekaterih kulturnih in javnih delavcev.

Prireditelji so za razpravo pripravili troje temeljnih tem: Humanizem v krščanstvu in delavskem gibanju, Manipuliranje s človekom v politiki, potrošnji in kulturi in Današnja humanistična akcija. Za vsako temo so povabili dva predavatelja, ki naj bi o njej govorila z različnih ideoloških izhodišč. Tako je prvi dan o temi Krščanstvo in humanizem govoril švicarski jezuit p. Ludwig Kaufmann (žal pa je zaradi nenadne zadržanosti govornika odpadlo predavanje Delavsko gibanje in socializem, ki naj bi ga imel socialistični poslanec Karl Chernetz z Dunaja). O temi Manipuliranje s človekom so poročali: dr. Peter Diem, prof. Ignaz Zangerle in direktor inštituta za socialne raziskave Karl Blecha. O sklepnih temi humanistična akcija sta govorila dr. Hans Sassmann in prof. Franz Senghofer.

Za gosta iz naše politične in ideološke sredine so bili bolj kot zbrana predavanja in zavzete razprave zanimivi tisti novi pojavi, ki jih je bilo mogoče v celotnem srečanju precej zanesljivo spoznati kot odmev modernih družbenih gibanj v današnjem svetu in kot sestavni del obsežnejšega dogajanja, v katerem se z novimi močmi in na nov način konstituira sodobna humanistična praksa. Med take štejem predvsem pogumno zavzetost in prepričljivo napredno razpoloženje mladih duhovnikov, obojestransko strpnost in spoštljivost pri soočanju mnenj o perečih družbenih problemih in veliko podobnost v razmišljanju o možnostih in ciljnih današnje humanistične akcije.

Komentator graškega dnevnika *Neue Zeit* je že prvi dan zapisal zelo pravilno oceno tega srečanja, ki pa je razumljivo med udeleženci zbudila tudi nekaj prizadetih komentarjev. Ko je ugotavljal, da med duhovniki in delavskimi funkcionarji že navzven ni več opaznih razlik (zakaj oboji so se odrekli oblekam, ki so poudarjale njihov družbeni status) in da je vse manj razlik tudi v načinu, kako eni ali drugi argumentirajo svoja stališča, je še dostavil: razlika je pravzaprav v tem, da praviloma bolj revolucionarno govori in stoji bolj na levici industrijski kaplan, ne pa delavski funkcionar (*Neue Zeit*, 16. maja 1969).

Potem ko sem se nekajkrat zalotil v zmoti, misleč da poslušam besede socialističnega aktivista, pa se mi je ta potem predstavil kot duhovnik, sem moral takšno oceno tudi sam sprejeti. Seveda pa je ne kaže poenostavljati in posploševati. Na seminarju navzoči duhovniki so opozarjali na to, da so v graški škofiji s svojimi gledanji samo radikalna manjšina, ki se noče institucionalizirati, temveč ostaja neformalen in odprt delovni krožek, za katerega pa se večina duhovništva ne meni veliko, kolikor mu celo ne nasprotuje. To jedro se je z vso zagnanostjo oklenilo sodobnega gibanja v katoliški cerkvi, ki se je po drugem vatikanskem koncilu še zlasti razmahnilo, in zadeva zlasti v zadnjem času ob vse večji odpor konservativne duhovščine, predvsem visoke cerkvene hierarhije, kar pa še stopnjuje radikalizem njegovih pripadnikov. Ker ne gre za spor o teoloških in dogmatskih vprašanjih, temveč za razlike v gledanju na sodobne družbene probleme in za različno razumevanje današnje vloge krščanstva in cerkve kot krščanske skupnosti, ima uporabniško gibanje značaj prave socialne revolucije v izvirnem pomenu tega

pojma, boja za radikalne družbene spremembe v današnjem svetu, za preobrazbo temu svetu neustreznih institucionalnih struktur in za novo družbeno prakso. Kot glasniki takšne revolucije, ki se še naprej širi in pogloblja, so bili mladi duhovniki tudi v graškem dialogu bolj zagnani od svojih nekoliko bolj zadržanih socialističnih sobesednikov.

Da se je takšno gibanje uveljavilo prav v graški škofiji, gre med drugim nemajhna zasluga graškim škofijskim krogom, predvsem nekdanjemu škofu, ki se je moral na Silvestrovo 1968 zaradi nesoglasij s konservativnimi vatikanskimi krogi umakniti v samostan. Njegova moralna podpora, dogodki okoli njegovega odstopa in še vedno očitna podpora njegovih sodelavcev v graški škofiji tudi prispevajo k večji dejavnosti gibanja za sodobno razumevanje krščanstva na Štajerskem.

Zdi se, da se velik del marksistov precej moti, ko ocenjuje omejena dogajanja v katoliški cerkvi. Zelo razširjena je ocena, da gre za specifično krizo katolicizma in cerkvene organizacije, ki načenja družbenopolitično moč njene konservativne hierarhije in hkrati slabi privlačnost krščanstva kot vere in prepričanja, katerega se oklepa še veliko število ljudi po vsem svetu. Toda hkrati ko tako ocenjujejo nova gibanja, so jim tudi najbolj radikalni zagovorniki reform v cerkvi sumljivi, češ da rešujejo cerkev kot institucijo, jo skušajo prilagoditi današnjemu svetu, v katerem bo, če bodo prodrli, ta cerkev znova dobila položaj družbenopolitične in ideološke moči. Tako imajo krščanske upornike na eni strani sicer za zaveznike družbenega in političnega napredka, na drugi strani pa jih obsojajo za sicer spretne in razumne, zato pa še tembolj nevarne bojvnike, ki hočejo v novih

razmerah ohraniti anahronistično institucijo. S takimi ocenami jih sprejemajo po pripovedovanju industrijskih kaplanov v Grazu tudi nekateri socialistični krogi, zlasti starejši sindikalni in socialistični aktivisti.

Toda v resnici je kriza v katoliški cerkvi, ki ima svoje prve začetke že v času med obema vojnama, po vseh znamenjih del univerzalnega nemira, kateremu je izpostavljen današnji svet in ki pretresa do temeljev vse obstoječe politične in ideološke sisteme. Seveda so oblike in načini, v katerih se kriza uveljavlja v cerkvi, specifični, povzročja pa to krizo v cerkvi ista družbena problematika, ki je vzrok za krize obstoječih družbenih in političnih institucij na Zahodu in Vzhodu.

V okviru teh univerzalnih družbenih procesov in sprememb v zavesti ljudi, v okviru vseh današnjih teženj za celovito preobrazbo sveta je mogoče razumeti pomen in cilje upornih gibanj v katoliški cerkvi. Globoka družbena in duhovna kriza je posledica in odsev nove situacije v svetu, do katere je prišlo v nekaj zadnjih desetletjih zaradi eksplozivnega napredka znanosti in dinamike znanstveno-tehnične revolucije. Kajti v istem času, ko nastajajo nove in ugodnejše možnosti za družbeno in človeško eksistenco, so družbene stiske vse večje in človek vedno manj lahko odloča o svojih alternativah. Nerazumna logika okrepenih institucionalnih struktur današnjega sveta in zaprtost ideologij, s katerimi obstoj teh struktur utemeljujejo, onemogočata, da bi se uresničile možnosti za družbeni napredek na temelju današnjih znanstvenih dosežkov. Ko doživlja razum dvajsetega stoletja zmagoslavja v obvladovanju narave, postaja družbeno-človeški svet vse bolj nerazumen in kaotičen. Zavest o tej absurdni situaciji zo-

žuje perečo problematiko v eno samo enostransko vprašanje o družbi in človeku, o današnjih možnostih in ciljih — in to vprašanje z vso silovitostjo terja rešitev.

Po tretjem dnevu graškega srečanja sem imel vtis, da se je velik del udeležencev dvignil do takega razumevanja današnjih družbenih dogajanj in to takega samorazumevanja lastnega angažmaja ter da si je, kolikor je to v okviru takega srečanja mogoče, skušal odgovoriti na temo seminarja: Revolucija za človeka. To je bilo zlasti opazno v predavanjih in razpravah udeležencev — članov katoliške cerkve. Cerkev, smo lahko slišali v teh razpravah, ne more ostati še nadalje nedotakljivo vzvišena in odtujena današnji družbi in človeku. Ostala pa bo brez posluha za njegove zemeljske stiske, če se bo še naprej slepo oklepala gesla, da je človekovo ravnovesje in notranji mir v pomirjenosti z obstoječim redom. Zato je to misel Tomaža Akvinskega, ki so jo tolikokrat uporabljali za spodbujanje k pasivnosti in poslušnosti, treba preinterpretirati in spoznati, da je resnično ravnovesje in pomirjenost človeka samo v nenehnem nemiru zoper obstoječi nered.

Bistvo in cilj naših prizadevanj je, da pospešimo proces spreminjanja današnje cerkve na temelju novega razumevanja krščanstva, kakršno je prišlo do izraza na drugem vatikanskem koncilu. Gre nam za cerkev z »bolj človeškim obrazom«, za cerkev, ki bo družbena in človeška skupnost enakopravnih vernikov, v kateri bodo kleriki in laiki enakopravno odločali o cerkvenih vprašanjih, gre nam za cerkev z manj kulta in več kulture. Taka krščanska skupnost bo v današnjem svetu sposobna razumeti, spoznavati in reševati družbene in človeške stiske. S takimi in podobnimi mislimi so predavatelji in razprav-

ljalci na graškem seminarju pojasnjevali cilje današnjega gibanja v cerkvi.

P. Kaufmann pa je ob tem razvil še tele misli: »V procesih nastajanja krščanstva z bolj človeškim obrazom in analognih procesih nastajanja socializma z bolj človeškim obrazom prihaja do nove človeške skupnosti. Sodobnemu kristjanu, ki na ta način razume krščanstvo in cerkev, postaja odprt in napreden marksist bližji od konservativnega katolika. Zakaj tudi cerkev je samo provizorij, model za človeštvo. Čim bolj se človeštvo temu modelu približuje, tem bolj postaja cerkev odveč.«

Samo krščanstvo, ki si prizadeva za bolj človeški obraz, se lahko zares uspešno srečuje s socializmom z bolj človeškim obrazom in se skupaj z njim bojuje za pozitivne in napredne družbene cilje. Brez tega, je eden od udeležencev komentiral predavanje švicarskega jezuita, je med cerkvijo in današnjimi naprednimi družbenimi gibanji možna samo taktična koeksistenca. Zato si moramo v tej bitki, je nadaljeval, najprej izbojevati sodobno krščansko skupnost in to nalogo, ki je sestavni del današnjih bojev za osvoboditev družbe in človeka, opravimo lahko samo pripadniki cerkve. Skrb nekaterih marksistov in njihovi nasveti, kako naj to odpravimo, so precej odveč. Tudi mi ne moremo neposredno vplivati na marksistična prizadevanja za spreminjanje avtoritarnih in represivnih institucij v socialističnem gibanju. Razumeti je treba, da smo s svojim prizadevanjem za humanizacijo cerkve sredi bitke za današnjem času ustrezne oblike družbenega sožitja. To pa nam daje tudi legitimacijo, da se skupaj z marksisti bojujemo proti drugim preživelim družbenim in političnim strukturam.

V okviru takega pogleda na današnje družbene tokove ne prese- neča razumevanje demokracije, ki ga ne bremeni doktrina o neogibnosti večstrankarskega sistema, značilna za še precejšnji del pripadnikov socialističnega gibanja v zahodnem svetu. Prav cerkveni predavatelj, ki je govoril o manipulaciji, je izražal močne dvome o tistih nazorih, ki vidijo v sistemu več strank pogoj za svobodno izražanje mnenj. Ta govornik se je med drugim skliceval tudi na jugoslovanski primer in nastajanje demokracije brez strank, ki bo omogočala izražanje različnih mnenj. Ob tem je pripomnil, da se v teh poskusih kažejo nove možnosti za družbeno sožitje, ki lahko manipulacijo z ljudmi odpravljajo uspešneje kot pa sistemi, v katerih strankarske institucije samo navidez demokratično, v bistvu pa vendar avtoritarno urejajo družbene probleme in onemogočajo avtentično izražanje mnenj.

Iz istih razlogov se napredno krilo duhovnikov upira tudi frakcijam v sindikatih. Tako mi je ob neki priložnosti eden od navzočih duhovnikov predstavil predstavnika krščanske frakcije kot zastopnika političnega katolicizma in dodal, da si šteje gibanje na Štajerskem v zaslugo tudi to, da ostajajo krščanske frakcije omejene samo na ozko število somišljenikov.

Naj še omenim vprašanje, ki je bilo postavljeno v nevezanem razgovoru in ki me je presenetilo. Ne moremo razumeti, je pripovedoval eden od udeležencev nekega večera, kaj se dogaja z duhovniki v Sloveniji. Kako je mogoče pojasniti njihovo samozadovoljnost, kot da je svet do kraja urejen. Preseneča nas, da moramo v stikih z njimi ugotavljati, kako slabo razumejo današnja gibanja v cerkvi.

Sprva je na graškem seminarju prevladoval vtis, da nekateri udele-

ženci z obeh strani pričakujejo od srečanja konkretnih in akcijskih dogovorov, ki bodo obojim omogočali boljše sodelovanje v praksi. Ker pa je bil seminar obrnjen predvsem v načelna razmišljanja, večkrat tudi zelo teoretična, je bilo pri delu udeležencev čutiti sprva nekakšno zadržanost.

V nemajhni meri po zaslugi dveh najbolj aktivnih pobudnikov in razpravljalcev na graškem srečanju: dr. Rupperta Gmoserja, direktorja šole pri štajerski delavski zbornici, in dr. Hansa Sassmanna in njunih posegov v razpravo, se je srečanje razvilo v sproščen in odprt dialog. Tako je v teku seminarja začelo prevladovati spoznanje, da je kljub ideološkim razlikam mogoče strpno in spoštljivo razpravljati o vseh perečih družbenih problemih in določati nekatere skupne temeljne akcijske naloge. Z različnih ideoloških stališč lahko prihajamo vsak na svojem področju do istih družbenih ciljev, ne da bi se morale naše poti križati in ne da bi kakorkoli skušali danes ali jutri eno prepričanje podrejati drugemu. Na ta način je ob koncu seminarja eden od udeležencev komentiral rezultate tega srečanja in dodal: če smo to zares spoznali, potem tudi graški dialog lahko ocenimo kot sicer skromen začetek nastajanja nove človeške skupnosti.

»Razgovori med delavstvom in cerkvijo«, je zapisal tudi komentator v *Neue Zeit*, »že nekaj časa niso več krhki in eksplozivni kot nekoč... Upravičeno je upanje, da se bodo iz dialogov dveh nasprotujočih si strani vse bolj spreminjali v dogovore o možnostih in ciljnih skupnega ravnanja, kako ta svet, predvsem svet dela oblikovati v bolj človeški svet«. *Neue Zeit*, 18. maja 1969.)

Dialog v Grazu pa je tudi prepričljivo pokazal na nastajanje nove zavesti sodobnega humani-

zma. Beseda sama postaja večkrat sumljiva, ker humanistična prizadevanja neredko prikazujejo kot eksibicijo intelektualnega homoerotizma, ki se polašča perečih družbenih problemov itd. S takim modnim slovarjem pa je težje odpraviti razmišljanja o humanizmu tistih ljudi, ki žive sredi današnje socialne resničnosti v nenehnem stiku z življenjem in za katere dehumanizacija in manipulacija nista samo teoretična pojma, temveč zelo konkretna družbena stiska, s katero se srečujejo.

Humanizem tudi v krščanstvu, je bilo mogoče slišati na graškem seminarju, ne more biti hiliastična vizija. Današnje razumevanje krščanskega humanizma pa tudi ni klasična *caritas* in *humanitas*, temveč novo razumevanje človeka, njegovih možnosti in ciljev ter praksa, ki neogibno izvira iz teh spoznanj. Takšen aktiven in pozitiven odnos do človeka presega klasični dualistični nazor o človeku, ki je dober in slab in ki lahko svojo srečo doseže šele v onostranstvu. To prepričanje je ustvarjalo pasivnega človeka s tem, da se je sklicevalo na njegovo idealno podobo kot človeško bistvo. Toda človek ni apriorno bistvo, temveč bitje, ki se v obdajajočem ga svetu spreminja, ki spoznava potrebe in si določa svoje cilje ter tem ciljem ustrezno tudi sam spreminja svet. Zato tudi v današnjem krščanskem pojmovanju »humanum« ni ahistorično načelo, temveč možnost, ki jo človek uredničuje s svojo akcijo. V kontekstu takega vsake metafizike in teologije očiščenega humanizma je ravnati krščansko po besedah graških govornikov predvsem ravnati smotrno in v človekovo korist.

Izhajajoč z istih filozofskih postavk je tudi dr. Hans Sassmann v okviru širših razmišljanj o današnjih družbenih in idejnih gibanjih skušal najti odgovor o vsebini hu-

manistične akcije. Po objektivni in argumentirani oceni radikalizma nove levice in gibanj, ki pričakujejo rešitev današnje krize od revolucije v tretjem svetu, se je zelo približal koncepcijam italijanskega in francoskega delavskega gibanja in jih sprejel kot optimalen in realen odgovor na vprašanje, kaj je lahko vsebina današnje humanistične akcije.

Zadržal sem se seveda predvsem pri stališčih enega dela udeležencev graškega srečanja, pri tistih pogledih, ki so nov obetajoč pojav tudi v sodobnem delavskem gibanju. Tako s predavanji kot s svojimi prispevki v razpravi so bili seveda tudi udeleženci z druge strani enakovredni sobesedniki. S svojimi razmišljanji, ki so večinoma bolj znanan, so vsestransko prispevali k uspehu graškega dialoga.

beležke o tujih revijah

b

LA NOUVELLE CRITIQUE

št. 23, 24, 25, april-junij 1969

Vsebinsko in tehnično izvrstno urejena francoska marksistična revija sodi brez dvoma med najuglednejše francoske revije. Poglobljeno se loteva aktualnih političnih in kulturnih vprašanj, stalno pa se posveča tudi temeljnem problemom teoretične misli.

Od slednjih velja v obravnavanih številkah omeniti članke o Alhuserju in

Lévi-Straussu. V članku »A propos d'Althusser« (št. 23) poskuša C. Glucksmann prikazati *Althusserjev razvoj* in (*delno*) *samokritiko po letu 1965* tj., »izdaji temeljnih del »Pour Marx« in »Lire le Capital« (prvo delo je doživelo doslej celo že švedski in madžarski prevod in šesto izdajo v domovini, napovedujejo pa ga tudi beograjska Szazevža). Po avtorici je Althusserjeva zgodovinska zasluga, da je z vso odločnostjo ugotovil, »da s koncem filozofskega dogmatizma že ne dobimo avtomatično marksistične filozofije« in da je treba »marksistično filozofijo, ki jo je utemeljil Marx, ko je oblikoval svojo teorijo, šele konstituirati«, ne pa narediti iz »marksizma« prazno shemo, ki jo poljubno eklektično napolnjujemo z vsebino najrazličnejših doslej ignoriranih filozofskih smeri. V svojih člankih in knjižnih izdajah po letu 1965 (npr. *Lenin et la philosophie*, Maspéro, Paris 1969) skuša Althusser natančneje opredeliti in deloma revidirati nekatera svoja stališča. V prejšnjih delih je definiral filozofijo kot »teorijo teoretične prakse« (znanosti), pri čemer je bilo videti, kot da vso predmarksistično in nemarksistično filozofijo razglašajo za ideologijo. V zadnjih delih odstopa od tako togega stališča in vsaj implicitno uvaja razliko med vulgarno filozofijo, ki ni drugega kot ideologija in »klasično« filozofijo (Spinoza, Hegel ipd.), ki ima sicer tudi svoje ideološke učinke, vendar se ne da zreducirati nanje. Njene zmote so tudi teoretične zmote in ne le ideološka izkrivljenja. Razlikuje med (ideološkimi) filozofijami, ki izkoriščajo znanosti za zunanostne vrednote, pripadajoče praktičnim ideologijam (Bog, morala, svoboda, zavest...), in filozofijami, ki služijo znanosti kot teoretični laboratorij, izdelujoč nove filozofske kategorije kot odgovor in odmev na nove znanstvene pojme. Nova filozofija pride po »odkritjih« in konstituiranju novih znanstvenih področij (matematika — Platon, fizika — Descartes, zgodovina — Marx). Ob analizi Leninovega »Materializma in empiriokriticizma« dokazuje, da marksizem ni nova filozofija (npr. »filozofija prakse«, temveč nova praksa filozofije). Filozofija nima svojega posebnega objekta. Funkcija marksistične filozofije je v tem, da stalno razločuje znanost od ideologije. Filozofija po Althusserju predstavlja politiko (razredni boj) v znanostih in znanstvenost v politiki.

Težko je reči, če sta s temi tezami status filozofije in razmerje med marksistično filozofijo in politiko v Althusserjevi misli do kraja razčiščena, očitno pa je, da odpirajo zanimive vidike.

Dva članka (C. Baches: *Predstavitev »Mythologiques«*, št. 24, G. Ravis: *Antropologija in zgodovina*, št. 25) in poseben uvodnik redakcije so posvečeni C. Lévi-Straussu. G. Ravis začne svoj prikaz *Lévi-Straussove analize mitov z dvema citatoma*: »Človeško bistvo ni abstrakcija, lastna izoliranemu individu. V svoji resničnosti je le-ta celotnost družbenih odnosov.« (Marx) in: »Končni cilj znanosti o človeku ni človeka konstituirati, temveč ga razkrojiti (dissoudre).« (Lévi-Strauss.) Sklepa pa ga z mislimi: *Lévi-Straussova analiza mitov nas vodi od ljudi, ki »pripovedujejo« mite k človeškemu duhu, ki mite proizvajajo. Ta duh je »proizvajalec« logičnih struktur, ki so jim podvrženi miti. Pri tem ne gre za nikakršen »avtonomni človeški duh« v smislu univerzalne človeške narave. Gre za odkrivanje logičnih zakonov kot naravnih struktur, lastnih tako človeškemu duhu kot naravi, ki ga obkroža in prežema tako, da je le »stvar med stvarmi«. Zdi se, da si Lévi-Strauss prizadeva, da bi pokazal, kako je mogoče zavreči metafizično idejo človeške narave, hkrati pa razumeti človeka kot del narave.*

Po avtorju je metodološko mogoče združiti v uvodu navedeni formuli (kot dela to tudi Lévi-Strauss, ko se sklicuje na Marxa). Paradoks, da *moderna antropologija razglašajo človekovo smrt prav v trenutku, ko zahteva zase poln znanstveni status*, je le navidezen; tudi Galilei je utemeljil svojo fiziko na smrti aristotelevske »physic«. (Dodajmo: podobno kot se je znanstvena psihologija, še posebej psihoanaliza, razvila ob smrti platonovske »duše«.)

Avtor vendarle poudarja, da ob tej metodološki raziskovalni združljivosti pozicij ni mogoče zanemariti, da za marksista *človek ni del narave na isti ravni in v istem smislu kot drugi deli narave in da torej za marksista ni sprejemljivo, če iz upravičenega metodološko-analitičnega prijema delajo novo »filozofijo« in ideologijo o človeku.*

Aprilska številka objavlja na vidnem mestu članek Edvarda Kardelja »Ali je birokracija razred?« (povzetem iz *Questions actuelles du socialisme*, št. 88/89).

Pomen Kardeljevega članka je po mnenju redakcije v tem, da na podlagi jugoslovanskih skušenj pokaže, kako gospodarske reforme, spremembe v državi, partiji, širjenje množične demokracije ipd. v socialističnih deželah *izvirajo iz samega razvoja socialističnega načina proizvodnje in njegovih novih notranjih protislovij* in da nimajo nobene zveze s koncepcijo »liberalizacije«, ki predpostavlja en sam zveličaven (buržoazni) model gospodarskih in družbenih odnosov, do katerega da bodo po križevem potu liberalizma in kolektivizma prispeli vsi tako imenovani socialistični sistemi (R. Aron). Enako nesposobnost, da znanstveno materialistično mislijo evolucijo socializma kot načina proizvodnje, kažejo tudi tisti (npr. maistični ultralevičarji), ki vse take spremembe obsojajo in obžalujejo.

Instruktiven, čeprav nekoliko preveč poučujoč, je članek B. Muldworfa »Spodbijanje (contestation) in spolna moralaa« (št. 23). Opirajoč se na neofreudovsko psihoanalizo in moderno antropologijo avtor dokazuje (nasproti drugim, tudi na Freuda sklicujočim se teoretikom »seksualne svobode« in »osvoboditve spolnosti od družbene represije«, ki imajo velik odmev zlasti v študentskem levičarskem gibanju), da je spolni nagon prav zaradi svoje absolutnosti in podzavestne težnje po zadovoljitvi v taki svoji težnji *nujno* represiran in sublimiran. Nagonsko življenje je v družbi *nujno* družbeno regulirano — in to ne le na površini (po oblasti, »javni morali«, pravu...), temveč tudi na globlji, tako rekoč konstitutivno-človeški ravni. V vseh družbah navzoča organizacija sorodstvenih struktur hkrati (s tabujem incesta) ureja spolno življenje. Ob tem avtor piše o genezi ljubezni, spolni ljubezni in genetični strukturi osebnosti, problemu »ženskosti«, psihologiji para in sklepa, da mu ne gre za zanikanje užitka kot vrednote in za podpiranje ozkosti tradicionalne morale, temveč za osveščanje tudi na tem področju stvarnosti, kjer ravno tako kot drugod obstajajo zakoni strukturalnega determinizma, pa čeprav psihološki zakoni dopuščajo za osebno tveganje večji prostor kot fizikalni.

Znaní protestantski teolog A. Dumas je prispeval zgoščen prikaz *nazorov ameriških teologov božje smrti* (št. 24). Le-ti so po mnenju redakcije *najdoslednejši izraz novih iskanj v krščanski misli*, ki hočejo na novo opredeliti status boga

in njegov odnos do ljudi v skladu s transformacijo vseh sodobnih univerzalizmov. Njihov naraščajoči vpliv tudi v Evropi — ne glede na *paradoksnost njihove misli* ali pa prav zaradi nje — zahteva, da ji spoznavamo in analiziramo, če le hočemo razumeti sodobne ideološke spremembe v svetu.

Med številnimi drugimi članki z najrazličnejših področij — zlasti številni so prispevki o literaturi in filmu — omenimo le še več člankov, ki razumevajoče, a hkrati tudi dosledno kritično obravnavajo *nekomunistično levičarsko gibanje in vprašanja*, ki so v zvezi z njim oziroma ki jih to gibanje postavlja. Sem spadajo: F. M. Montané »Ob študentskem razredu« (št. 23), M. Moissonnier »Anarhizem včeraj in danes« (št. 24), pa tudi P. Juquin »Razredna univerza« (št. 23), J. Metzger »Zavest in položaj tehničnih in upravnih uslužbencev« (št. 23) in A. Casanova »Evolucija idej intelektualcev — meznih delavcev« (št. 25).

-mk-

Bibliografija knjig in člankov

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

RAGONERI Ernesto: Na izvoriga marksizma i internacionala. (Iz »Critica marxista«.) Naše teme, Zagreb, 1969/XIII, št. 2, str. 288—327.

II. FILOZOFIJA

DEBENJAK Božidar: Med bodočnostjo in prihodnostjo. Človek v zgodovinski alternativi. Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 3—4, str. 137—144.

GRADISNIK Janez: Eden velikih filozofov. (Ob smrti Karla Jaspersa.) Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 3—4, str. 151—158.

HEIDEGGER Martin: Bilješka o Heideggeru. Pripredio Boris Hudoletnjak. Telegram, Zagreb, 1969, št. 481.

MARINKOVIĆ Josip: Razotudenje kao cilj čovjekove akcije. Naše teme, Zagreb, 1969/XIII, št. 2, str. 275—281.

MUNIROVIĆ Rasim: Filozofija — mudrost i partijnost. Naše teme, Zagreb, 1969/XIII, št. 2, str. 243—259.

PACI Enzo: Kriza znanosti kao kriza svijesti. (Iz eseja »Fenomenologija i kibernetika«.) Telegram, Zagreb 1969, št. 473.

—: **VARIACIJE** na temo moći i humanizma. Korčulanske debate (6. škola . . .) Ekonomska politika, Beograd, 1969, št. 909.

III. SOCIOLOGIJA

BAKIĆ Slobodan: Sociologija u tradiciji Rajta Milša, Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 833—842.

BALANDIER Georges: Kuda vodi sociologija? Telegram, Zagreb, 1969, št. 478.

BOH Katja: Poraba časa zrcali razvitost družbe. Dialogi, Maribor, 1969, št. 9, str. 523—533.

FISCHER Ernest: Začetak ali konec umetnosti. Dialogi, Maribor, 1969, št. 7, str. 363—366.

HORKHEIMER Max: Umetnost in kultura množic. Komunist, Lj., 4. jul. 1969, št. 27.

KOVACEVIĆ Branko: Klasici marksizma o društvenim klasama i njihovim odnosima. Cetinje, Obod 1967. 114 + (I) str. (cir.) II/10.846.

MITIĆ Mihajlo: Porodica i ljudska prava. Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 775—783.

SULTANOVIĆ Vladimir: Čovek organizacije Vilijama Vajta. Pregled, Sarajevo, 1969/LIX, št. 4—5, str. 525—534.

ŠKARA-VIDOJEVIĆ Ljubica: Statistički metod u društvenim naukama. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SRS 1968. VII + 309 str. II/10.809.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

ANDRIJASEVIĆ Jovan: Pregled delimičnih rezultata istraživanja ekonomske efektivnosti nauke u SSSR. Produktivnost, Beograd, 1969/XI, št. 7—8, str. 523—532.

BAZALA Aleksander: Samoupravljanje kao osnova reforme sveučilišta. Telegram, Zagreb, 1969, št. 485.

KAVČIĆ Vladimir: Uvodna beseda. (ob 1. št. revije »Prostor in čas«.) Prostor in čas, Maribor 1969, št. 1—2, str. 1—6.

KLEMENČIĆ Tone: Reforma visokog školstva s gledišta društveno-privrednog razvoja. Telegram, Zagreb 1969, št. 486.

PEDIČEK Franc: Med družbo in šolo. Potreben je jasniji dogovor. Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 1—2, str. 49—53.

PEDIČEK Franc: Lepe zamisli in izaziv stvarnosti. Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 3—4, str. 101—110.

PIRKER Pero: Savez komunista i aktualna idejno-politička pitanja. Telegram, Zagreb, 1969, št. 479.

SERDAR Vladimir: Integraciona kretanja na sveučilištu. Telegram, Zagreb 1969, št. 478.

—: **STUDENTI** o svojem nemiru. Na seminaru »Univerza danas«. Komunist, Lj., 5. sept. 1969, št. 36, 29. avg. 1969, št. 35.

BLOOMBERG Warner Jr.: Suburban Power Structures and Public Education. A Study of Values, Influence, and Tax Effort. Ba Warner Bloomberg, Morris Sunshine with Thomas Fararo. Syracuse, Univ. Press 1963. XI + 177 str. (The Economics and Politics of Public Education. 10.) II/10.856—10.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- ĐURIC Mihajlo: Politika, nauka i filozofija. Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 703—716.
- GARAUDY Roger: Najbogatejša politična in človeška izkušnja našega časa. Komunist, Lj., 5. sept. 1969, št. 36.
- HLAVEK Andrej: Projekt socializma i njegovo ostvarivanje. Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 733—746.
- : LJUDSKE slobode i prava. — Deklaracije i osnovni dokumenti. — Predgovor J. Đorđević. Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije 1968. 258 str. II/10.823.
- MUHIC Fuad: Moderna država u Hegelovoj i Marxovoj viziji historijskog uma. Pregled, Sarajevo, 1969/LIX, št. 4—5, str. 395—413.
- PESCH Ludwig: Zgodovinski pomen novega mladinskega gibanja. Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 1—2, str. 60—66.
- PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ Zorica: Socializam i demokratija. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 5—34.
- SADIKOVIĆ Čazim: Pitanja jednakosti u savremenom socializmu. Pregled, Sarajevo, 1969/LIX, št. 4—5, str. 415—427.
- SERENI Emilio: Novi problemi revolucije, demokracije in oblasti. Komunist, Lj., 18. jul. 1969, št. 29.
- STAMBUK Vladimir: Levičarstvo ili kako ga steći? Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 823—831.
- VIPOTNIK Janez: SZDL danes. Delo, Lj., 1. jul. 1969.
2. Družbenopolitični sistem SFRJ:
- ARZENSEK Vladimir: Participacija in avtokratsko vodenje. Moderna organizacija, Kranj, 1969/II, št. 1, str. 519—528.
- : DIREKTOR u samoupravnim odnosima. Redakcija i recenzija: Drago Gorupić i Jovo Brekić. Zagreb, Informator 1967. XV + 375 str. II/10.830.
- HOČEVAR Janez — Stane Kranjc — Franc Šetinc: Preobrazba, idejno usposabljanje in informiranje v Zvezi komunistov. Delo, Lj., 9. jul. 1969.
- KARDELJ E.: Večji prostor samoupravnemu odločanju. Pogovor E. K. s političnimi delavci Kosova. Delo, Lj., 13. jul. 1969.
- KRANJC Stane: Nekatera vprašanja idejnopolitičnega usposabljanja ZK. (7. seja CK ZKS.) Komunist, Lj., 11. jul. 1969, posebna pril.
- LIPOVEC Filip: Vodenje, ravnanje in delavsko samoupravljanje. II. Komunist, Lj., 11. jul. 1969, št. 28.
- MAĐOR Mirko: Jedinstvo i razlike među mladima. Telegram, Zagreb 1969, št. 482.
- : NEKATERA vprašanja idejnopolitičnega usposabljanja komunistov. Gradivo za 7. sejo CK ZK Slovenije. Komunist, Lj., 4. jul. 1969, posebna pril.
- PAHOR Boris: Odisej ob jamboru. /... sklepni del predavanj na fil. fak. v Lj., 8. III. 1968 na temo — razmerje med matičnim narodom in slovenskim zamejskim področjem. Prostor in čas, Maribor, 1969, št. 1—2, str. 43—49.
- PEZO Vladimir: Uloga omladine u ostvarivanju samoupravljačkog socializma. Naše teme, Zagreb 1969/XIII, št. 2, str. 161—185.
- RIBIČIĆ Mitja: ZIS — homogeno politično telo. Pogovor M. R. z uredniki Komunist. Komunist, Lj., 25. jul. 1969, št. 30.
- SAKULOVIĆ Aleksandar: Savremeno rukovođenje i samoupravljanje. Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 811—821.
- : SEDMA seja CK ZK Slovenije (8. jul. 1969). Komunist, Lj., 11. jul. 1969, posebna pril.
- TANIĆ Živan: Direktori i predstavnici samoupravnih tela. Naše teme, Zagreb, 1969/XIII, št. 2, str. 186—206.
- TITO: Nikakor ne smemo dovoliti, da bi gospodarska reforma stagnirala. Delo, Lj., 29. avg. 1969.
- TITO: Samoupravni sistem je temelj moči socialistične Jugoslavije. Delo, Lj., 3. avg. 1969.
- : USPESNO opravljena naloga. (Na 6. seji rep. konference SZDLS so politično ocenili letošnje skupščinske volitve ... »SZDL danes«, ... rešitev vietnamskega problema ...) Delo, Lj., 1. jul. 1969.

- ZUPANČIĆ Beno: Socializem do pet ton. Odmevi na aktualno temo o vlogi osebnega dela. *Komunist*, Lj., 8. avg. 1969, št. 32.
- ZUPANOV Josip — Adizes Isak: Odnosi između organa samoupravljanja i organa rukovođenja. *Gledišta*, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 804—810.

3. Politični sistemi in organizacije:

- : ANKETA Sodobnosti III. Usoda slovenske narodne skupnosti v Italiji. *Sodobnost*, Lj., 1969/XVII, št. 8—9, str. 817—839.
- CARATAN Branko: Unutarnjepolitički korijeni intervencije u Čehoslovačkoj. Naše teme, Zagreb, 1969/XIII, št. 2, str. 282—287.
- DEREN Štefica: Političke stranke u političkom sistemu Savezne republike Njemačke poslije drugog svjetskog rata. *Pregled*, Sarajevo, 1969/LIX, št. 4—5, str. 483—502.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- ALMULI Jaša: Zakaj se upirajo študentje? Študentski nemiri v ZDA. *Komunist*, Lj., 8. in 15. avg. 1969, št. 32, 33.
- ČOVIĆ Lazar: Idejna previranja u komunističkoj partiji Austrije. Međunarodni radnički pokret, Beograd 1969/XII, št. 1, str. 35—50.
- DOLANC Stane: Nujna odprta razprava. *Delo*, Lj., 17. jul. 1969.
- GOATI Vladimir: Političke koncepcije zapadnoevropskih studenata. *Gledišta*, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 763—774.
- MARKOVIĆ Brana: Novi program britanskih komunista. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969/XII, št. 1, str. 51—62.
- MILJANOVIĆ Mitar: XXIII kongres KPSS i problem jedinstva u međunarodnom radničkom pokretu. *Pregled*, Sarajevo, 1969/LIX, št. 4—5, str. 538—550.
- NUHIĆ Muhamed: Lastna pot v prihodnost. Deseti kongres romunske komunistične partije. *Komunist*, Lj., 15. avg. 1969, št. 33.
- : TEZE centralnega komiteja za X. kongres romunske komunistične partije. *Komunist*, Lj., 18. jul. 1969, 29.

5. Međnarodni odnosi:

- DEGAN V. D.: Ujedinjene nacije i sprečavanje agresije. *Pregled*, Sarajevo, 1969/LIX, št. 4—5, str. 429—450.
- : IZZIV k preišljevanju (in dejanjem). Ob knjigi Servana-Schreiberja »Ameriški izzivi«. Naši razgledi, Lj., 22. avg. 1969, št. 16.
- : POTRJENA prejšnja gledišča. Komunistične partije ob obletnici intervencije na Češkoslovaškem. *Komunist*, Lj., 29. avg. 1969, št. 35.
- : RAZŠIRITI skupne akcije neuvrščenih. Skupno poročilo... *Delo*, Lj., 13. jul. 1969.
- RIBIČIĆ Mitja: Pozdrav M. R. na sestanku (neuvrščenih) v Beogradu. *Delo*, Lj., 9. jul. 1969.
- TEPAVAC Mirko: Omejevanje suverenih pravic načena temelje sodelovanja... o naši zunanji politiki. *Delo*, Lj., 16. jul. 1969.
- TEPAVAC Mirko: Politika neuvrščanja ni dogma. *Delo*, Lj., 10. jul. 1969.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- BUKOVEC Janez — Rupnik Lado: Obveznice kot finančni instrument v našem gospodarstvu. Naše gospodarstvo. Maribor, 1969/XV, št. 1, str. 23—36.
- CRNKOVIĆ Rudi: Pripombe in dopolnitve k razpravi »Obveznice kot finančni instrument v našem gospodarstvu«. Naše gospodarstvo. Maribor, 1969/XV, št. 1, str. 37—41.
- ČIHAIH Miloš — Zdenek Kodet: Socializem in delnice. Naše gospodarstvo, Maribor, 1969/XV, št. 1, str. 20—22.
- : DIMENZJE nezaposlenosti. Ekonomska politika, Beograd, 1969, št. 895—896.
- DOLINAR Dušan: Med realizmom in mistifikacijo. *Delo*, Lj., 28. jun. 1969.
- DURJAVA Ostoja: Opredeleitev nekaterih aktualnih vprašanj v zvezi z oblikovanjem podjetniškega dohodka in njegovo delitvijo. *Komunist*, Lj., 22. avg. 1969, št. 34.
- GANTAR Pavle: Odgovornost strokovnih služb v gospodarskih organizacijah. Naše gospodarstvo, Maribor, 1969/XV, št. 1, str. 1—7.

GOLOB Rado: Pripombe in dopolnitve k razpravi »obveznic kot finančni instrument v našem gospodarstvu«. Naše gospodarstvo, Maribor, 1969/XV, št. 1, str. 42—43.

HADZIOMEROVIĆ Hasan: Pristup pitanju integracije jugoslovenske privrede. Pregled, Sarajevo, 1969/LIX, št. 4—5, str. 385—394.

LUCHTERHAND Willi: Neka teoretična vprašanja varčevanja v socialistični družbi. Naše gospodarstvo, Maribor 1969/XV, št. 1, str. 14—19.

—: POLITIKA razvoja: Slovenija. Po hiljadu dolara i dalje. Ekonomska politika, Beograd, 1969, št. 901.

POPOVIĆ Teofilo: Priručnik o pripravnicima. Beograd, Prosveta 1968. (II) + IV + 385 str. (Zbirke propisa.) II/10.825.

RADUNOVIĆ Dragutin: Teorijski koncepti i dileme oko sadržine produktivnosti rada. Produktivnost, Beograd, 1969/XI, 7—8, str. 533—538.

SICHEL Werner: O teoriji integracije poduzeća. Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 747—762.

—: SOCIJALNA zaštita. Bez sporednih ljudi. Ekonomska politika, Beograd, 1969, št. 908.

ŠKERJANEC Janez: Gospodarstvo in sistem. Ob razpravah v zvezni in republiški skupščini. Naši razgledi, Lj., 22. avg. 1969, št. 16.

ŠTAHAN Josip: Osobna potrošnja u SR Hrvatskoj od oslobođenja do danas. Naše teme, Zagreb, 1969/XIII, št. 2, str. 226—242.

ŠUMI Janez: Stambeni troškovi u porodičnom budžetu na području SR Slovenije. Komuna, Beograd, 1969/XVI, št. 7—8, str. 16—20.

TRPUTEC Zoran: Uključivanje i uklapanje u međunarodnu podjelu rada. Naše teme, Zagreb, 1969/XIII, št. 2, str. 207—225.

VEKIĆ Đuro: Tok i rezultat skraćivanja radnog vremena u Jugoslaviji. Produktivnost, Beograd, 1969/XI, št. 7—8, str. 499—510.

ZOVIĆ-SVOBODA Zorka: Humanizam i socijalistička robna proizvodnja. Gledišta, Beograd, 1969/X, št. 5, str. 717—732.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

POGAČNIK Milan: Načela etike javne besede. Kodeks jugoslovenskego novinarstva. Delo, Lj., 16. avg. 1969.

CAZENEUVE Jean: Ovladana televizija. Telegram, Zagreb, 1969, št. 484, 485.

MICOVIĆ Vojo: Društveni status periodičnih publikacija. Gledišta, Beograd, 1969, št. 5, str. 784—790.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

PAVLIČ Stane: Katoliška cerkev pred novimi težavami. Komunist, Lj., 25. jul. 1969, št. 30.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

KERMAVNER Dušan: O neki težnji po enostranosti v našem političnem zgodovinoisju. Naši razgledi, Lj., 5. sept. 1969, št. 17.

MELIK Vasilij: Boj za zedinjeno Slovenijo. Ob stoletnici vižmarskega tabora. Naši razgledi, Lj., 5. sept. 1969, št. 17.

VRAZALIĆ Ešref: Okupacioni sistemi u Jugoslaviji u svjetlu međunarodnog prava (sa osvrtom na napad i okupaciju 1941. godine i na legalnost NOB-e) Sarajevo, Univerzitet 1966. (III) + VII + 427 str. + 2 pril.

—: CYRILO-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863—1963. Im Auftrage der Görres-Gesellschaft hrsg. von M. Hellmann, R. Olesch, B. Stasiewski, F. Zagiba. Köln-Graz, Böhlau 1964. VIII + 509 str. + 34 sl. + 2 pril. (Slavistische Forschungen. 6.) II/10.828-6.

Sporočilo uredništva

Vsem ki se zanimajo za gradivo mednarodnega kolokvija na temo »Socializem in demokracija« v angleškem jeziku sporočamo, da je edicija natisnjena in je že v prodaji. Zanimirani jo lahko kupijo v upravi revije ali pa pošljejo pismeno naročilo. Cena publikacije je 50 dinarjev oz. 4 US dolarjev. Ker smo publikacijo natisnili le v omejenem številu izvodov, pošljite naročilo čimprej na naslov: Uredništvo »Teorije in prakse«, Ljubljana, Titova 102.

iz vsebine naslednjih števil

• **BORIS MAJER:** Marksizem in slovenski kulturni prostor • **FRANEK JERMAN:** Znanost in Ideologija • **JOVAN ANDRIJASEVIČ:** Sistem nepretrganega izobraževanja • **VLADO BENKO:** Teze o evropski varnosti • **FRANC SETINC:** Dileme o naših informacijah • **JOŽE ZAKONJSEK:** Razviti — nerazviti, problem ali šansa? • **MIRAN ZIRKELBACH:** Tisk in ekonomika • **ZVONE TANKO:** Odgovor Filipu Lipovcu • **ANDREJ KIRN:** Smrt boga v Feuerbachovi antropološki konceptiji religije • **RADOVAN VUKADINović:** SEV: Sodelovanje ali integracija • **AKTUALNI INTERVJU:** Mitja Ribičič: Politika, ekonomija in še kaj . . .